

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ДВОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

UDK 34/35

YU ISSN 0003—2565

АПФ

4

БЕОГРАД, 1991.

АПФ, година XXXIX, Београд, бр. 4, јули–август 1991, стр. 369–543

Најстарији југословенски живи часопис из области права „Архив за правне и друштвене науке” од свог покретања 1906. године до краја 1945. године био је гласило Правног факултета у Београду. У том периоду његови уредници били су: Коста Кумануди и Драгољуб Аранђеловић (1906–1911), Коста Кумануди (1911–1912), Чедомиљ Митровић и Коста Кумануди (1912–1914), Чедомиљ Митровић (1920–1933), Михаило Илић (1933–1940), Ђорђе Тасић (1940–1941) и Јован Ђорђевић (1945). Почев од 1946. „Архив” је наставио да излази као орган Савеза удружења правника Југославије, а његово место на Правном факултету у Београду попунили су „Анали”, настављајући тако један континуитет започет 1906. год.

ДОСАДАШЊИ ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИЦИ „Анали”: др Михаило Константиновић (1953–1960), др Милан Бартош, заменик др Борислав Т. Благојевић (1960–1966), др Војислав Бакић (1966–1978), др Војислав Симовић (1978–1982).

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Главни и одговорни уредник: др Обрен Станковић. Заменик главног и одговорног уредника: др Ратко Марковић. Чланови: др Љубиша Лазаревић, др Предраг Шулејић, др Обрад Станојевић, др Војин Димитријевић, др Стеван Врачар, др Радослав Стојановић, др Дејан Поповић, др Мирјана Тодоровић, др Ђорђе Игњатовић, др Гашо Кнежевић (секретар Уређивачког одбора) и Војислав Станимировић.

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ

Председник: Радосав Ћосић. Заменик председника: др Обрад Станојевић. Чланови: Драгослав Ђекић, Радивоје Јевтић, др Љубиша Лазаревић, Драгутин Милићевић, Михаило Младеновић, Гордана Симеуновић и др Обрен Станковић.

ИЗДАВАЧ: Правни факултет у Београду

FOTO—SLOG P.P. „FONT”, Zemun, Ugrinovačka 111

Штампа: Завод за графичку технику
Технолошко-металуршког факултета,
Београд, Карнегијева 4

Лектор:
Бранислава Марковић

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

АПФ, година XXXIX, Београд, бр. 4, јули–август 1991, стр. 369–543

UDK 34/35

YU — ISSN 0003—2565

ЧЛАНЦИ

UDK — 342.7:944

Изворни научни рад

*др Момир Милојевић,
редовни професор Правног факултета у Београду*

ФРАНЦУСКА РЕВОЛУЦИЈА И ЉУДСКА ПРАВА

Декларација о правима човека и грађанина, донета на почетку Француске револуције, постала је њено највеће знамење. Иако је терор значио највећу негацију људских права, начела Декларације су постала извор инспирације многих будућих устава и закона у свим деловима света и међународних аката о основним људским правима и слободама, почев од Бечког конгреса (1815). Зато су људска права, као највеће достигнуће човечанства, најтешње везана за Француску револуцију као највећи догађај новије светске историје.

Кључне речи: *Француска револуција – Декларација о правима човека и грађанина – Терор.*

I – УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Мало је који догађај у историји толико потресао свет као Француска револуција с краја XVIII века. Њене последице и утицаји осећају се не само у политици и култури, већ и, рекло би се, у свести људи. Ниједан догађај није био у тој мери предмет не само политичких и научних расправа, већ и уметничких дела. О њему се непрестано расправља већ два века. Ни о једном догађају нема толико различитих оцена, од хвалоспева до најоштријих критика као највеће грешке историје. Стално се испитује и преиспитује све што је или што може бити у вези с Француском револуцијом. Њена 200. годишњица је током прошле године обележена у целом свету. Скоро да нема иоле озбиљнијег листа или часописа који том догађају није посветио пажњу. Културна и научна јавност је добила подстицај за нова размишљања и тражење утицаја, нових значења и порука, о чему сведоче бројна предавања, научни ску-

пови (1) и пригодне публикације. У томе није заостала ни наша историографија, настављајући дугу традицију проучавања не само појединих страна или видова Француске револуције, већ и њених најистакнутијих учесника (2).

Када се говори о Француској револуцији у први план неизбежно избија Декларација о правима човека и грађанина, од 26. августа 1789. године. Тако је и приликом обележавања 200. годишњице Француске револуције (3). Међународни научни скуп посвећен том јубилеју (4) Српска академија наука и уметности је организовала под називом: "Француска револуција и људска права" иако је, као и многи слични скупови, садржином расправа превазишао оквире службеног назива. То је доказ да је Декларација о правима човека и грађанина највеће и најтрајније достигнуће Француске револуције. Усвојена тако рећи на самом њеном почетку, Декларација је бацила у заснак све друге сличне и чак потпуније акте донете током њеног трајања. Као што Француску револуцију чини више догађаја током једне деценије (1789–1799), тако су и људска права и слободе мењани и разрађивани каснијим уставима и декларацијама (1791, 1793, 1795), законима и декретима. Сви су ти акти донети не само под утицајем различитих филозофских и политичких гледишта, већ и практичних потреба датог тренутка.

II – ИДЕЈНЕ ПРЕТЕЧЕ

Апсолутистичка монархија је поштовала сталешке разлике у Француској не марећи за једнакост грађана. Насупрот томе, просветитељска филозофија XVIII века је полазила од неких начела која су тада представљала идеале које је требало постићи (слобода, правда, једнакост). Та начела су постала циљеви који су се могли постићи само

(1) О научним скуповима у Југославији М. Милојевић, *Научни скупови о Француској револуцији*, "Архив за правне и друштвене науке", 1989, бр. 3, стр. 371–380. Нису обухваћени скупови који су после завршетка рукописа одржани на правним факултетима у Нишу (10. новембра 1989) и Загребу (од 6. до 8. децембра 1989). Правни факултет у Загребу је организовао скуп поводом 200. годишњице Француске револуције, 40. годишњице Свеопште декларације о људским правима и 320. годишњице Свеучилишта у Загребу. Организовао га је у сарадњи с Југословенским форумом за људска права и правну сигурност грађана. Југословенским удружењем за грађанско процесно право, Одбором за људска права и демократске слободе грађана и Југословенским виктимолошким удружењем. Радови с неких скупова су објављени у часописима "Анали Правног факултета у Београду", 1989, бр. 6. "Зборник радова Правног факултета у Нишу", 1989, "Зборник Правног факултета у Загребу", Додатак броју 5–6/1989, и "Наша законитост", 1989, бр. 11–12, стр. 1275–1336. Нека излагања са скупа у Српској академији наука објављена су у часопису "Гледишта", 1989, бр. 7–9. Француској револуцији је у највећој мери посвећен "Архив за правне и друштвене науке", 1989, бр. 3. Радови са скупа у Смедереву објављени су у посебном зборнику "Слобода, једнакост, братство: Француска револуција и савременост", у издању Института за европске студије, Београд 1990.

(2) Нпр. С. Јовановић, *Вођи Француске револуције*, Београд 1920, друго издање, "Сабрана дела", I, Београд 1932.

(3) М. Шаховић, *Француска револуције и међународно право*, "Архив за правне и друштвене науке", 1989, бр. 3, стр. 301

(4) Одржан у Београду од 25. до 27. октобра 1989.

ослобађањем од предрасуда (а то значи традиције), укључујући оне које се тичу уређења друштва. Требало је градити све ново(5). Одбацујући историјске традиције као предрасуде, просветитељска филозофија је охрабривала реформистички и револуционарни покрет против старих режима. У томе није било географског опредељења. Први успели подухват представљало је осамостаљивање Сједињених Америчких Држава, чији устав није познавао ни монархију ни сталеже већ само државу као заједницу слободних и равноправних грађана. То ће имати утицаја и на Француску револуцију, иако су њени узроци знатно другачији.

При том се нарочити значај придаје утицају енглеских и америчких писаца (као што су били Лек, Бентам, Пејн, Медисон, Хамилтон, Џеј и др.) чија су дела, као и декларације о правима човека америчких држава, превођена и растурана у Француској за време службовања првог америчког амбасадора, познатог научника Бенцамина Френклина (1776–1785) (6). Славном научнику и члану комитета који је саставио Декларацију о независности није било тешко да у Паризу окупи велики број познаника и пријатеља којима ће резиденција његовог наследника на положају америчког амбасадора у Паризу, Томаса Џеферсона, постати други дом. У том стедишту највећих противника краља код којег је био акредитован, одржавани су састанци на којима су се припремале разне декларације. Тврди да је Џеферсон лично, 3 јуна 1789, израдио нацрт Повеље о правима, који је требало да француски посланици предложе Скупштини сталежа коју је био сазвао Луј XVI (7). У првим месецима револуције у Француској се нашао и Томас Пејн којем је маркиз Лафајет (који је учествовао у рату за америчку независност и постао генерал) предао кључеве Бастиље као поклон Џорџу Вашингтону. У писму Вашингтону, од 1. маја 1790. Пејн је написао и ово: "Ево првих плодова америчких начела накалемљених на Европу... Америчка начела су отворила Бастиљу" (8).

Амерички утицај, међутим, није био одлучујући. У Француској просветитељско учење није било исто што и у Америци. У читавој Европи је преовлађивало природноправно учење развијано под окриљем католичке цркве, што неписменом народу није ништа значило. Сама црква није развијала учење о правима и слободама човека, а у револуцији се нашла на удару конфискације. С револуцијом је више заједничког имао протестантизам, јер је реформација представљала побуну против папске свемоћи. Међутим, ни Калвин се није могао похвалити поштовањем права човека. Отуда су све одлуке француских

(5) С. Јовановић, *Примери политичке социологије. Енглеска, Француска, Немачка 1815–1914*, Београд 1940, стр. 197. Примећује да се с традицијом одбацивало и искуство.

(6) Њега је 1785. на положају амбасадора у Паризу наследио други славни Американец Томас Џеферсон који се сматра за творца Декларације о независности САД. Због боравка у Паризу није могао да учествује у изради првог америчког устава (1787), али му то није сметало да касније у два мандата буде председник САД.

(7) В. Становчић, *Атлантска револуција*, "Архив за правне и друштвене науке", 1989, бр. 3, стр. 252; – *Декларације о правима и слободама у Америчкој и Француској револуцији*, "Анали Правног факултета у Београду, 1989, бр. 6, стр. 697–698.

(8) В. Становчић, *Декларације о правима и слободама*, стр. 699.

револуционара биле мотивисане више тренутним политичким потребама него строгим доктринарним ставовима, ма колико све било зачињено револуционарном реториком. Било како било, Француска револуција је добила свој особени ток у којем су се низали догађаји.

III – ДЕКЛАРАЦИЈЕ И УСТАВИ

Скупштина трећег сталежа се врло брзо (17. јуна 1789) прекрстила у Народну скупштину, а ова се (11. јула 1789) прогласила за Уставотворну скупштину пошто је претходно именовала Уставни одбор. Уставотворна скупштина није одмах приступила изради устава, већ је почела да спроводи реформе. Лафајет је предложио да се претходно усвоји декларација о правима човека (9). Скупштина је, 4. августа 1789, укинула феудални режим и сталеже, проглашавајући да постоји само француска нација. Тако је Скупштина наставила да и даље практично делује као законодавна, а не као уставотворна скупштина. Одлучила је да на челу устава буде једна декларација о правима човека и грађанина (10). Тако се догодило да већ на почетку револуције буде усвојен акт који ће је највише прославити.

1. Декларација о правима човека од 1789.

Своје нацрте су поднели многи истакнути политичари и писци (Сјејес, Кондорсе, Лафајет, Мирабо и др.). У њиховим предлозима, као и у расправи, мешала су се разна схватања, како филозофска (Лока, Монтескијеа и Русоа) и политичка (нарочито америчких федералиста Медисона, Хамилтона и Џеја), тако и она изражена у познатим америчким документима. Таква мешавина схватања о правима и слободама човека и о организацији власти огледа се и у коначном тексту Декларације о правима човека и грађанина, који је Уставотворна скупштина усвојила 26. августа 1789. године (11).

Текст Декларације, за који се сматра да је Сјејесов, је врло кратак (12). У уводу и 17 чланова садржане су две врсте одредаба: а) о правима и словима човека и грађанина и б) о начелима друштвеног уређења и политичког система.

(9) L. Duguit, *Traité de droit constitutionnel*, t. III, Paris 1923, p. 560.

(10) Исто, стр. 567.

(11) Опширније V. Mercaggi, *Les origines de la Déclaration des Droits de l'Homme de 1789*, 1904; A. Grandin, *Les doctrines politiques de Locke et l'origine de la Déclaration des Droits*, 1920; С. Јовановић, *Примери политичке социологије*, 1940; В. Становчић, *Декларације о правима и слободама*, стр. 700–701.

(12) Вероватно је захваљујући томе могао да вуде уклесан у мермерну плочу која се чува у Музеју *Carnavalet* у Паризу. Међу најновијим радовима о Декларацији вид. П. Николић, *Декларација о правима човека и грађанина од 1789. као акт цивилизације*, "Анали Правног факултета у Београду", 1989, бр. 6, стр. 684–690; С. Поповић, *Основне карактеристике Декларације права човека и грађанина*, "Анали Правног факултета у Београду", 1990, бр. 1–2, стр. 131–136.

а) *Права и слободе човека и грађанина.* – У Уводу Народна скупштина (13) признаје и објављује "природна, неотуђива и света права човека" да би све чланове друштва подсећала на њихова права и дужности и да би захтеви грађана били увек усмерени очувању устава и срећи свих. У складу с тим се у члану 1. проглашава једнакост људи, а друштвене разлике могу да постоје једино ради опште користи. Циљ сваког политичког удруживања (а то значи и државе) је очување природних и незастаривих права човека, а то су слобода, својина, сигурност и отпор угњетавању (чл. 2). Слобода се састоји у могућности да се чини све што другоме не шкоди. Уживање природних права је ограничено само истим правима других. Те границе се могу одредити само законом (чл. 4). Слободно је све што законом није забрањено као штетно за друштво (чл. 5). Нико не може бити узнемираван због својих убеђења (чл. 10), а слобода саопштавања мишљења и убеђења је проглашена за "једно од најдрагоценијих права човека" (чл. 11).

Остала природна и незастарива права изражена су у облику свечаног обећања да нико не може бити лишен права својине, сем у случају законом утврђене јавне потребе и уз правичну и претходну накнаду (чл. 17). Такође се гарантује сигурност од самовољног оптуживања, хапшења или задржавања (чл. 7), кажњавања (чл. 8), или принудног привођења (чл. 9).

Права човека и грађана су да непосредно или посредно учествују у доношењу закона и на једнакост пред законом (чл. 6) и да одлучују о порезима и доприносима (чл. 14). Њихове дужности се свode на пореске обавезе (чл. 13) и на полагање рачуна о свом раду (чл. 15).

б) *Начела друштвеног уређења.* – У погледу друштвеног уређења истиче се да је извор суверености у нацији (чл. 3), а да је закон "израз опште воље" (чл. 6). За гарантовање права човека и грађанина је потребна "јавна сила" (тј. држава) која је установљена ради опште користи (чл. 12). Друштво у којем није обезбеђено гарантовање права, нити подела власти, нема устав (чл. 16).

Иако полази од индивидуалистичких схватања која појединца стављају у средиште пажње теорије и политике, Декларација не садржи само права и слободе човека, већ и основна начела државног и друштвеног уређења којима се треба руководити приликом израде устава. То мешање индивидуалистичког и колективног уноси забуне, али се може објаснити разним утицајима и приликама у којима је Декларација донета. Ипак, преовлађују индивидуалистички тонови, јер се ниједном речју не спомиње држава, већ нација, друштво, јавна сила, политичке установе и политичко удруживање. Помињу се, додуше, законодавна и извршна власт, али се не везују за државу већ се свode на јавне службенике (чл. 15), доносиоце и извршиоце одлука (чл. 7).

Више у складу са својим замислима него с Декларацијом, француски револуционари су наставили са реформама. Скупштина је, 2. новембра 1789. донела одлуку о стављању имовине свештеника на

(13) По употреби овог назива види се да је нацрт израђен у сваком случају пре 11. јула када се Народна скупштина претворила у Уставотворну скупштину. До сада нисмо нашли објашњење како је и зашто дошло до задржавања старог назива скупштине.

располагање нацији, али ће већа ограничења уследити касније. Почетком 1790 (13. фебруара) распуштени су сви редови и удружења, сем удружења наставника и болничара, а Ле Шопељеов закон, од 14. јуна 1791, коначно је забранио сва радничка удружења и штрајкове. Тако је створена основа за доношење устава.

2. Устав од 1791. године

Устав је усвојен 3/14. септембра 1791. године (14). У Уводу се истиче воља Народне скупштине (15) да се установи устав на признатим и објављеним начелима и да се неопозиво укину установе које вређају слободу и једнакост у правима. Зато се проглашава да "нема више" ни племства ни перова, ни наследног достојанства ни феудалаца, ни звања или овлашћења која из тога проистичу, сем овлашћења на основу вршења јавних функција које се више не могу ни продавати ни наслеђивати. Ни за један део нације, ни за кога више, нема никаквих привилегија ни изузећа од права које важи за све Французе. Нема више еснафа ни професионалних удружења (*corporations*). Закон више не признаје ни верске потребе нити какав други ангажман супротан природним правима и уставу.

После тако одлучног обрачуна не само с феудализмом већ и с неким основним правима заснованим на Декларацији од 1789, Устав у првом делу доноси "Основне одредбе које гарантује", тј. декларацију о правима и слободама човека. Као "природна и грађанска права" разрађују се и проширују многа права из Декларације од 1789. Формулисана у облику начела, она садрже и неке нове слободе и права. Тако се предвиђају слободе кретања, мирног окупљања без оружја, слободе доношења петиција и трговине. Нека права и слободе су проширени. Слобода савести и мишљења је у Декларацији од 1789. уопштена, изражена у облику гаранције за неузнемиравање због убеђења (чл. 10), док је у Уставу од 1791. допуњена правом вршења верских обреда у складу с вером којој појединац припада. Слободе говора и штампе (чл. 11. Декларације од 1789) су у Уставу од 1791. добиле шире значење јер се укида цензура.

Новину представља отварање установа за помоћ напуштеној деци, сиромашнима и болеснима, као и јединствено образовање за све грађане (основно бесплатно образовање). Устав предвиђа и установљење националних празника "да би се сачувала успомена на француску револуцију, одржавало братство међу грађанима и приврженост уставу, отаџбини и законима". Најзад, предвиђено је доношење грађанског законика за краљевину (16).

Политичка права која се тичу учешћа у власти разрађена су у одговарајућим одредбама Устава и сужена. Насупрот општем праву

(14) За текст вид. М. А. Thiera, *Histoire de la Révolution française quinzième édition, tome quatrième*, Paris 1851, pp. 353–387.

(15) Вид. бел. 13.

(16) Француска је тада још била краљевина, а Устав је био заснован на подели власти између скупштине и краља.

грађана из Декларације од 1789 (чл. 6), Устав уводи посредно бирачко право и то само за "активне" грађане. На основу Устава Скупштина је донела изборни закон по којем су "активни" били грађани који су плаћали порез једнак локалној вредности тродневне зараде. То је важило само за бирање основне скупштине (први круг). Затим су у оквиру кантона „активни грађани“ (по знатно већем цензусу) бирали чланове изборног тела (други круг) које је бирало депутате. Пошто је цензус за најнижи степен био низак, од пунолетних 7 милиона грађана активних је било 4,300.000, а „пасивних“ између 2,500.000 и 3,000.000. У другом кругу је број активних грађана био знатно мањи (17), па се сматра да је свега 20% пунолетних грађана бирало посланике. По овим правилима изабрана је Народна скупштина од 745 посланика из 83 департмана.

Револуционари су били неповерљиви према краљу, али су сматрали да им је он потребан. Зато је монархија задржана. Они су истовремено зазирали од масе, бојећи се да она не преплави и не дочепа се власти (18). То објашњава њихов однос према бирачком праву. Они нису имали поверење ни у краља који је још пре усвајања устава побегао у Варен и отуда је силом враћен у Париз.

Исте (1791) године донет је кривични законик, иако се у последњем ставу првог дела Устава предвиђало доношење само грађанског законика. У законик су унета начела из Декларације од 1789. о законитости кривичног дела и казне (чл. 8) и о претпоставци невиности (чл. 9), која су још пре револуције у теорији заступали Чезаре Бакарија, односно Вилем Блекстон.

Систем установљен Уставом од 1791. није трајао ни годину дана. Народна скупштина је 10. августа 1792. збацила "ограничену монархију" (19) и изабрала Привремени извршни савет (од 6 чланова) који је заменио краља. Расписани су избори за нову законодавну скупштину (названу по америчком узору "Национална конвенција" или Конвент) и донет нов изборни закон који је увео опште право гласа (20). У међувремену су, 18. августа 1792, укинута сви црквени редови. Нова скупштина се састала 20. септембра, 21. је објавила да је краљевина укинута, а 22. је увела нови календар на којем од 21. септембра сви званични акти носе ознаку I година Републике (21). Тако је Француска први пут постала република у којој ће је, а посебно људска права, тек чекати највећа искушења, свакако због олаког мењања Устава (од 1791) који је иначе био један од "најтврђих" у погледу начина измене. Изгледа да Декларација од 1789. није престала да важи, без обзира на праксу.

Први задатак Конвента, у којем су већину имали жирондинци, је био да донесе нов, републикански устав. Председник одбора који је

(17) M. Duverger, *Le système politique français*, 18. ed., Paris 1985, p. 34. He наводи колико их је било.

(18) Исто, стр. 37.

(19) Исто, стр. 35.

(20) Цензус за предлагање кандидата укинут је тек Уставом од 1799.

(21) То ће трајати до 18. бримера VIII године, тј. до 9. новембра 1799.

требало да припреми нацрт био је Кондорсе. Он је израдио нацрт (1793) који је садржао Декларацију о природним грађанским и политичким правима. Била је слична Декларацији од 1789, али су нека права проширена и разрађена. Предвиђала је опште право гласа и предлагање најмање три пута више кандидата него што се бира посланика у основним скупштинама.

Нереди и безвлашће у земљи и порази у рату с државама које су сматрале да је у Француској прекршено начело легитимитета, учинили су да републиканац Жан-Пол Мара затражи диктатуру која би учинила крај анархије. "Пријатељ народа" је тај предлог платио главом. Диктатура је уведена, али анархија није сузбијена. Устанком (од 31. маја до 2. јуна 1793), потпомогнутим од Националне гарде у Паризу, жирондинци су најурени из Конвента, а неке њихове вође убијене. Власт је преузео јакобински "Комитет јавног спаса" на челу с Робеспјером. Бирао га је Конвент сваког месеца, али увек исте личности. Поред њега је установљен "Комитет опште безбедности" чија је улога у почетку била мала, али ће ривалство два комитета довести до пада јакобинаца.

3. Устав од 1793. године

У измењеним околностима Кондорсеов нацрт није стављен на гласање, а он сам је морао да се скрива (22). Јакобинци ("Монтањари") су наставили рад на изради устава који је у облику Уставног акта Конвент усвојио 24. јуна 1793. Ратификован је на референдуму 4. августа 1793, првом у историји Француске (23).

На челу устава је Декларација о правима човека и грађанина (која се, за разлику од Устава од 1791, сада тако и зове) која у 35 чланова садржи сва основна права из Декларације од 1789, разрађује их и проширује, нарочито економским и социјалним правима. Међу њима су посебно значајна права на рад, бављење земљорадњом и трговином (чл. 17), право на јавну помоћ (чл. 21), право и дужност на побуну против угњетавања (чл. 33, 35).

Неке одредбе су истоветне као у Кондорсеовом нацрту који се више није смео помињати (24). Пажњу мора да привуче курзивом исписана стара филозофска и библијска изрека: "Не чини другоме оно што не желиш да се теби учини" (чл. 6).

Устав је увео опште право гласа, али је његов домашај умногоме доведен у питање јавним гласањем (25). И овај изборни систем је предвиђао посредне изворе. Непосредно се бирају основне (кантоналне) скупштине, а све оне бирају депутате. Сви бирачи су могли да учествују и на евентуалном референдуму о уставности закона ако би је оспорила

(22) После девет месеци скривања ухапшен је и исте ноћи под нерасветљеним околностима завршен је његов живот

(23) M. Duverger, *op. cit.*, p. 42.

(24) В. Становић, *Декларације о правима и слободама*, стр. 702.

(25) Због тога је на референдуму о уставу, 4. августа 1793, од 7. милиона бирача гласало свега 1.800.000. Против устава је смело да гласа свега 17.000 бирача. То значи да је апстинирало преко 5 милиона бирача.

једна десетина скупштина из већине департмана (26). Осим тога, Устав је предвиђао да се Извршни савет (од 24 члана) бира са листе од 85 кандидата, по једног предложеног у сваком департману. На тај начин је народ могао да предлаже кандидате за чланове Извршног савета, који су постали мање зависни од Конвента (27).

Међутим, ове одредбе су имале само теоријски значај јер је, због ванредних прилика, већ у августу 1793. примена Устава "одложена". Никада није примењиван, а у земљи је владао најстрашнији терор. Чак и после пада јакобинаца (крајем јула 1794) било је потребно годину дана да се страсти смире и почне завођење каквог-таквог реда.

4. Устав од 1795. године

Најјаснији наговештај промена представљало је доношење новог устава, 22. августа 1795. године. Конвент састављен од умерених републиканаца, који нису били ни за монархију ни за јакобинску диктатуру, изгласао је нови устав којим је установљена нова ("директоријумска") република (1795–1799).

И овај устав (као и Устав од 1793) у уводном делу садржи Декларацију о правима и дужностима човека и грађанина. Одмах пада у очи да се у наслову помињу и дужности, а у самом тексту се права и дужности посебно обележавају. Иначе, у поређењу са таквим актима из ранијих година, нема већих суштинских разлика. У 22. члану се понављају раније позната права, често у истоветном тексту. Нешто су више разрађене дужности (9 чланова), при чему се инсистира на одбрани друштва (тј. држава) и поштовању закона. Морална поука о нечињењу зла (сада нешто измењена и не више штампана курзивом) допуњава се саветом да се чини добро (чл. 2). Очигледно је да су стални нереди сваке врсте, финансијско банкарство и уопште лоше морално стање у друштву, утицали да се више истичу уставне и моралне дужности, како законодавца тако и грађанина. Декларација од 1795. је јединствен акт по томе што даје дефиниције доброг грађанина и честитог човека, а као мерило служи однос према члановима породице (чл. 4) и друштву (чл. 5).

Међутим, политичка права су и овога пута остала врло уопштена. Бирачко право је (као и по Уставу од 1791) сужено. Избори су посредни, у два степена. Бирачко пунолетство је са 21. померено на 25. годину старости. Остало је цензус. Читав систем је нешто шири него по Уставу од 1791, али је ипак око 1/4 (или 25%) пунолетних грађана искључено из изборног процеса.

Не изненађује што ни овога пута није призната слобода удруживања. У складу с индивидуалистичким схватањем које је одбацивало свако удруживање у заједнице мање од државе (Русо), револуција је растурила еснафе и друга професионална и сталешка удружења и забранила их(28). Сматрало се да је то супротно слободи рада, а посреди је страх

(26) M. Duverger, *op. cit.*, p. 42.

(27) *Исто*, стр. 43.

(28) Уставом од 1791. Тек у XIX веку у уставно право европских држава ушло је право на удруживање као логичан продужетак личних слобода.

револуционара од било ког облика удруживања, у чему су они видели опасност за своју власт. Упркос томе стварали су се разни политички клубови и удружења. Припадници једног таквог клуба (који су се окупљали у манастиру св. Јакова) средином 1793. приграбили су сву власт и завели најцрњи терор у историји Француске.

IV – ОДСТУПАЊЕ ОД НАЧЕЛА

Током читаве револуције, а нарочито у првим годинама (1789–1794), може се приметити често одступање од прокламованих начела. То је најчешће чињено бројним актима који нису водили рачуна о тада важећим декларацијама и уставима. Није реч само о изборним и другим политичким правима која су ограничавана, већ и о основним људским правима као што су право на живот и личну сигурност. Начела законитости кривичног дела и казне, претпоставка невиности и друге гаранције сигурности од произвољног хапшења и оптуживања су, бар привремено, укинута декретима о сумњивима и о преким судовима. Ако се томе дода пракса њиховог примењивања, може се добити бар приближна слика онога што се називало терор.

1. Терор

Терора у Француској је било и пре него што су јакобинци дошли на власт. О његовој примени расправљало се већ на почетку револуције, иако је "откривен" много раније. Ново је било да је он тада везан за идеју слободе, што ће имати значаја и за будуће револуције. И поред ватрене реторике, француски револуционари се нису руководили никаквом филозофијом нити идеологијом, већ својим заносом. "Имајући против себе већи део Француске, који њене претераности није разумевао нити одобравао, револуционарна влада у Паризу све се више приближавала једној диктатури и све се више одржавала терором" (29). Израз "терор" је лансиран у Јакобинском клубу 30. априла 1793, када је један говорник захтевао да се "терор стави на дневни ред" (30), тј. заведе. Ла Ревелјар је у Скупштини тврдио да би наред требало свести на мање од половине да би се република могла учврстити у Француској. Заstraшујуће су звучале речи Каријеа: "Ми ћемо пре начинити гробље од Француске, но што ћемо одустати од тога да је препородимо на свој начин". Јакобинци су сматрали да своје истине и врлине могу да шире и штите свим средствима, па и терором. Они нису били први који су се залагали за оно што се већ практиковало. Уместо странака, у Француској се од 1792. до 1871. смењивао терор (31). Терор је био средство владања, а циљ уништавање унутрашњих непријатеља и одбрана од опасности споља. И средства која су коришћена била су нешто раније пронађена, укључујући гиљотину.

(29) С. Јовановић, *Примери политичке социологије*, стр. 207.

(30) М. Duverger, *op. cit.*, p. 49

(31) *Исто*, стр. 49.

Та справа за сечење је направљена и уведена у употребу за време револуције, али је била намењена за редовне потребе (32). Још у доба краљевства, у складу с Декларацијом о правима човека и грађанина, лекар Жозеф-Игнеас Гијотен је, 1. децембра 1789, предложио да се смртна казна извршава на најхуманији начин – одсецањем главе. Скупштина је тај предлог прихватила 21. јануара 1790. године. Нацрт справе је израдио други лекар, др Луј, а саму гиљотину је направио конструктор клавира Тобиас Шмит. Испробана је на лешевима у болници Бисетр 17. априла 1792, а прво извршење смртне казне обављено је 25. априла 1792. Казна се извршавала уз присуство масе људи. Колико се гиљотина некимa свидела показује пример посланика Лежена, за којег се тврди да је направио малу гиљотину за клање кокошки. Данас гиљотине служе у штампаријама и књиговезницама за сечење хартије и обрезивање књига. Спретни новатори их праве за сечење шаргарепе, кромпира и другог поврћа. Међутим, пре два века употреба гиљотине није била нимало шаллива.

О важности која се придавала извршавању смртних пресуда сведочи декрет бр. 1022, од 13. јуна 1793, којим су при кривичним судовима у свим департманима уведени извршиоци пресуда (чл. 1). Плаћани су из државне касе (чл. 2), а плата им је одређена у зависности од могућег обима посла, тј. броја становника на датом подручју. У градовима до 50.000 становника имали су годишњу плату од 2.400 ливри, у градовима од 50.000 до 100.000 становника – 4.000 ливри, у градовима од 100 до 300.000 становника – 6.000 ливри и у Паризу 10.000 ливри (чл. 3). Предвиђена је и накнада за извршење казне ван места пребивања – 20 суа за превоз гиљотине у неко место и исто толико за повратак (чл. 4). Ако се ишло из места у место, добијало се по 20 суа за одлазак у свако место и исто толико за повратак. Колико су јакобинци бринули за целате, показује и прописивање накнаде или помоћи привремено незапосленим целатима док не буду распоређени, истина у симболичном износу од 600 ливри годишње (чл. 6). Право на ту накнаду имали су и целати који су тај посао обављали и у доба краљевине, али су из разних разлога престали тиме да се баве. Министар правде је добио задатак да установи списак незапослених целата и да га достави свим департманима. Ако целати одбију да иду у место где су позвани, обуставиће им се помоћ коју примају док су незапослени (чл. 7) (33). Одређивање плата "по учинку" и у годишњим износима (као и накнада привремено незапосленима), показује да се имао у виду терор на дужи рок.

Сами целати нису били задовољни својим материјалним положајем, па су протестовали што нису имали времена да ставе примедбе на нацрт декрета (34). Кратким временом за "јавну расправу" посебно су

(32) Као таква је дочекала почетак осамдесетих година овог века. Постала је неупотребљива када је 1891. социјалистичка већина одржала предизборно обећање да ће укинути смртну казну.

(33) Текст декрета наводи G. Lenotre, *La guillotine et les exécuteurs des arrêts criminels pendant la Révolution*, Paris 1927, p. 29–30

(34) Исто, стр. 32.

били незадовољни они који су имали велике породице (35), или су запошљавали бројну послугу. Карактеристичан је у том погледу захтев који је скоро годину дана пре доношења поменутог декрета, 6. августа 1792, упутио тужиоцу департмана Шарл-Анри Сансон, припадник чувене лозе која је Француској дала седам генерација целата (1688–1817). Свој захтев за накнаду трошкова образлаже, између осталог, овако: "Служба и број кривичних судова приморавају ме да држим многобројно људство способно да извршава наређења која добијам. Ја лично не могу да стигнем свуда. Потребни су ми поуздани људи... Јер публика тражи пристојност... Имам 16 душа... а осморо у сталној служби, три коња, три кочијаша...". Из петиције целата (који су лепше називани: "извршиоци пресуда") види се да су и после декрета од 13. јуна 1793. били незадовољни платама, а за савременог читаоца много је значајније да су били толико запослени да ни "прековременим радом" нису стизали да изврше пресуде.

Терор у Француској није почео с увођењем гиљотине, већ покољем у париским затворима (1792), када је поклана половина од 2637 затвореника. Званични терор, ради уништавања непријатеља и завођења владавине "врлине", отпочео је касније (1793–1794) са законом о сумњивима и увођењем револуционарних судова. Тада су почела свакодневна погубљења која су се наставила и после укидања јакобинске диктатуре (1794). Када је спољна опасност минула, унутрашња строгост је постала неподношљива. Робеспјер је изгубио подршку Париза због прогањања оних који су хтели да револуцију продуже у социјалној области. Конвент је 9. термидора (27. јула 1794) узео сву власт, затворио јакобинске клубове, укинуо Париску комуноу, сменио Робеспјера и осудио га на смрт. Гиљотиниран је сутрадан, 28. јула 1794. То је означило крај "црвеног терора".

2. Биланс терора

Биланс терора још није сведен. Рачуна се да је само у Паризу погубљено око 3.500 људи. Било је дана када је погубљено и до 60 људи. Број убијених у провинцији је неједнак. Сматра се да је највише убијено на западу и југу Француске, у крајевима у којима је било највише побуна (Бретања, Нормандија). Само у Анжеру је гиљотинирано 2.000 католика, а у Нанту на стотине. У Тулону је само једног дана убијено 200 људи. Рачуна се да је у целој Француској убијено око 50.000 људи (36). Само у току једног столећа Француска је упознала најкрвавије револуције и репресије у целој западној Европи (37).

Биланс није стравичан само по укупном броју жртава, већ и по њиховом социјалном саставу. Трећи сталеж је срушио феудалну монархију, али је поред краља и краљице погубљено сразмерно мало аристократа (38), док су већину чинили свештеници и људи из народа, међу

(35) *Исто*, стр. 31–34, наводи текст њихове петиције.

(36) M. Duverger, *op. cit.*, p. 49.

(37) *Исто*, стр. 49.

(38) По неким подацима свега 10% погубљених. Нема података колико их је било у односу на целокупно становништво.

којима много жена. Зачуђујуће је колико је непријатеља револуције било међу онима који су иначе мало учествовали у политичком животу. То у још већој мери важи за научнике (39) за које се сматра да су идејно припремили револуцију. Погубљени су и најистакнутији вођи револуције као што су били Дантон, Сен Жист (који је говорио да нема слободе за непријатеље слободе) и Робеспјер. Осуда и јавно погубљење краља Луја XVI (40) тумачи се као симболичан чин који је требало да покаже да ништа није трајно и непроменљиво и да нико није изнад закона. Зато је погубљење било не само политички неизбежно, већ и у складу с Декларацијом о правима човека и грађанина од 1789. године.

Као средство владања, терор је оставио најтеже последице на политичком плану. Вође револуције су хтеле апсолутну власт, већу него што су је имали они које су свргнули и којима су одсекли главе. Заборавили су да су сами прогласили да друштво у којем није одређена подела власти нема устав (чл. 16. Декларације од 1789). Радикализација је водила искључивости, а смањивање и убијање вођа, ма колико било у складу с равноправношћу, изазивало је страх једних од других и појачавало терор. То је стварало неповерење и страх од злоупотребе власти. Демократија подразумева коегзистенцију различитих снага и потребне компромисе (41).

V – ОДЈЕЦИ ФРАНЦУСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

Без обзира на све недостатке, противречности и недоречености, Француска револуција је имала утицаја на промене у многим земљама, не само европским.

Преко језика који је био највише у употреби у Европи тога времена, идеје револуције су прелазиле границе Француске и допирале до интелектуалаца и државника. Иако Француска револуција није могла да пружи образац за остварење потпуног и доследног правног система, она је дала прегршт политичких идеја којима су се могли надахњивати уставотворци и законодавци многих земаља.

1. Одједи у другим земљама

Одједи Француске револуције били су највидљивији у правним и политичким системима који су стварани тако рећи истовремено и на исти начин. У том погледу нарочиту пажњу привлаче САД и Француска. Ни после два века није потпуно јасно ко је на кога и колико утицао. Да ли је најближе истини да су утицаји узајамни?

Америчка борба за независност имала је свој идејни ослонац у схватањима европских мислилаца, али не треба занемарити ни утицај

(39) Међу погубљенима је био и славни Лаваозије. Кажу да је један судија узвикнуо да републици нису потребни научници.

(40) Осуђен децембра 1793, а погубљен 21. јануара 1794.

(41) M. Duverger, *op. cit.*, pp.50–52. O teroru vid. M. Ternaux, *Histoire de la Terreur*, 7 vols, 1862–1869; R. Roblot, *La justice en France sous la terreur*, 1938; E. Seligman, *La justice en France pendant la Révolution (1789–1792)*, Paris 1901; *La justice en France pendant la Révolution (1791–1793)*, Paris 1913.

самих Американаца. Американци су се, пре свега, борили за ослобођење од Енглеза и у тој борби су стварали своју државу. У тој борби су на америчкој страни учествовали и Французи (Лафајет).

Ту подршку Американци су узвратили Французима не само својим декларацијама и уставом, већ и непосредним помагањем у припремама за Француску револуцију. Колико су постали омиљени показује проглашавање тродневне жалости у Француској поводом смрти Бенцамина Франклина (1790).

Французи нису морали да се боре за стварање државе, већ само против својих феудалаца. Нису рачунали на страну интервенцију до које је дошло тек када је краљев положај постао угрожен. Сматра се да је Декларација о правима човека и грађанина од 1789. утицала на прве амандмане на амерички устав које је израдио Медисон (1791).

Идеје из француских револуционарних аката нашле су место у уставима суседних замахља као што су Лапонија (1812), Белгија (1831), Пијемонт (1848) и Луксембург (1868). Сувишно је наводити на које је све законе утицао Француски грађански законик од 1804. године. Исто важи и за друге законе. Годину дана пошто је Француска законом забранила ропство (1791), то је учинила и Данска (1792).

То је имало утицаја на представнике држава окупљене на Бечком конгресу (1814–1815) да 8. фебруара 1815. усвоје Декларацију о укидању трговине црним робљем, како је названа изјава пуномоћника сила које су потписале Париски уговор од 30. маја 1814. године. У дугачком тексту истиче се да је трговина робљем "одвратна са гледишта начела човечности и општег морала" и да се жели "учинити крај несрећи која је тако дуго пустошила Африку, понижавала Европу и жалостила човечанство". Државе су изјавиле да "имају искрену жељу да приступе што брже и ефикасније извршавању ове мере (укидању трговине црним робљем – М.М.) свим средствима која им стоје на располагању" (42). По члану CXVIII Завршног акта Бечког конгреса, Декларација је његов саставни део и има исту вредност као да је "унета од речи до речи у општи уговор" (43).

2. Одједи у Србији

Истраживања показују да је утицаја Француске револуције било и међу Србима, како ван Србије тако и у Србији. Има основа да се верује да су идеје Француске револуције допирале и до наших крајева (44). Непосредно после објављивања Декларације од 1789, дуж Војне границе је запажена антиклерикална и антифеудална делатност. Французи (заробљени од Аустријанаца) и Срби преносили су идеје револуције, про-

(42) Према K. Strupp, *Decennement pour servir à l'histoire du droit des gens*. I, 2 éd., Berlin 1923, p. 187.

(43) Исто, стр. 185–186. Зато је Декларација у целини унета у наведену збирку (стр. 186–188).

(44) У том смислу су схватања Стојана Новаковића, Васиља Поповића и Душана Пантелића.

поведајући једнакост међу људима. То се огледало у слабењу оданости Аустрији.

Тешко је говорити о непосредном утицају Француске револуције међу Србима у Београдском пашалуку. Историчари нису сагласни да ли је Први српски устанак плануо под непосредним или посредним утицајем Француске револуције (45). Неспорно је да је званична Француска била на страни Турске и желела угушење устанка зато што јој није било у интересу да на рачун Турске јача нека друга држава, док је сама Француска била доста заузета на другим странама. Међутим, неки трогови француског утицаја су видљиви како у схватањима појединаца, тако и у пракси.

О томе сведочи концепт беседе коју је Божа Грујовић (Теодор Филиповић) намеравао да одржи на Скупштини у манастиру Боговођи, 15/27. августа 1805. (46) у којем се залаже за уставност и законитост као основ државног живота. Сви да буду једнаки пред законом да би им он сачувао "слободу и вољност", тј. сигурност и добробит (47). Из тога прећутно може да произлази право народа на побуну против власти која не обезбеђује правну сигурност (48). Неодржано "слово" Боже Грујовића (49) надахнуто је француским декларацијама које је желео да примени у пракси. С њима се упознао вероватно пре него што је дошао у Србију где је желео да пресади њихово семе и од Срба створи Европејце, што је још пре њега покушавао Доситеј Обрадовић. За то није требало много труда јер су идеје из Француских декларација биле општецивилизацијске и као такве својствене и обичајима, осећањима и схватањима Срба тога времена. Мишљење Стојана Новаковића да је Божа Грујовић са оваквим схватањима био међу светом који га није разумевао, нити је имао воље и спремности да их прихвати (50), може се односити на неспремност старешина да прихвате ограничења своје власти и да поштују право. То, међутим, не важи за суштину идеја.

(45) С. Новаковић, *Васкрс државе српске*, Београд, 1904, стр. 3, 5, 19; В. Чоровић, *Историја Југославије*, Београд, 1933, стр. 415; Д. Пантелић, *Београдски пашалук пред први српски устанак* стр. 440; Д. Јанковић, *Српска држава првог устанка*, Београд, 1984, стр. 43.

(46) Сачуван у архиви проте Матије Ненадовића. Нав. према С. Новаковић, *Уставно питање и закони Карађорђевог времена*, Београд, 1907, стр. 13. Прота Ненадовић само помиње да је Божа "спремнио... слово народу и војницима... шта је сав народ дужан и прочита". М. Ненадовић, *Мемоари*, Београд 1947, стр. 261–262.

(47) Упоредити са чл. 6. Декларације од 1789, чл. 4. Декларације од 1793. и чл. 6. Декларације од 1795.

(48) Чл. 33. Декларације од 1793, а чл. 35. каже да је то "најсветија и најпреча дужност" народа.

(49) Скупштина у Боговођи није одржана због одбијања Карађорђа да на њој учествује. Он је сазвао скупштину која је одржана у Борку, у кући Симе Марковића, 1/13. септембра 1805. О Божином слову нема ни помена.

(50) С. Новаковић, *Уставно питање и закони Карађорђевог времена*, стр. 14.

Српски устаници су примењивали многа начела декларација, иако нису знали за њих. Начела слободе и једнакости подстакла су их на борбу за право на самоопредељење (51). Они су их примењивали и у прописима о устројству устаничке државе. Српски устаници нису проглашавали начела важећа за све људе и све народе, али су с позивом на слободу, једнакост и братство, правили планове за ширење устанка ван Србије. Начела из чланова 2, 10. и 17. Декларације од 1789, Устава од 1791, чланова 7, 16. и 17. Декларације од 1793. и чланова 1. и 5. Декларације од 1795, била су општеприхваћена у Србији јер су била укорењена и у обичајном праву и схватањима Срба. Устав од 1811. је био заснован на начелу поделе власти, што одговара члану 16. Декларације од 1789, члану 24. Декларације од 1793, и члану 22. Декларације од 1795.

У нечему су српски устаници били испред француских револуционара: нису познавали цензус за уживање грађанских права, посебно за вршење јавних функција. Иако је и у српском устанку било много суровости (52), кажњавање је било хуманије не само зато што није било гиљотине. Невршење највиших дужности није кажњавано смрћу, већ протеривањем (53).

После устанка се утицај Француске револуције огледао прво у борби за доношење устава, а потом за ограничавање владоца и јачање законитости. Француски акти су утицали како на уставно уређење, тако и на права човека. Под утицајем природног права, поданици су претворени у грађане. То се огледа у свим уставима у XIX веку, почев од Сретењског (1835). Иако нема доказа о непосредном утицају, претпоставља се да га је могло бити јер је у то време у Србији боравио Боа Ле Конт. Сличности између француских декларација и устава и Сретењског устава су очигледне, почев од начела законитости, до појединих слобода. Одредбе о правима човека су у Сретењском уставу у посебној глави (X) по насловом "Општенародна права Србина", разрађене у 24 члана (чл. 108–131). У Устав је унета и слобода кретања која је у Француској призната тек Уставом од 1791. Разлика је у томе што се Сретењски устав ограничава на Србе (чл. 108). Та и неке друге разлике нису сметале да се Сретењски устав проглашава за "француски", али се тиме само хтело рећи да је револуционаран и неспојив с постојећим системом. Таква политичка дисквалификација значила је признање да су, и поред одлука Бечког конгреса и каснијег деловања Светог и Четворног савеза,

(51) У том смислу В. Ј. Вучковић, *L'influence des guerres de libération des peuples yougoslaves sur l'évolution du droit international public*, "Југословенска ревија за међународно право", 1956, No 1, р. 174. Насупрот томе, званична Француска је била у најмању руку уздржана према свим покретима који би могли да ослабе Турску. Опширније Ч. Попов, *La France et la lutte de la Serbie pour l'indépendance d'Etat de 1830–1878*, Institut d'histoire, Recueil des travaux, livre 10, Collouge scientifique Rapports franco-yougoslaves, Београд 1990, pp. 75–84.

(52) Више о томе Д. Јанковић, *нав. дело*, стр. 269–275.

(53) Примењено, нпр., према Миленку Стојковићу и Петру Добрыцу. Та мера је за време уставобранитељског режима примењивана према најистакнутијим политичким противницима (Томи Вучићу Перишићу и Авраму Петронијевићу).

идеје Француске револуције живе. Идеје су много разрађеније у каснијим уставима, нарочито у Уставу од 1888. године (54).

VI – ПОУКЕ

Због свега што је дала свету, о Француској револуцији се говори и данас. Иако је њу покренуо трећи staleж, на политичку сцену је ступио и на њој остао само човек са свим врлинама и манама. У револуцији је

(54) О утицајима француских револуционарних устава опширније М. Јовичић, *Утицај појединих уставних система на развој уставности у свету*, "Анали Правног факултета у Београду", 1984, бр. 1–2, стр. 79–80; Д. Ђорђевић, *Страни утицаји и балкански уставни деветнаестом веку*, "Огледи из новије балканске историје", Београд 1989, стр. 104–130; – М. Павловић, *Одјаци Велике француске револуције у обновљеној Србији*, "Архив за правне и друштвене науке", 1989, бр. 3, стр. 313–330. Д. Ђорђевић сматра да су француски револуционарни уставни били привлачни на Балкану јер су омогућавали посебан политички систем који је могао да послужи и као инструмент буне и устанка и као идеолошка основа унитарне националне државе. Д. Ђорђевић, *нав. дело*, стр. 105. Француска је понудила читав спектар модела који су били пренети у европске уставе тога времена. Исто, стр. 129. Балкански уставни нису били потпуна копија европских узора. Они су такође били прилагођени балканској друштвеној и политичкој средини и само делимично оригинални. Исто, стр. 129. За Сретењски устав (1835) сматра да се заснивао на Хатишерифу из 1830, али је користио француске уставне повеље из 1793. и 1814. Поглавље о правима Срба је "узето... скоро дословце из француске Повеље из 1814. Исто, стр. 109. Он наводи да су чланови 3 (једнакост грађана), 5 (доступност јавних служби) и 8 (одговорност по закону) из француског Устава од 1793. пренети у чланове 3 (једнакост грађана), 116 (доступност јавних служби) и 114 (одговорност по закону) Сретењског устава. Исто, стр. 109. Навођење није потпуно тачно, како у погледу Сретењског устава, тако и када је реч о француским уставним актима. Једнакост грађана пред законом приписује се члану 3. Сретењског устава, а она је прописана у члану 111. Још више су "помешане" одредбе француских устава. Тако се наводи да је одговорност по закону преузета из члана 8. Устава од 1793. Међутим, таква одредба је садржана у члану 8. Декларације о правима човека и грађанина од 1789, а у Уставу (тачније Декларацији о правима човека и грађанина која чини његов уводни део) од 1793. садржана је у члану 14. Са становишта садржине, члан 111. Сретењског устава близак је члану 3. Декларације од 1793, али је у сваком случају ужи од члана 1. Декларације од 1789. Одредба члана 116. Сретењског устава о доступности јавних служби скоро је истоветна с одговарајућим одредбама члана 1. Основних одредаба Устава од 1791. и члана 5. Декларације од 1793. Садржински и граматички ближа је члану 1. Устава од 1791. Од њих се разликује по томе што при једнаким способностима предност даје Србину. Много је строжи у оценама утицаја Драгољуб Поповић. Поређење са страним уставима он прихвата само у погледу стила, али не и у погледу садржине. Одсуство одредаба о политичким правима и одредбе о организацији власти, показује да је реч о оригиналној творевини. Д. Поповић, *Устав од 1835. године*, Збирка "Устави Кнежевине и Краљевине Србије 1835–1903", САНУ, Београд 1988. стр. 42. По неким схватањима могло би се закључити да је утицај идеја Француске револуције био посредан, преко белгијског Устава (1831) који је, као "најчистији облик парламентарног система у Европи", послужио као "посредни модел" за израду српског Устава од 1888, иако не у потпуности. М. Ст. Протић, *Извори идеологије Радикалне странке у Србији 1888–1903*, "Историјски часопис", 1989, стр. 139–140. Не треба, међутим, изгубити из вида везе између француских и српских радикала. Исто, стр. 133–137. Исто тако је и *Code civil* посредно, преко Аустријског грађанског законика (1811) утицао на Српски грађански законик (1844). Б. Благојевић, *Утицај француског Грађанског законика на србијански Грађански законик*, Београд 1940; Ђ. Крстић, *Influence française dans la législation civile de la Serbie*, „Rapports franco–yougoslaves“, pp. 91–93.

истицано да је човек мера свега, али је тако било више у теорији него у пракси. Лакше је било укинати феудалне повластице него успоставити слободу, једнакост и братство. Револуционарни занос је донео много нетрпељивости и терор. У игри добра и зла победила је демократија, а у њеном средишту је био човек.

Зато се највише помиње Декларација о правима човека и грађанина од 1789. Њен значај није само у томе што прва на општи начин говори о правима и слободама свих људи, већ и што истиче њихову друштвену природу. Човек је друштвено биће и само у друштву може имати и користити своја права и слободе; што значи само ако не вређа иста таква права и слободе других и заједнице (то је истицао и Робеспјер). Начела Декларације су "прва широка основа једног слободног и хуманистичког поретка". Она представљају морални кодекс у којем су сакупљене универзалне вредности, а не само морал једне класе (55). У Декларацији су спојена највише политичка и морална начела и у томе је њен значај како за садашњост, тако и за будућност (56).

Њена начела имају и велики правни значај. Сматра се да је победа револуције омогућила настанак радничког законодавства (57). У самој Француској су идеје из Декларације надживеле не само револуционарни терор, већ и све друге мене у политичком животу те земље. Револуција је појела много деце (не само своје), али су остали њени циљеви. Права и слободе из Декларације од 1789. је француски народ свечано потврдио у уводу Устава од 1946, који садржи још нека начела из области људских права. У уводу Устава од 1958. нешто се другачије свечано проглашава приврженост људским правима "онако како су одређена Декларацијом од 1789, потврђена и допуњена уводом Устава од 1946". На тај начин су и данас део француског позитивног права, са свим последицама, укључујући и њихову заштиту. То значи да се данас не може донети никакав закон или пропис који би ма у чему вређао права из Декларације од 1789. године. У доба француске револуције то није било тако.

Схватање људских права као природних права има велики, не само теоријски, већ и практичан значај. Ако се доследно примени, улога законодавца се своди на обезбеђивање уживања права и слобода. Он их не даје, па не може ни да их условљава, ограничава или одузима. Пракса у том погледу није доследна. Устави садрже све већи број права и слобода, али допуштају њихово ограничавање законима (58).

Француски револуционари су ограничавали и укидали свечано проглашена права, иако за то нису имали уставни основ. Донели су

(55) Ј. Ђорђевић, *Значај Велике француске револуције за политичку теорију и историју у свету*, "Архив за правне и друштвене науке", 1989, бр. 3, стр. 233.

(56) *Исто*, стр. 233-234.

(57) Опширније Б. Благовез, *Француска револуција и рађање науке радног права*, "Архив за правне и друштвене науке", 1989, бр. 3 стр. 265-280.

(58) Такав је случај и са југословенским Уставом од 1974. М. Милојевић, *Људска права и слободе у југословенском уставном поретку и међународне обавезе Југославије*, "Права човека и савремена кретања у криминалној политици", II изд., Београд 1989, нарочито стр. 8-13.

много прописа и аката, укључујући декларације и уставе, али су их брзо мењали сужавајући призната права. Све те акте доносили су исти, не-савршени људи, који су желели да створе ново друштво, без обзира на стварне могућности које су их приморавале на уступке. Желели су да раскину са монархијом, а две године после почетка револуције донели су монархистички устав. За велике преокрете нису довољне либералне идеје појединаца, већ општа политичка воља и култура. Тога у Француској није било. Вођи Француске револуције схватили су да се апсолутна власт може ограничити само одговарајућом поделом власти, али у томе нису били одлучни и доследни. Они су тај став изразили већ у Декларацији од 1789 (чл. 16), али су били мање јасни у Декларацији од 1793. (чл. 24), рекавши да друштвена гаранција права човека не може постојати "ако границе јавних функција нису јасно одређене". Тек ће у Декларацији од 1795. јасно рећи да друштвена гаранција не може да постоји "ако није установљена подела власти, ако њихове границе нису утврђене" (чл. 22). Они једноставно нису желели да своју власт ограничавају, а на то су пристали тек када је протутњао најцрњи терор у историји Француске. Декларација од 1789. је формално изједначила све грађане. Укинута је сваки имунитет, што је отворило врата суђењима и погубљењима не само краља и краљице, већ и најистакнутијих вођа револуције. У свом револуционарном заносу нису видели опасност од противречности у коју се упада ако се иде до крајности. То је била противречност између декларација и устава и праксе терора као њихове негације. Терор је први пут у Француској везан за идеју слободе и њоме оправдаван. То показује да је главни проблем друштва како заштитити човека од изабраних вођа. Међутим, гиљотина је више компромитовала револуцију и декларације него што их је бранила. Када је њена употреба сведена на минимум, Декларација из 1789. могла је да заблиста пуним сјајем. Било је то скоро читав век касније (1875) (59).

Зато је важно да се ширење људских права и слобода повезује са остварењем правне државе, дајући јој демократско обележје (60). Каснији француски устав и закони садрже више права и слобода него Декларација од 1789. У време њеног доношења није било предузећа, загађивања животне средине, информатике и публицитета. То нису могли да предвиде творци Декларације који су се обраћали свим људима, а не само Французима. Многи још нису свесни опасности од неконтролисаног развоја науке и технике. Човек је немоћан пред биологијом без граница и трговином генима. Вредност Декларације од 1789. није у списку права и слобода, већ у начелима на основу којих се могу налазити решења за нове појаве. Заштита права и слобода биће увек потребна, не само у Француској већ свуда, а вредност Декларације од 1789. је у томе што има универзално значење. Људска права и слободе остаће вечна светска тема.

(59) Слично је било у Србији где је права демократија установљена тек 1888. године.

(60) Р. Лукић, *Француска револуција и права држава*, "Архив за правне и друштвене науке", 1989, бр. 3, стр. 238.

Иако јетко изречена, опаска Маргарет Тачер да права човека нису поникла у Француској је тачна. То важи и за терор. Све је то било познато и у Енглеској и у Америци. Француска револуција није пронашла људска права и слободе, већ им је дала опште, светско значење. Иако је израз конкретних околности у Француској, посебно у Паризу, Декларација од 1789. по ширини приступа има универзално значење. Иако су је усвојили "представници француског народа", она се не обраћа Французима већ свим људима (61). Њени творци су желели, како се изразио Дипор на седници Скупштине од 18. августа 1789, да створе декларацију у којој ће рећи све истине "за сва времена и за све земље". Мада је донета у једној земљи и у посебним друштвеним околностима, Декларација од 1789. је окренута свету и будућности. Верујући да износе вечне истине, вођи револуције су јој дали општи значај. У томе су били у праву јер су, чак и када Декларација није ни посредно преузимана, њене основне идеје и начела прихватали од других. Декларација је постала извор надахнућа за теоријску мисао и политичку праксу многих земаља.

Ту вредност Декларације од 1789. увидели су уставотворци и законодавци многих земаља, преузимајући и разрађујући њена највреднија начела. Тековине Француске револуције тек треба да се осете. Много шта је ван правног уређивања. Зато разна професионална удружења треба да развијају правила понашања својих чланова, надахњујући се људским правима не више у националним, већ у светским размерама.

Творци Декларације од 1789. и других аката су гаранта права и слобода човека видели у држави, иако је нигде нису споменули (употребавајући друге изразе). Значај Декларације није умањен ни данас када држава све мање може да буде једини заштитник људских права и слобода. Творци Декларације нису предвидели организовање међународне заједнице која ће све више преузимати некадашњу искључиву улогу државе у тој области, укључујући надзор над применом правила о људским правима и слободама (62). Бројни међународни акти из ове области не само да обавезују државе, већ су и непосредно примењиви у њиховим унутрашњим правним порецима, што признају и неки устави (63).

Ако свака револуција на крају доживи политички пораз, њене највредније идеје остају трајна тековина. То је случај и са идејом о универзалности људских права и слобода. Уздигнута на највиши ниво у Француској револуцији, она је у њој и касније прошла многа искушења и неодољиво се шири. Зато се о Француској револуцији и људским правима данас говори похвалније него икад у протеклих 200 година.

(Примљено 19.06.1991)

(61) Сасвим је друга ствар што је фактички имала територијално ограничени домашај.

(62) М. Милојевић *Људска права и међународне обавезе држава*, "Безбедност и друштвена самозаштита", 1989, бр. 4, нарочито стр. 59–62.

(63) Вид. нпр. чланове 201, 203, стр. 3, и 210, стр. 2. југословенског Устава од 1974. године.

Momir Milojević,
Professor at the Faculty of Law in Belgrade

FRENCH REVOLUTION AND HUMAN RIGHTS

Summary

French revolution has affected the world in many ways. However, it shall remain an eternal issue especially in relation to human rights. The famous Declaration of rights of man and the citizen, of 26th August 1789, is a document which was quoted most frequently until today, regardless the fact that subsequent acts contained more rights and freedoms (the 1791 Constitution and the declarations of 1793 and 1795). Human rights have been in the focus during the Revolution, both in case of their proclaiming and negating (Terror). There was a reason to promulgate the Declaration of rights of man and the citizen at the beginning of the Revolution. All subsequent changes and events were closely connected to human rights and the rule of "virtue". This was understood well by the French people who reaffirmed the rights and freedoms from the 1789 Declaration into the preambles of French constitutions of 1946 and 1958. In such a way they are a part of the French positive law, while being protected by the Constitutional Council.

The significance of the 1789 Declaration is not in listing rights and freedoms but in permanent and universal principles. Adopted by "representatives of French people", the Declaration is addressed to all people. It internationalizes rights and freedoms of man as natural, inalienable and not subject to statute of limitations. Its principles are incorporated into constitutions and legislations of many countries, including the XIXth century Serbia. The idea on human rights, which was not unknown in some countries long before the French Revolution, became a source of inspiration and practice worldwide. After going through much temptations, it is now universally accepted - more than ever during the last two centuries.

Key words: *French Revolution. — Declaration of Rights of Man and Citizen. — Terror. — Influence of the Declaration.*

Momir Milojević,
Professeur à la Faculté de droit de Belgrade

LA REVOLUTION FRANÇAISE ET LES DROITS DE L'HOMME

Résumé

La Révolution française a ébranlé le monde à plusieurs égards. Teutefois, elle restera l'éternel sujet des débats notamment en liaison avec les droits de l'homme. La célèbre Déclaration des droits de l'homme et du citoyen, du 26 août 1789, est le document le plus cité jusqu'à nos jours en dépit du fait que les actes postérieurs

contenaient plus des droits et des libertés (Constitution de 1791 et déclarations des 1793 et 1795). Les droits de l'homme étaient au coeur de la Révolution pendant toute sa durée, s'agit-il de leur proclamation ou de leur négation (la terreur). Il n'est pas dû au hasard que la Déclaration des droits de l'homme et du citoyen fut proclamée au début de la Révolution. Tous les changements et événements ultérieurs étaient sous le signe des droits de l'homme et du règne de la "vertu". C'est bien compris par le peuple français qui a réaffirmé les droits et libertés de la Déclaration (1789) dans les préambules des constitutions françaises 1946 et 1958. De telle façon ils sont prétégés par le Conseil constitutionnel.

La signification de la Déclaration de 1789 ne réside pas dans la liste des droits et des libertés mais dans les principes qui ont une valeur durable et universelle. Adoptée par les "représentants du peuple français" la Déclaration ne s'adresse pas aux Français mais à tous les gens. Elle internationalise les droits et libertés de l'homme comme naturels, inaliénables et imprescriptibles. Les principes de la Déclaration sont incorporés dans les constitutions et législations de nombreux pays compris de la Serbie au XIXe siècle. L'idée des droits et libertés de l'homme, qui n'était pas étrangère dans certains pays beaucoup avant la Révolution française, est devenue la source d'inspiration de la pensée et de la pratique à l'échelon mondial. Après avoir subi de rudes épreuves, elle est actuellement universellement acceptée par l'humanité entière plus que jamais au cours des deux derniers siècles.

Mots clé: *Révolution française — Déclaration des Droits de l'homme et du citoyen — Terreur — Influence de la Déclaration.*

др Махмут Мујачић,
саветник Председништва СФРЈ, Београд

АМЕРИЧКА ФЕДЕРАЦИЈА

Сједињене Америчке Државе су прва савремена федерација у свету. Много решења у њеном Уставу из 1787. године, динамична пракса развоја федерализма и теоријска сазнања до којих се дошло у преко 200 година функционисања америчке федерације, су поучна и данас веома актуелна.

Пут којим су прошле САД од конфедерације до модерне федерације, веома је сложен и одвијао се у више етапа. Њега је пре свега карактерисало стално сукобљавање између оних снага које су се залагале за већу концентрацију и централизацију власти на нивоу савезне државе и оних које су биле за задржавање што више овлашћења и надлежности у оквирима држава чланица. Тај проблем је дефинитивно решен у корист централне власти крајем 30-их година овог века и од тада САД функционишу као централизована федерација.

Међутим, тај процес централизације и доминације савезне власти достигао је своју кулминацију средином 70-их година и запао је у кризу. Сада је у току обрнут процес, све већи захтеви за ограничењем компетенције центра и повећањем улоге савезних држава, локалне управе и привредних субјеката у власти. То је стратегија "новог федерализма" која се све више шири и добија подршку у оквирима САД.

Кључне речи: *Компромис. – Федерација. – Нови федерализам.*

Теорија и пракса федерализма су дуго времена биле засноване готово искључиво на искуствима САД, прве савремене федерације. Многа решења у њеном Уставу, а касније и веома динамична пракса развоја федерализма у овој земљи, послужили су као образац за читав низ земаља у свету да се конституишу као федерације, као на пример, Аргентина, Канада, Мексико, Венецуела, Бразил, Аустралија итд. Америчка искуства преузета су и у великој мери су се користила и приликом конституисања швајцарске федерације и федерација у Немачкој и Аустрији, а делом су садржана и у уставима Индије, Малезије, Нигерије, Камеруна итд. Искуства, као и теоријска достигнућа до којих се дошло у току дугогодишњег функционисања америчке федерације, имала су и свој непосредни одраз на теорију и праксу федерализма у СССР, Југославији, Чешкословачкој – које, мада као федерације настале у сасвим другим историјским околностима и поводима, нису у свом конституисању об-

јективно могле мимоићи и уградити неке тековине и елементе класичног америчког федерализма.

Разлози зашто је баш у Америци створена прва федерација су вишеструки и њих треба тражити у историјским приликама с краја XVIII века, али и у одређеним конкретним економским и социјалним околностима и специфичностима развоја и положаја ове земље. Наиме, економски ојачале северноамеричке колоније, повеле су 1775. године ослободилачки рат (рат за независност) против британске круне и створиле Северноамерички савез (од 1778–1787), у ствари конфедерацију од 13 бивших колонија, које су задржале своју самосталност и сувереност, судство и право, док су права Савеза, окупљеног у Конгресу конфедерације, била ограничена само на заједничку одбрану, спољну политику и решавање спорова између држава чланица (1).

Та независност и сувереност држава чланица била је толико изражена да се готово све што је договорено на нивоу конфедерације обично није могло да спроведе у живот. Државе чланице су избегавале да плаћају своје доприносе Конфедерацији. Свака држава је хтела да штампа свој новац. Различити економски интереси појединих држава, доводили су до оштрих унутрашњих сукоба и до претње међусобним ратовима. Илустрације ради, наводимо да су поморске државе које су имале луке, настојале да наметну и извозне и увозне царине државама из унутрашњости земље, док су ове, опет, тражиле потпуно укидање царине итд.

Због тих сукоба извесно време био је потпуно замро извоз и увоз, тако да се ништа није могло ни купити ни продати. Дошло је и до социјалних превирања, сукоба између ситних фармера, обртника и радника и трговачке и земљорадничке аристократије која је држала све кључне положаје. Запретила је озбиљна опасност да се ионако лабав Савез распадне, па су водећи људи америчких држава дошли на идеју да се сазове Уставна конвенција на којој је требало наћи таква решења која неће у знатној мери нарушити самосталност и независност држава–чланица, али која ће истовремено ојачати и интеграционе везе међу њима и прерогативе Савеза у регулисању и усклађивању односа међу државама–чланицама.

Другим речима, уставној реформи се пришло доста опрезно, да се не би претерало у давању великих права центру, али ни превише смањила права чланица Конфедерације (2). Ова иницијатива довела је нај-

(1) Правне основе Савеза америчких држава утврђене су још у току рата за независност 1777. године у Филаделфији када су делегати свих 13 бивших колонија усвојили преамбулу и 13 уставних чланова о конфедерацији (Articles of Confederation) који је ратификован од стране држава чланица тек 1781. године. Споменути акт садржи осим прокламације о ослобођењу, слободи и независности и одредбе којима се регулишу односи међу бившим колонијама и прецизира обавезу да се државе које чине конфедерацију међусобно састају и међусобно договарају о решавању појединих заједничких проблема.

(2) О дилемама и тешкоћама у тражењу излаза из кризе конфедерације, може се видети и иступање и преписке истакнутих личности тога времена као што су: Џорџ Вашингтон, Бенџамин Френклин, Александар Хамилтон, Џејмс Медисон, Џон Џеј, Џон Адамс, Самуел Адамс, Томас Џеферсон, Патрик Хенри, Ричард Ли, Џон Дикинсон и друге значајне личности тога доба. Детаљније види: Хамилтон, Медисон, Џеј, *Федералистички списи*, Радничка штампа, Београд, 1981, стр. 29–50.

пре до конференције у Анаполису (Merillend) септембра 1786, којој су присуствовали представници само пет држава и која је завршена неуспехом, јер се на њој углавном говорило о регулисању неких економских питања и трговине, а како је писао Џ. Медисон "још није било сазрело време за политичку реформу" (3). У међувремену полемике и расправе око тражења излаза из неефикасног Савеза све се више распламсавају, уз захтев да се, поред регулисања трговине, покрену и сва друга важна питања у односима између држава. Зато је маја 1787. године у Филаделфији сазвана Уставна конвенција, под председништвом Џорџа Вашингтона, која је након четири месеца рада, 17. септембра усвојила коначан предлог новог устава (Constitution of the United States of America), темељног закона у којем је први пут у историји у једној држави и практично примењена теорија о подели власти на законодавну, извршну и судску; идеја коју су пре тога заступали бројни научници и филозофи, међу којима су најпознатији били Џон Лок и Шарл Монтескије (4).

За нови устав изјаснило се тада 38 од укупно 55 делегата конвенције из 12 од до тада 13 држава америчке конфедерације. Једино је уставну конвенцију бојкотовала држава Род Ајленд. Делегати на конвенцији су се, имајући пре свега у виду слабости постојеће конфедерације, али и недостатке унитарног и апсолутистичког облика власти који су били развијени у Европи, нарочито у Француској, определили за стварање федерације као средњег решења између неефикасног савеза (конфедерације) и претеране централизације и концентрације власти. Тај нови облик резултат је компромиса постигнутог у борби између различитих погледа између "федералиста" који су заступали идеје о успостављању јединствене националне и опште владе и преношења извесних права са појединих држава на центар – федерацију и "националиста" (антифедералиста) који су се залагали за потпуну аутономију, односно пуни суверенитет сваке државе чланице конфедерације (5).

(3) Војислав Становић, *Федерализам, конфедерализам*, НИО Универзитетска рибјеч, Титоград, 1986. стр. 50.

(4) У америчком Уставу власт у федерацији подељена је на три посебна носиоца: Конгрес као носилац законодавне власти, председника – извршне и Врховни суд – судске. Предност таквог система поделе власти је у томе што сваки од ових органа стриктно брине о обављању својих функција, али је истовремено у могућности да контролише и на тај начин ограничава други орган власти. То је систем у којем ниједна власт нема изражену сувереност, већ се кроз процес сучељавања (и прилагођавања провере) између Конгреса, председника и Врховног суда, долази до одлуке. У литератури такав систем власти још се назива "систем кочнице и равнотеже" (check and balance). Међутим, како пракса показује, овај првобитно замишљени систем поделе власти значајно је измењен, јер су са централизацијом и јачањем улоге федерације ојачале функције председника САД, тако да се данас практично говори о председничком систему у САД, што је ипак на неки начин одступање од изворне идеје о суверенитету народа и његовој непосредној контроли власти, како је то прокламовао Монтескије.

(5) Са рађањем овог политичког сукоба између "националиста" и "федералиста" настале су и две различите теорије о природи америчке федерације. Најизразитији представник прве био је Џон Калхун који је у својој теорији о праву држава на самосталност одбадио идеју о подели суверенитета између федерације и федералних јединица и залагао се за потпуну формирање законодавне и финансијске самосталности локалних држава у оквиру савеза. Представник друге теорије је био Данијел Вебстер који се залагао за

Поред тога, на Уставној конвенцији била су изражена различита и супротна гледишта о саставу највишег представничког тела будуће заједнице. Према првом предлогу, израженом у такозваном "Плану Вирџинија" или плану великих држава, којим се настојало обезбедити доминација држава са већим бројем становништва, предложено је образовање дводомног представничког тела, с тим што би првим дом бирао народи његови број представника био пропорционалан броју становника сваке државе или њиховом доприносу у квотама федералног буџета, док би други дом био биран од стране првог дома са листом посланика које би предложиле државе. У "Плану Њу Џерси" којег су заступале углавном јужне државе, предлагано је образовање једног дома представничког тела у којем би свака држава имала једнако представништво и један глас. Овим се предлогом у ствари настојало да се задржи старо решење утврђено у Акту о конфедерацији из 1778. године. Излаз је нађен у компромисном решењу који је формулисан у тзв. "Плану Контикат", или "Великом компромису" којим је предложено образовање дводомног представничког тела у којем би први дом био Представнички дом, формиран на сразмерном представништву федералних јединица у зависности од броја становништва, а други дом Сенат, на једнаком представништву федералних јединица без обзира на њихову величину.

Иако су федералисти формално однели победу, јер је у Уставу из 1787. године поред права држава била наглашена и улога централних органа, америчка федерација дуго се није могла ослободити своје конфедералне љуштуре и функционисала је у сталној и непрестаној борби за надлежности између федералног центра и држава чланица, да би тек под крај XIX века, с појавом друге индустријске револуције и јачањем економских интеграција (трустова, картела итд), дошло и до јачања улоге центра у односима у федерацији. Међутим, та борба пренела се и у касније фазе развоја, па чак и до средине XX века када је дошло до изражене централизације америчке федерације. Она траје и данас у виду захтева појединих држава за тзв. "новим федерализмом", којим би се у значајној мери ограничила права и доминација центра и дала већа права федералним јединицама и локалним властима.

Историја америчке федерације показује да су све до средине XIX века превагу имали заступници веће самосталности локалних држава. Они су, непрестаним захтевима за већим и јачим правима њихових

супремацију федерације над државама—чланицама, истичући да савез није уговор између држава и да је Устав САД донео народ као целина, а не поједине државе. Види: *Федерализам и национално питање*, Савез удружења за политичке науке, Београд, 1971, стр. 272. Иначе, и две садашње водеће странке у Америци, Републиканска и Демократска, настале су управо из различитих погледа на односе у федерацији. Поборници права посебних држава, на чијем челу је био Томас Џеферсон, формирали су Републиканску странку, док је друга струја под вођством Александра Хамилтона, која је била за јачање савезне власти, формирала Федералистичку странку. Око 1830. године Републиканска странка се прозвала Демократском. Те исте године Федералистичка странка мења име и прозвана је Виговском, а од 1855. године проглашава се за Републиканску странку. Касније, без обзира на своја програмска одређења, ове странке када су се налазиле на власти иступале су као поборници проширења утицаја савезне владе, а када су биле у опозицији залагале су се за заштиту права и надлежности посебних држава.

држава, временом изборили значајно место у утврђивању и вођењу националне политике, посебно на плану унутрашње политике и правом вета блокирали многе акције централног органа, тако да је претила опасност да се федерација распадне. У томе су нарочито предњачиле јужне државе у којима је, за разлику од индустријски развијеног Севера, углавном била заступљена аграрна производња памука, латифундјски систем и робовласнички односи. Њима, пре свега, није одговарала економска и индустријска експанзија Севера, која је тражила нове изворе радне снаге, па су једнострано прогласили отцепљење од федерације, што је довело до грађанског рата који је трајао од 1861–1865. године и у којем је коначну победу однео индустријски развијени Север.

Мада је завршетак грађанског рата дефинитивно решио питање опстанка америчке федерације, у извесној мери смањио улогу савезних држава у одлучивању и довео до консолидације америчке нације и јачања свести о узајамности Севера и Југа, развој федерализма у САД није још увек "ишао према сталном повећању улоге центра" (6). Наступио је период тзв. "дуалног" (двојног) федерализма за који је било карактеристично да су се федерација и федералне јединице строго придржавале својих уставних права и дужности и да је међу њима постојао однос равнотеже и стриктне поделе надлежности.

Међутим, с наглом индустријализацијом и стварањем великих предузећа и корпорација почетком 90-их година прошлог века, почиње постепено, али незадрживо, да расте улога централног државног апарата који, доношењем амандмана на Устав, постепено шири своје економске, а касније и политичке функције и овлашћења. Најзначајнији од њих је био XVI амандман из 1913. године којим је Конгрес, односно федерација, овлашћен да убира порезе на приходе добијене из било којих извора без поделе на поједине државе. У том периоду почиње све израженије да јача улога и углед централног државног апарата и извршне власти оличене у председнику САД, чија ће моћ у америчком друштву од тада до данас стално да се повећава (7). Тај период у развоју америчке федерације, познат као кооперативни федерализам, везан је уз име америчког председника Вудро Вилсона и његов програм "Нове слободе" из 1913, којим се прокламује већа сарадња савезних држава и федералне владе у тражењу решења за унутрашње проблеме америчке

(6) Др Божидар Леличић, *Фискални федерализам у САД*, Зборник Правног факултета у Загребу, Загреб, 1984, бр. 3–4, стр. 274.

(7) Један од показатеља великог пораста функција центра представљају и подаци о ширењу чиновничког апарата у служби федерације. На пример: непосредно по образовању САД у доба другог председника Џона Адамса, било је у САД 140 савезних службеника. 1841. године око 23.000, а крајем XIX века око 200.000 чиновника. У доба "Њу дила" 1939. године било је 920.000, а 1970. године преко 2.700.000 службеника, док се данас тај број процењује на преко 3.000.000 или, заједно са 2.000.000 војних службеника, негде око 5.000.000 људи. "Са 12.000.000 чиновника који раде на другим нивоима у органима федералних држава (преко 3.300.000) и локалним заједницама (9.000.000), ова административна армија достиже цифру од 17.000.000. У целини, пораст администрације био је много већи и бржи од пораста становништва. Од постанка САД до данас, федерална администрација је увећана 1.500 пута, а становништво 53 пута. Вучина Васовић, *Амерички presidency-лизам*, у Савремени политички системи, Научна књига, Београд, 1987, стр. 104.

нације. Највећи број кооперативних програма донет је на подручју образовања, пољопривреде, изградње железница, путева, прописа о банкама и јавним службама (8).

До значајнијег померања равнотеже у прилог већој централизацији америчке федерације, ипак долази тек низ година касније – почетком 30-их година овога века у доба велике економске кризе, када за председника САД долази Френклин Д. Рузвелт који је својом политиком "Њу дила" и увођењем система јавних радова, програма стамбене изградње, изградње ауто-путева, железница, модернизације индустрије, развијања пољопривреде, затим проширивања улоге државе у области социјалне политике и социјалног осигурања – ојачао надлежности и функције федералне владе.

Тада је централна државна власт дефинитивно добила велика овлашћења у привредној, социјалној и спољној политици, односно дошло је до јачања мера државне интервенције у привреди и до велике концентрације капитала у оквиру централне државе из које су се касније финансирале и многе функције федерације и субвенционисали јавни расходи савезних држава. Примера ради, све до 1935. године федерација није уопште имала контролу над производњом добара и њени приходи су били скромни. Од тада, међутим, централни државни апарат почиње да регулише све односе у америчком друштву, он убира порезе на доходак стечен из било ког извора, одређује наднице, радно време, колективне уговоре и др. Федерација је почела да усклађује и планира развој привредних грана, оснива државно-привредна предузећа, постепено преузимајући или као акционар контролишући низ кључних трустова, концерна и привредних грана.

Јачању моћи центра, тј. федералне администрације, у знатној мери допринео је и други светски рат и нагли развој америчке ратне привреде, као и послератна хладноратовска конфронтација између два светска блока – источног и западног. То је имало за последицу нагло јачање војног и индустријског комплекса и повећање трошкова за војне издатке, који се данас процењују на око 300 милијарди долара.

Међу факторе који су допринели јачању функција центра, неки аутори убрајају и социјалну структуру америчког друштва у којем су од његовог оснивања до данас, без обзира на промене, били и остали доминантни интереси уског круга економски најбогатијих појединаца и њихових породица или елите власти. Данас, на пример, како показују истраживања, око 400 водећих породица држи највећи део америчког државног капитала у својим рукама (9), а апарат централне власти је углавном послушни извршилац тих интереса економски најјачих компанија или, пак, приликом доношења одлука мора да води рачуна о

(8) Штефица Деран – Антољак, *Аспекти америчког федерализма*, Политичка мисао, Загреб, 1985, бр. 1 – 2, стр. 58–59.

(9) Листу од 400 најбогатијих породица у САД саставља сваке године пословни часопис „*Forbes*.. Тако, на пример, просечна старост најбогатијих Американаца је 62 године, од њих је 77 жена, а само један је црнац. Најбогатији човек у 1989. години био је магнат робних кућа Сем Мур Волтон, чије се богатство процењује на 9,5 милијарди долара. Други је посредник мреже телевизијских станица Џон Венер Клуге, са 5 милијарди долара, а преко 26 магната имају приходе преко три милијарде долара, док најсиромашнији на листи има приход од 500 милиона долара.

њиховим интересима. Такође је веома изражена спрега између администрације и великих концерна, која се огледа у томе што су многи од водећих људи у савезној администрацији најнепосредније везани за одређене послове компанија, или из тих компанија и великих корпорација – након победе републиканаца или демократа – долазе на челна места у администрацији и у њих се после истека мандата поново враћају.

Овакво ширење прерогатива централне администрације, тврде многи аутори, довело је у значајној мери и до јачања извршне власти на чијем челу стоји председник САД, нарушавања система равнотеже и поделе власти и устоличења веома јаког председничког система. Временом је улога председника САД достигла такве размере да се по низу својих надлежности издигла изнад Конгреса који у систему америчке поделе власти има функцију противтеже председнику (10).

Председник САД је шеф државе, шеф извршне власти, врховни командант оружаних снага, најмоћнија личност на подручју спољне политике. Осим тога, он поставља 13 савезних министара, судије Врховног суда, амбасадоре и конзуларне представнике, шефове генералштабова и друге челне људе у администрацији, који непосредно руководе разним комитетима, комисијама и агенцијом. Председник на основу члана 2. Устава САД има велика овлашћења и у области унутрашње политике, одобрава амнестије и помиловања, брине о ефикасности извршавања закона, а може да стави вето и на неке одлуке Конгреса укључено сматра да су доведена у питање нека његова овлашћења, или су у колизији са политиком владе. Иначе, поред кабинета председника постоји и такозвана Извршна канцеларија председника (Executive Office of the President), у којој је запослен велики број стручних људи, која руководи и координира рад четрнаест органа и тела, као што су канцеларије Беле куће, канцеларије за управљање и буџет, Веће економских саветника, Савет за националну безбедност, Веће за унутрашњу политику, итд. Илустрације ради, наводимо да је у доба председника Рузвелта председникова канцеларија бројала свега 50 људи, а данас у доба Буша тај број износи преко 4.000 и сви се они старају и помажу председнику (његовом ужем кабинету) у вршењу послова.

Уставом је предвиђено да мандат председника САД траје четири године, с тим што по истеку мандата може бити још једном биран. Такво решење о ограниченом избору председника, донето је Амандманом XXII од 1. марта 1951. године, да се не би поновио случај председника Ф. Рузвелта, који је крајем 1944. године био изабран четврти пут за пред-

(10) Подјела власти у САД и разграничење између законодавне и извршне власти често је изазивало велике уставне расправе и оне су присутне од почетка настанка ове државе. У највећем делу постојања САД, Врховни суд је интервенисао спорадично у разграничењу власти између председника и Конгреса. Међутим, почев од 1975. године, Врховни суд је нешто чешће доносио пресуде у споровима о подели власти. Иако су мишљења суда на почетку овог периода била углавном усмерена на ограничење власти председника, његове најновије одлуке показују тенденције законодавних регулатива Конгреса. Разлог за овакво стање треба тражити у чињеници што се у избору на упражњена места судија Врховног суда, за које су традиционално били бирали неутрални и преваходно бриљантни правници, у последње време све више бирају лица која су политички блиска администрацији и председнику САД.

седника САД и непуних пола године касније априла 1945. је умро. Иначе, од првог председника САД Џ. Вашингтона, до данашњег Џ. Буша, изабран је 41 председник. Амерички бирачи бирају председника (и потпредседника) по једном изборном закону од 1845. године, сваке четири године и то "првог уторка после првог понедељка у новембру". Председник се бира системом посредних избора (преко такозваних електора) о којима гласају бирачи непосредно. Процедура изгледа овако: у свакој држави се бира онолико електора колико дотична држава има представника у оба дома конгреса. Изабраници се бирају по јединственим листама које истиче свака партија, тј. ако једна држава има 45 гласова онда и Републиканска и Демократска странка истичу листу од толико кандидата. Бирачи гласају за листу у целини и побеђује она странка, односно представнички кандидат, чија је листа добила већину гласова. Односно, сви изабраници једне државе су припадници партије која је добила већину бирача у тој држави. Председник САД постаје онај кандидат који добије највећи број електорских гласова у свим државама САД, а тиме и укупног броја свих бирача (11).

Законодавна власт на темељу члана 1. Устава поверена је Конгресу. Амерички Конгрес (парламент) састоји се из два дома: Представничког дома, који има 435 посланика који се бирају пропорционално према броју становника (један конгресмен на просечно 480.000 становника) и Сената који има 100 чланова, тј. из сваке од 50 држава бирају се по два сенатора без обзира на њихову величину, национално богатство и број становника итд. По Уставу САД, посланици Представничког дома или, како се обично зову, конгресмени, бирају се на две године, општим и непосредним гласањем у изборним јединицама које су различите величине и које се приликом сваких избора утврђују посебним законом. За избор посланика довољна је релативна већина гласова. Кандидат за конгресмена мора имати 25 година, бити најмање седам година држављанин САД и становати у изборној јединици у којој се кандидује. Поред значајних законодавних функција (члан 1, одељак 8), Представнички дом има у одређеним случајевима (издаје, подмићивања и других тешких злочина и кривичних дела) и право покретања импичмента – оптужбе против високих државних функционера, укључујући и потпредседника и председника САД. Да би оптужба била и ваљана, Пред-

(11) Према писању немачког часописа „Di Zeit“ у статистички регистар у Вашингтону 1985. било је уписано 7.200 лобија (неуписаних има око 8.000). Ови располажу огромним средствима, како би утицали на конгресмене и сенаторе и обезбедили заштиту интереса групација које представљају. Многи мисле да су захваљујући тој моћи поједини лобији постали нека врста владе у сенци. Илустрације ради, само у току 1984. године Национални институт за дуван је потрошио 126 милиона долара на убеђивање законодаваца и покушај да их одврате од дажбина на цигарете итд. Према часопису „U.S. news and world report“, каналима лобија годишње прође више од милијарду долара и у тај посао су најчешће укључени тзв. комитети за политичку акцију и агенције за пружање савета и за рекламу, у којима постоје посебни стручњаци за убеђивање. "Плата једног лобисте, оног којем је убеђивање занат, износи 400 долара на сат". – "Да би се изборили за своју ствар, лобијима прибегавају често и стране владе. У томе предњачи јапанска која је прошле године издвојила 15 милиона долара, а онда следи влада Немачке која је за те сврхе издвојила 6,5 милиона долара. Међутим, не игра се ни СССР – издвојио је 5,5 милиона долара". *Групе за притисак и посланици*, НИН, Београд, 11. април 1985. стр. 57–58.

ставнички дом мора донети Bill of Impeachment. Иначе, у Представничком дому обе партије, и Републиканска и Демократска, имају своје вође и своје организације, у којима се пре сваког већег заседања обављају консултације и размењују мишљења, мада конгресмени нису обавезни да следе линију и одлуке ових партијских вођа.

У други дом Конгреса, Сенат, бирају се сенатори општим и непосредним гласањем на шест година, с тим што се једна трећина обнавља, односно бира сваке друге године. Услов да се неко кандидује за сенатора је да има 30 година, да је грађанин САД девет година и да станује у држави у којој се кандидује. Председавајући Сената је потпредседник САД, а сенатори су такође организовани у партијске организације, мада у коначном гласању нису обавезни да следе и њихову платформу.

О готово свим питањима из надлежности Конгреса оба дома одлучују равноправно, с тим што су неке значајније надлежности и самостална овлашћења временом додељена Сенату који, на пример, даје одобрење на именовање високих државних функционера које предлаже Председник САД; затим Сенат има неке важне судске и истражне функције и он је практично коначни проверитељ у случајевима оптужби против високих функционера (impeachment) итд.

Значајну улогу у раду Конгреса имају одбори који су формиран и у оба дома. Постоје стални и повремени одбори. У Представничком дому постоји 23 стална одбора, око 150 пододбора, док је у Сенату формирано 18 одбора и око 100 пододбора који располажу великом влашћу, јер се у њима практично креира политика и доносе одлуке. Поред ових одбора постоји и 20 одбора који имају помоћне и припремне функције (за Конгресну библиотеку, за документацију, итд) (12). Формирају се, такође, и привремени одбори за поједина подручја, који по обављеном послу престају са радом. Готово сви стални одбори имају јасно дефинисану надлежност и одговорни су за одређена специјализована подручја: спољне послове, одбрану, финансије, пољопривреду, образовање, банкарство, пореску политику, савезне приходе и друго. У раду свих ових одбора, поред предлагача закона и чланова Конгреса, учествују и представници владе (тј. одређених департмана), чланови појединих интересних група (лобија), стручњаци и представници одређених јавних асоцијација и удружења итд.

Иначе, од ставова одбора првенствено зависи судбина неког закона или другог акта. Наиме, уколико се они одбаце од стране чланова неког одбора, онда по правилу нема изгледа да се ти документи разматрају у домовима Конгреса. Неки законски предлог или акт је усвојен ако га најпре усвоји Представнички дом који расправља о извештају одбора. После тога о истом предлогу се расправља у Сенату. Евентуалне неусгласе између два дома решавају се у посебном телу, Заједничком одбору (Conference Committee) који је састављен од једнаког броја чланова оба дома.

Активност одбора и чланова Конгреса прати и опслужује велики број службеника. У апарату ове институције запослен је велики број

(12) Вучина Васовић, "Амерички президентијализам", Савремени политички системи, Научна књига, Београд, 1987. стр. 97.

стручних људи, помоћника и саветника, посланика и сенатора, тако да у односу на 1960. годину, када је било запослено око 22.000 људи, тај се број 1980. године удвостручио. Конгрес данас само за покриће својих трошкова троши више од милијарду и по долара (13).

Треће значајно подручје власти у америчкој федерацији представља Врховни суд, који је надлежан као првостепени и апелациони суд у свим грађанским и кривичним радњама и споровима. Међутим, оно по чему је Врховни суд постао познат је његова функција у тумачењу Устава, мада за то нема експлицитних уставних овлашћења. Наиме, САД је прва држава у којој се развила контрола уставности закона и управо ова делатност Врховног суда у знатној мери је допринела овако дугом трајању америчког устава. Суд се састоји од девет чланова, од којих је један председник, а осам су судије. Именовање и постављање судија врши председник САД уз сагласност Сената, а судије остају на својим положајима доживотно. Све одлуке суда о уставности и неуставности неког закона односе се само на конкретан спор али, с обзиром на прецедентно право, одлуке највишег суда делују према свим нижим инстанцама. Иначе "због својих великих практичних овлашћења у тумачењу Устава, Врховни суд је назван и "прикривеним законодавцем", а неретко и "господаром" уместо "чуваром Устава" (14).

И поред чињенице да је у развоју америчког федерализма, као уосталом и у развоју других федерација у свету, дошло до одређене централизације и концентрације власти у рукама председника и савезне администрације, тај елеменат никада није постао и доминантан. Пре свега, јер је и сама природа америчког федерализма (и у историјским, а и у савременим условима) довољно полицентрична и плуралистичка да може увек да амортизује и не дозвољава изражену централизацију и унификацију.

Мортон Гродзин, један од добрих познавалаца проблематике организације и функционисања федеративно уређених држава, упозорио је у књизи "The Federal System" на сложеност и испреплетеност америчког друштва и врло поједностављено поимање државног уређења САД. "Амерички облик управљања (владања) често је погрешно симболички приказан као колач с три слоја. Много тачнија предоцба о том облику управљања је дуга, односно – прошарани колач који карактерише неодољиво мешање различитих обојених саставних делова чије се боје појављују у вертикалним и дијагоналним правцима, те неочекиваним вртлозима. Као што су боје помешане у прошараном колачу, тако су функције државе помешане у америчком федеративном систему" (15).

(13) Неки сенатори имају чак читаве службе уз себе, по 100 и више личних службеника, док су посланици у Председничком дому ограничени на 18 помоћника са пуним радним временом и 4 са скраћеним. Поједине комисије у Конгресу имају по 200 службеника. Види: *Влада у сенци*, НИН Београд, 29. март 1981. стр. 66.

(14) Вучина Васовић, "Амерички presidencyализам", Савремени политички системи, Научна књига, Београд, 1987, стр. 106.

(15) Berfield, E. C., *Rethinking Federalism*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington D.C, 1981, стр. 10.

Осим тога, систем организације односа између најширих федералних органа власти, који се уобичајено назива председничким системом, "врши се у оквиру једног сложеног уставног и политичког система поделе власти где други центри власти могу својим деловањем ограничити и најмоћнијег председника" (16).

"Истина је да је егzekутива у САД озбиљно ојачала своју моћ током овога века, посебно од инаугурације председника Франклина Д. Рузвелта. Врло се јаки аргументи могу наћи и за тврдњу да је Конгрес у ствари повећао своју моћ у политичком систему и да је његова позиција, у односу на егzekутиву, у најмању руку једнако јака као што је и била (17). Било је доста ситуација и у доба председника Ф. Рузвелта, Р. Никсона, Р. Регана и других председника, када се Конгрес суочавао, па и свесно прихватао њихово вођство и руководство, да би их потом у одређеним ситуацијама и позивао на одговорност и полагање рачуна и тиме наглашавао своју независност и улогу усмеравајућег фактора у друштво. Примери за то су и афере *Votergate*, *Iran - Contra Gate*, затим Закон о буџету и контроли извршавања буџета из 1974, којим је регулисан целокупан поступак доношења буџета и предвиђено низ сложених процедура којима се осигурава већа конгресна контрола у погледу трошења средстава, итд. Не треба, такође, занемарити ни чињеницу да Конгрес одржава реалну структуру друштвене моћи у савременом америчком друштву у којем владају лобији који заступају интересе финансијског капитала, великих мултинационалних компанија, савезних држава, локалних заједница и других интересних група. Амерички председник, осим тога, налази се под сталном, веома интензивном контролом и политичких странака, разних покрета и удружења, штампе и осталих медија као и укупног јавног мњења.

Значајан елемент стабилности америчке федерације, па и спречавања претеране централизације и концентрације власти у рукама извршне власти, је и расподела надлежности (овлашћења) између федерације и федералних јединица. Тако се у Уставу (члан 1. одељак 8), утврђује које су надлежности Конгреса, односно федерације. То су такозвана делегирана овлашћења која су експлицитно утврђена и значајан су елемент самосталности федерације. Осим тога, Уставом (члан 1. одељак 9. и одељак 10) и увођењем амандмана X, утврђено је који су послови у надлежности савезних држава, који су послови у заједничкој надлежности федерације и држава, које функције су забрањене федерацији, а које савезним државама.

Осим ових надлежности, Устав САД предвиђа обавезу да свака држава на својој територији спроведе изборе и за федералне органе и да суделују у промени савезног Устава. Утврђено је, затим, да у односима између савезног Устава и устава федералних јединица важи принцип супрематије савезног Устава, да у свим федералним државама мора да буде "републикански облик владавине" и да се границе поједине државе не могу мењати без њене сагласности. Устав захтева да државе своја међусобна

(16) Ратко Марковић, *Извршна власт*, Београд, 1980, стр. 120.

(17) Kenneth C. Wheare, *Legislatures*, Oxford University Press, 2nd Oxford, 1967, стр. 155.

ПОДЕЛА НАДЛЕЖНОСТИ ИЗМЕЂУ ФЕДЕРАЦИЈЕ И ФЕДЕРАЛНИХ ЈЕДИНИЦА		
ФЕДЕРАЦИЈА	ФЕДЕРАЦИЈА И ДРЖАВЕ	ДРЖАВЕ
Делегиране надлежности	Заједничке надлежности	Надлежности држава
1	2	3
1. Порези	1. Могу уводити порезе	1. Регулисање трговине унутар државе
2. Регулисање спољ. трговине и трговине између држава	2. Могу подизати зајмове	2. Установљавање локалне самоуправе
3. Позајмљивање и ковање новца	3. Могу оснивати банке и друге корпорације	3. Заштита здравља, сигурности, благостања и морала својих грађана
4. Установљавање (оснивање) судова	4. Могу установљавати и држати судове	4. Ратификација амандмана
5. Објављивање рата	5. Могу доносити и примењивати законе	5. Вођење избора
6. Држање армије	6. Могу имати својину за јавне сврхе	6. Специфицирање услова за бирачко право (осим у случају уставног регулисања)
7. Држање морнарице	7. Могу трошити за јавне потребе	7. Мењање устава и органа власти државе
8. Држање милиције		Забране државама:
9. Управљање територијом и својном		1. Не смеју улазити у споразуме
10. Дефинише и кажњава пиратство и разбојништво на мору		2. Не смеју ковати новац, држати трупе или ратне бродове у доба мира
11. Установљавање пошта		3. Не могу доносити законе који ће нарушавати обавезе уговора
12. Одобравање патената и ауторских права		4. Не могу опорезивати увоз
13. Установљавање стандарда за тежине и мера		5. Не могу опорезивати извоз
14. Доношење свих закона који су нужни и адекватни за остварење наведених надлежности		6. Не могу давати племићке титуле
Забране федерацији:		7. Не могу кршити савезни Устав нити опструирати федералним законима
1. Нема пореза на извоз		8. Не могу мењати републикански облик владавине
2. Непосредни порези морају бити пропорционални становништву државе		9. Не могу уводити локалне порезе на савезну имовину
3. Не може давати племићке титуле		
4. Не може ускраћивати Бил о правима		
5. Не може давати предности некој од држава у трговини		
6. Не може мењати државне границе без сагласности држава које су везане за те границе		
7. Нове државе морају бити једнаке са старијим		

неслагања решавају мирним путем, без употребе силе. Предвиђено је да "одлуку о примању нових чланица у федерацију доноси савезни Конгрес (члан IV, одељак 3), под претпоставком да она испуњава и одређене услове.

Иначе, у члану V. Устава предвиђено је да се може сазвати и Уставотворна скупштина (Convention) ако такав захтев поднесу две трећине представника оба дома Конгреса (299), односно две трећине држава САД (34).

Треба, међутим, рећи да у пракси нарасле функције савеза (федерације) нису дерогирале извесну самосталност и надлежност федералних јединица. Оне и данас у многим подручјима уживају завидан степен самосталности и самоорганизовања, нарочито у домену судства и законодавства, избора за своје органе, организовања локалне самоуправе и доношења свих оних прописа који нису у надлежности федерације. Структура власти у државама је готово идентична као и структура савезне власти. Постоје конгреси састављени од представничког дома и сената, осим у држави Небраски где је највише представничко тело једнодомно. У свим државама постоји гувернер са овлашћењима сличним председнику САД итд.

Значајну улогу у успешном функционисању америчке федерације и њене стабилности има и сама економска структура америчког друштва и мешовита економија у којој је развијен снажан јавни сектор, контролисан и подстицан од стране државе, као и слободна привредна иницијатива. Тај модел који је покренут Рузвелтовом политиком "Њу дила" дуго година је био синоним успешног решавања кризе капиталистичког друштва, унео је и нове садржаје и успоставио извесне кооперативне односе између власти у Вашингтону и савезних држава у којима је, ипак, главну реч имала централна администрација (18).

Прве озбиљније пукотине у таквом развоју америчког друштва, па и федерализма, јавиле су се када је средином 60-их и почетком 70-их година почео да јењава период изразитог просперитета америчке привреде и наступило време економских тешкоћа. Тада су на видело избили многи недостаци растуће централизације, у којој је, поред позитивних успеха на санирању привреде и њеној рационализацији, било доста бирократског манипулисања, лошег газдовања, стварања диспропорција у регионалном развоју, све већег заостајања севера и померања тежишта америчког развоја на југ и запад земље. До одлучнијих промена дошло је оног момента када се интензивније почело са укључивањем локалних – политичких територијалних јединица и приватне индустрије у остваривање разноврсних задатака о којима су се раније претежно бринули централни органи. То је "необходно имало за последицу ерозију централизације и слабљење утицаја Вашингтона у многим сферама економског и политичког живота земље" (19). Та тежња нарочито је изражена у последњих двадесетак година појавом такозване стратегије "новог федерализма", која истиче потребу ограничавања компетенци-

(18) Иако су са многих страна вршени притисци на председника Рузвелта да искористи кризно стање створено великом економском рецесијом и прошири једнострану федералну контролу на многе области, он је више волео да гради на прихваћеним кооперативним односима, с тим што их је проширио на нове области социјалне политике и што је повећао иницијативу и улогу федералне владе. Д. Елазар, *Федерализам у Америци*, чланак у часопису амбасаде САД "Преглед", број 221, Београд 1983. стр. 17.

(19) Др Божидар Јеличић, *Фискални федерализам у САД*, Зборник Правног факултета у Загребу, Загреб, 1984, број 3–4, стр. 276.

ја федерације и повећања улоге савезних држава, локалне управе и привредних субјеката у разним друштвеним и економским областима и програма (20). Иако се та нова кретања у америчком федерализму најчешће везују за име бившег председника Р. Регана, она су започела много раније, још у доба Кенедија и Џонсона, а касније Никсона, Форда и Картера, када је дошло до успостављања нових економских и друштвених кретања у америчком друштву: а) укључивање приватне индустрије и предузећа у велике владине пројекте; б) у повећању дискреционих права федералних јединица и локалне управе над фондовима федералне помоћи; ц) у све израженијим захтевима држава, али и великих концер-на и мултинационалних компанија за већом контролом економских и социјалних давања и дефицитарног финансирања буџета федерације; д) све већом експанзијом приватног капитала који је, након 80 и више година од престанка либералног капитализма, поново у офанзиви и који тражи слободније регулисање односа на тржишту и економији и смањење државног интервенционизма. Да би оправдали своје захтеве, представници и лидери те струје за ревитализацију америчког друштва и федерализма, почетак свих садашњих невоља лоцирају у епоху "Њу Дила" у тридесете године, период јачања државног интервенционизма, истичући да се тада спречио хаос у друштву, али да су се нарушиле основне тековине слободног света и принципа слободних економских односа који су основа капиталистичког друштва.

Имајући у виду да је процес промена у америчкој федерацији и успостављања равнотеже власти између центра и федералних држава у току, тешко је сада давати коначан суд како ће се он развијати и испољавати. Али, једно је очигледно: федерални централизам у САД је достигао своју кулминацију и сада је у току обрнут процес, трагање за новим, флексибилнијим облицима и модусима у односима унутар америчког друштва. Том лабављењу америчке федерације, поред снажних децентрализованих процеса, у знатној мери допринела су и сама економска кретања, тј. економски фактор који никада до краја није био везан за улогу државе и центре политичке моћи. Напротив, политички односи и односи у федерацији су се мењали и развијали онако како су преваходно диктирали односи у економској сфери и потребе бржег друштвеног и економског развоја САД.

У ствари, пракса показује да независност економског фактора и инсистирање на привредној интеграцији и повезивању на основу капитал–односа и тржишних законитости, представља кључни елемент доста складног развоја и динамичког функционисања америчког федерализма, његовог никад израженог прерастања у екстреме: у конфедерацију или, пак, у унитарну централизовану федерацију. Само тако, делујући као независан и изван непосредног туторства и утицаја државе, економски фактор је практично могао да уноси у америчку

(20) У својој приступној беседи приликом председничке инаугурације почетком 1981, тада изабрани председник Р. Реган је изјавио да власт преузима како би развластио Вашингтон. "Није, каже Реган, федерална влада образовала савезну државу, већ су савезне државе образовале федералну владу". Види: Драгиша Бошковић, *Други рат каубоја и Јенкија*, НИН, Београд, 26. април 1981, стр. 52–54.

федерацију неопходне елементе интеграције и јединства и превазилази оквири локалних држава и оквири Америке (21), али он је истовремено био и елемент који је уважавао, подстицао и толеришао специфичности и био брана против изражене централизације која у САД јесте кроз компетенције савезне администрације достигла велике размере, али никада није прешла критичну границу која би угрозила складно функционисање федерације. У томе је тајна виталности, постојаности и дуговечности модела америчке федерације.

(Примљено 14.12.1990)

Mahmut Mujačić,
Counselor at the Presidency of the SFRY

AMERICAN FEDERATION

Summary

The United States of America are the first contemporary federation in the world. Many solutions existing in its 1787 Constitution, and the dynamic practice of development of federalism in that country served as a model constituting a series of federations, such as Argentina, Mexico, Canada, Brazil, Australia.

Experiences and theoretical achievements in course of more than two hundred years of functioning of American Federation are rather instructive even today, especially due to the fact that they were the result of a great compromise between various political conceptions and views. Federalists supported the idea of establishing by individual states to the center — the Federation, while nationalists (anti-federalists) were for complete autonomy, namely full sovereignty of every state — member of the confederation.

However, although federalists formally won, since the rights and role of the central authorities were emphasized in the 1787 Constitution, in addition to the state of law, the American Federation could not free itself of its confederal structure, so that for a long time to come it has functioned through conflicts between the member-states and the federal center over specific constitutional powers and competences. This was a period of so-called dual federalism, which lasted almost

(21) Занимљиво је истаћи да федерална држава (влада) у САД (осим у једном краћем периоду "Њу дила") није непосредно утицала на то шта ће се и где улагати и инвестирати. То је много више била ствар компанија, корпорација или, пак, појединих држава. То најбоље показује пример америчке авионске, електронске и микропроцесорске индустрије која превазилази границе држава чланица или, пак, границе САД. Такође поједине америчке државе, као што су Калифорнија, Тексас, Минесота, Илиноис и друге, створиле су посебне институције које истражују где и како треба улагати новац и како се могу привући инвестиције из целе Америке и света.

until the end of the XIX century. At the early nineties, with the emergence of industrial revolution and the creation of corporations, cartels, and large industrial companies, the role of central state apparatus began to rise although gradually.

The present—day physiognomy and structure of the American Federation was definitely established by the end of the thirties of the XX century, and since then it has been functioning as a state with all elements of a clearly centralized power. However, event that process of federal centralization reached its peak in the mid-seventies — the time of economic difficulties and requests for greater liberalization of the economic processes. At present, the opposite process is developing through the requests for certain restriction of competences of the center of Federation and for the strengthening of the role of states, of local authorities, including the economic subjects in the power. This strategy of new federalism was launched in the period of president Regan and it is now gaining force within the framework of the USA.

Key words: *Compromise. — Federation. — New federalism.*

*Mahmut Mujačić,
Conseiller de la Présidence de Yougoslavia, Belgrade*

LA FÉDÉRATION AMERICAINE

Résumé

Les Etats-Unis sont la première fédération moderne dans le monde. De nombreuses solutions contenues dans leur Constitution de 1789 et la pratique dynamique de l'évolution du fédéralisme dans ce pays ont servi de modèle à de nombreux pays qui se sont constitués comme fédérations, tels l'Argentine, le Mexique, le Canada, le Brésil, l'Australie, etc.

Les expériences et les acquis théoriques réalisés au cours des 200 années du fonctionnement de la fédération américaine sont instructifs et actuels aujourd'hui encore, surtout du fait que cette fédération a été réalisée comme résultat d'un grand compromis entre diverses conceptions et vues politiques: celles des fédéralistes qui préconisaient l'idée de l'instauration d'un gouvernement national uni, et du transfert de certains droits de certains Etats sur le centre — la fédération, et celles des nationalistes (antifédéralistes) qui préconisaient l'autonomie complète, c'est-à-dire la pleine souveraineté de chaque Etat membre de la confédération.

Cependant, étant donné que les fédéralistes ont remporté formellement la victoire, car, dans la Constitution de 1787, outre l'Etat de droit, on a souligné aussi les droits et le rôle des organes centraux, la fédération américaine ne pouvait pas libérer ses structures confédérales et, pendant longtemps, elle a fonctionné sous le signe du conflit permanent des Etats membres et du centre fédéral au sujet de certains pleins pouvoirs et compétences constitutionnels. Ce fut la période du fédéralisme

dualiste (double) qui a duré jusqu'à la fin du XIXème siècle, pour qu'au début des années 90, avec l'apparition de la deuxième révolution industrielle, et la création des corporations, des cartels et des grandes entreprises industrielles, le rôle de l'appareil d'Etat central commence à grandir progressivement.

La fédération américaine a façonné définitivement sa physionomie et sa structure actuelle à fin des années 30 du XXème siècle, et depuis, elle fonctionne comme un Etat avec tous les éléments d'un pouvoir centralisé prononcé. Cependant, ce processus de centralisation fédérale a atteint son point culminant au milieu des années 70, au moment des difficultés économiques et des revedications en vue d'une plus grande libéralisation des courants privés. Nous assistons à l'heure actuelle à un processus inverse d'exigences en vue d'une certaine limitation des compétences du centre, de la fédération, et de l'augmentation du rô des Etats fédérés, de l'administration locale et des sujets justes dans le pouvoir. C'est la stratégie du nouveau fédéralisme qui a été lancée à l'époque du président Reagan et qui se renforce progressivement aux Etats—Unis.

Mots clé: *Grand compromis. — Fédération. — Nouveau fédéralisme.*

др Љиљана Радловић,
доцент Правног факултета у Београду

НЕЗНАТНА ДРУШТВЕНА ОПАСНОСТ – ЈЕДАН ОД ЗАКОНСКИХ ОСНОВА КОЈИ ИСКЉУЧУЈЕ ПОСТОЈАЊЕ КРИВИЧНОГ ДЕЛА

У раду су изложене карактеристике законске одредбе којом је регулисан институт незнатне друштвене опасности. У вези са условима за примену чл. 8. ст. 2. КЗЈ изложена су нека од спорних питања на која указује теорија и која се појављују у практичној примени ове одредбе. У закључку су изложена нова решења садржана у Преднацрту КЗ СФРЈ – Општи део, у којем је у чл. 12. предвиђен нови институт – дело малог значаја.

Кључне речи: *Друштвена опасност. – Незнатна друштвена опасност. – Мали значај дела. – Штетна последица.*

Југословенско кривично законодавство од Законика из 1947. год, па до закона из 1977. год. који су у овом тренутку на снази, прихвата материјално-формалну дефиницију појма кривичног дела, у којој је друштвена опасност суштински елеменат кривичног дела. У свом изворном облику ова концепција је настала у совјетском кривичном законодавству које од Руководних начела из 1919, преко КЗ РСДСР из 1922, до данас, прихвата овај начин дефинисања кривичног дела. Једна од последица материјално-формалног одређења појма кривичног дела јесте и присуство *института незнатне друштвене опасности* као законског основа за искључење постојања кривичног дела (1).

Основна функција одредбе из чл. 8. ст. 2. КЗЈ, којом је дефинисан *институт незнатне друштвене опасности*, јесте корективна и то у смислу елиминисања из круга кривичним законом забрањених понашања, оних која према свом реалном значају том кругу не припадају.

(1) За разлику од законодавстава која су, по угледу на совјетско кривично право, дефинисала појам кривичног дела са тежиштем на друштвеној опасности, у системима који прихватају формално одређење појма кривичног дела (буржоаска законодавства) није познат *институт незнатне друштвене опасности* као дериват друштвене опасности. У таквим системима се случајеви на које се код нас примењује институт незнатне друштвене опасности, углавном решавају на плану процедуре, применом начела опортунитета у гоњењу.

Кривична дела у свом законском одређењу представљају апстрактне категорије које је законодавац формулисао имајући у виду најразличитије случајеве у којима се таква понашања као типична испољавају. Друштвени значај добара и вредности које се штите од појединих кривичних дела, као и карактер елемената којима су одређена њихова бића (радња извршења, последица, начин и средства извршења, побуде и сл.), одређују степен опште друштвене опасности сублимиране у појединим врстама деликата. Претпоставка од које полази законодавац јесте да када су у једном људском понашању садржана сва формална обележја по којима оно одговара законском опису одређеног кривичног дела, оно по правилу садржи и онај интензитет друштвене опасности на основу којег улази у круг кривичним законом забрањених дела. Та претпоставка није апсолутна. Управо то нам говори смисао става 2. чл. 8. КЗЈ. Ова одредба указује на чињеницу да законски опис кривичног дела обухвата и најнезнатније повреде заштићеног добра и да закон не може да буде филтер који у кривично право неће пропустити багателне ствари (2). Тај "филтер" треба да буде суд који има обавезу да у сукобу формалног и материјалног (који не може да се разреши на нивоу закона због нужности његове апстракције), применом *инструмента незнатне друштвене опасности*, из круга кривичних дела искључи она понашања која том кругу не припадају, будући да им недостаје материјални, суштински елемент ове врсте неправда.

Као и код других општих основа који искључују постојање кривичног дела, и у чл. 8. ст. 2. КЗЈ прописани су услови чије постојање суд треба да утврди да би по основу *незнатне друштвене опасности* искључио постојање кривичног дела у конкретном случају. Начин на који је законодавац конципирао овај основ за искључење постојања кривичног дела изазива извесне дилеме приликом примене у пракси. На основу првог дела, одредбе из чл. 8. ст. 2. КЗЈ, прилази обавеза суда да утврди да једно чињење, односно нечињење, садржи сва формална обележја неког дела одређеног у закону. Други део одредбе садржи два кумулативно прописана услова чије присуство суд треба да утврди да би искључио постојање кривичног дела по основу незнатне друштвене опасности. Та два услова су да је дело малог значаја и да су незнатне или одсутне штетне последице.

I. МАЛИ ЗНАЧАЈ ДЕЛА – ПРВИ УСЛОВ ЗА ПРИМЕНУ ЧЛ. 8. СТ. 2. КЗЈ

Законодавац не објашњава ближе како треба схватити појам "*дело малог значаја*" (3). Стога се разјашњење тражи уз ослонац на ставове у теорији и судској пракси. У стручној и научној литератури уочавамо два спорна става везана за проблем одређивања појма "*дело малог значаја*":

(2) Ф. Бачић, *Кривично право*, Опћи дио, Загреб, 1979, стр. 197.

(3) У домаћој и страниј литератури могу се прочитати замерке законодавцима због неодређености у конципирању услова за постојање незнатне друштвене опасности. Видети шире А. Михајловски, *О принципу друштвене опасности у нашем кривичном праву*, ЈРКП, бр. 4/66, стр. 504–523.

1. Да ли свако кривично дело под одређеним условима може да добије карактер дела малог значаја;

2. Да ли оцена значаја дела подразумева процену целокупне "криминалне" ситуације, или смисао ст. 2. чл. 8. КЗЈ подразумева један селективнији приступ околностима настанка и извршења дела;

1. Питање да ли свако кривично дело може да добије карактер дела малог значаја, произлази из околности да се општа и посебна друштвена опасност могу степеновати. У том смислу могуће су ситуације да неко конкретно дело не поседује минимум друштвене опасности који је законодавац имао у виду када је такво понашање прописао као кривично дело. Суштина питања је да ли оне врсте деликата, којима се повређују или угрожавају најзначајније друштвене вредности и добра, која, дакле, имају висок степен опште друштвене опасности, могу у неким појавним облицима, под одређеним околностима, добити такав интензитет конкретне друштвене опасности да се могу сматрати делом малог значаја у смислу ст. 2. чл. 8. КЗЈ.

Код одговора на овако постављено питање у теорији и пракси углавном нема већих размимоилажења. И теорија и судска пракса су сагласне да је смисао *института незнатне друштвене опасности* такав да се он не може применити на сва кривична дела, без обзира на чињеницу што је према закону реч о општем основу за искључење постојања кривичног дела. У теорији се наглашава да су поједина дела по својој природи таквог значаја да имају висок ниво друштвене опасности и онда када су реализована у својој најблажој форми. Треба истаћи да је и судска пракса опредељена у том смислу. Није редак случај да се у делу судске праксе формира став да поједина кривична дела не могу добити карактер дела малог значаја, па се на њих не примењује ст. 2. чл. 8. КЗЈ (4).

Ако прихватимо тезу да је реалан домен примене института незнатне друштвене опасности ограничен, поставља се питање како одредити круг дела на које се примењује (односно не примењује) одредба из чл. 8. ст. 2. КЗЈ, будући да законодавац не поставља одређена ограничења.

У кривичном закону срећемо извештан број института чија је примена условљена прописаном или утврђеном казном (покушај, судска опомена, условна осуда, и сл.). Судска пракса у ст. 2. чл. 8. КЗЈ у овом смислу нема чврсто упориште, будући да се законодавац овде није одредио према прописаној казни. И поред тога, у неким судским одлукама изражена је склоност да се висина прописане казне уведе као критеријум код одлучивања да ли једно дело може добити карактер дела малог значаја. Овакав приступ не следи интенцију законодавца. Прописана казна у контексту неких других чињеница може да буде релевантна у процењивању значаја конкретног дела, али не и основни критеријум који би по неком аутоматизму суд користио за одбацивање примене ст. 2. чл. 8. КЗЈ.

(4) Ф.Бачић наводи примере из праксе судова у Хрватској и истиче да се чл. 8. ст. 2. КЗЈ не примењује на дела: давање лажног исказа; надрилекарство; фалсификовање исправа, итд. *Ор. cit.*, стр. 198.

Сматрамо да је природа *института незнатне друштвене опасности* таквог карактера да је домет законске одредбе којом је регулисан такав да њену примену треба ограничити на један ужи круг, условно речено, лакших кривичних дела. Било би целисходно да се кривичним законом примена ове мере ограничи, како је то већ учињено код неких других института, на дела за која је прописана казна до одређене мере. У том смислу је опредељена и судска пракса која било изричито (онда када то наглашава у својим одлукама), било прећутно (када се из образложења то може закључити), води рачуна о прописаној казни. Сматрамо да довољно аргумената иде у прилог томе да се, *de lege ferenda*, предвиди ограничење у смислу да се овај институт може применити само на кривична дела за која је прописана казна затвора до пет година.

2. Дилема да ли оцена значаја дела подразумева процену целокупне "криминалне" ситуације, или смисао ст. 2. чл. 8. КЗЈ подразумева један селективни приступ околностима дела, има свој основ у различитим ставовима о садржини друштвене опасности. Један део теорије сматра да друштвену опасност (сходно томе и значај дела) одређују и објективни и субјективни елементи. Судска пракса је у великој мери склона оваквом приступу, па се у процењивању значаја дела у појединим одлукама узимају у обзир практично сви елементи релевантни за одмеравање казне (5). Крајње екстензиван приступ изражен је, на пример, у одлуци Врховног суда Хрватске – Кж 899/72 (6), према којој је примена *института незнатне друштвене опасности* искључена, између осталог, и са разлога што је оптужени раније већ био осуђиван.

Овако широко тумачење елемената који опредељују значај кривичног дела, по нашем мишљењу, није прихватљиво. Сматрамо да неке околности субјективне природе свакако утичу на оцену значаја дела као услова за примену ст. 2. чл. 8. КЗЈ. Међутим, код анализе значаја дела суд треба да испољи већи степен селективности у односу на приступ који постоји код анализе околности релевантних за одмеравање казне. У том контексту сматрамо да, као што није исправно у процену значаја дела укључивати околности које су настале после извршења дела (на пример, понашање учиниоца после извршеног дела), није исправно такву процену заснивати на околностима које су постојале пре него што је дело извршено. Својства и околности субјективне природе које су постојале пре него што је дело извршено, које, дакле, никако нису непосредно везане за конкретно дело које се процењује у вези са евентуалном применом чл. 8. ст. 2. КЗЈ, треба да буду изузете из круга околности релевантних за суд о значају дела. Управо таква околност је ранија осуђиваност коју, по нашем мишљењу погрешно, у наведеној пресуди суд наводи као битну код процене значаја дела као услова за примену наведене законске одредбе.

Сматрамо да овако широко тумачење није оправдано, односно да између околности објективног и субјективног карактера које су битне

(5) Б. Златарић, *Кривични законик у практичној примјени*, I сvezак, Загреб, 1956, стр. 29.

(6) *Коментар КЗ СФРЈ*, Београд, 1978, стр. 41.

за одмеравање казне и околности које су релевантне за процену значаја дела, нема апсолутног знака једнакости.

Уже схватање, које заступа селективнији приступ околностима релевантним за оцену значаја дела, има своје исходиште у концепцији друштвене опасности као материјалне стране противправности. Према овом ставу, у процењивању друштвене опасности суд треба да се ограничи на околности објективног карактера, превасходно на степен повреде, односно угрожавања, заштићеног добра (7).

II. НЕЗНАТНЕ ИЛИ ОДСУТНЕ ШТЕТНЕ ПОСЛЕДИЦЕ – ДРУГИ УСЛОВ ЗА ПРИМЕНУ ЧЛ. 8. СТ. 2. КЗЈ

Ова претпоставка за примену *института незнатне друштвене опасности* углавном не изазива веће дилеме код примене у пракси, иако законодавац ни у вези са овим условом није дао ближа упутства суду.

Процењујући у конкретним случајевима последицу, суд у смислу ст. 2. чл. 8. КЗЈ треба да утврди да су изостале штетне последице, или да су присутне у слабијем интензитету него што је то типично за дату врсту дела.

Деликти чија се последица састоји у угрожавању заштићеног добра, практично увек испуњавају овај захтев, будући да са њиховим извршењем само настаје опасност да до евентуалних штетних последица дође. Код тих дела одлука суда о примени ст. 2. чл. 8. КЗЈ практично је ограничена на претходно утврђивање малог значаја конкретног дела, што је код деликата угрожавања редак случај. Ако се одређена добра и интереси штите и од самог угрожавања, у фази која претходи повреди, логичан је закључак да су у питању најчешће добра од изузетног друштвеног значаја (нпр. здравље људи, човекова околина, безбедност јавног саобраћаја, општа сигурност људи и имовине, итд.). Сходно томе, природа деликата угрожавања је таква да она, по правилу, у конкретним појавним облицима нису дела малог значаја. Утврђивање одсуства, односно малог интензитета штетних последица, заправо има смисла једино у вези са извршењем деликата повреде.

Има више разлога који указују на потребу да се приликом реформе Општег дела КЗЈ одговарајућа пажња посвети и трансформацији *института незнатне друштвене опасности*. Могући правци реформе назире се и из текста Преднацрта КЗ СФРЈ, Општи део (8).

Одредба која регулише случајеве обухваћене *институтом незнатне друштвене опасности*, издвојена је у посебан члан (чл. 12. Преднацрта). Овим чланом је предвиђен први од четири основа искључења постојања кривичног дела. Поред околности да се норма издваја у посебан члан, и у садржинском смислу учињено је неколико битних измена. Пре свега, у тексту Преднацрта више се не употребљава термин *незнатна друштвена опасност*. Нови институт има назив *дело малог значаја*.

(7) Ф. Бачић, *op. cit.*, стр. 199.

(8) Комисија СИБ за реформу казненог законодавства, *Преднацрт КЗ СФРЈ (Општи део)*, радни текст, Београд, март 1991.

Разлог за ову измену треба тражити у битно промењеној концепцији појма кривичног дела.

Као што смо констатовали на почетку рада, од првих послератних законодавних аката – до данас актуелног кривичног закона, Општи део, кривично дело је дефинисано у свом материјално–формалном изразу са друштвеном опасношћу као суштинском компонентом. Члан 8. Преднацрта дефинише кривично дело као”...противправно дело чија су обележја прописана законом и за које је законом прописана казна”. Будући да у дефиницији није задржана друштвена опасност као елеменат појма кривичног дела, изостао је други став чл. 8. КЗЈ, којим су одређени услови под којима се учињено дело може сматрати делом незнатне друштвене опасности.

Опредељење аутора Преднацрта за формално одређивање појма кривичног дела, условило је и ново решење одредбе из ст. 2. чл. 8. КЗЈ, које је у Преднацрту садржано у чл. 12. који носи назив *Дело малог значаја*.

Први део текста из чл. 12. одговара првом делу ст. 2. чл. 8. КЗЈ, односно и према новој одредби суд би требало да утврди да једно конкретно чињење, односно нечињење, садржи законска обележја одређеног кривичног дела. У даљем тексту уочавају се значајне разлике. У чл. 8. ст. 2. КЗЈ, издиференцирана су два услова под којима се искључује постојање кривичног дела по основу незнатне друштвене опасности, од којих је мали значај дела само један од два равноправна, кумулативно постављена услова. У новој концепцији у Преднацрту један од услова (мали значај дела) трансформисан је у засебан основ за искључење постојања кривичног дела. Други услов из ст. 2. чл. 8. КЗЈ (незнатне или одсутне штетне последице) губи самосталност и постаје једна од компоненти на основу које би суд требало да заснује одлуку о примени *института дела малог значаја*. Дакле, трансформисан је на начин који га ставља у функцију процене значаја дела.

Начин на који су у чл. 8. ст. 2. КЗЈ постављени услови за постојање незнатне друштвене опасности, представља у извесном смислу вештачку конструкцију законодавца. Издвајање (штетне) последице као засебне претпоставке у односу на значај дела, нема логично оправдање и реалну утемељеност. Значај дела је умногоме одређен самом последицом. Последица као елеменат кривичног дела опредељује значај и тежину дела и када дело посматрамо као апстрактну, законску категорију и када се оно процењује у својим конкретним појавним облицима.

Сматрамо да је адекватније решење садржано у Преднацрту, а према којем је одсутност или незнатност штетних последица један од индикатора малог значаја дела у склопу осталих елемената којима су аутори Преднацрта одредили институт из чл. 12. Остали елементи, на основу којих би суд требало да утврди да је дело малог значаја, су природа и тежина дела, околности под којима је учињено и побуде из којих је учињено.

Предлагач се определио за опцију да неком врстом таксативног набрајања пружи суду више елемената на којима би заснивао одлуку да је у питању дело малог значаја. Може се ставити примедба да формула-

ција није савршена, али је у сваком погледу конструктивнија и садржајнија од штуре формулације чл. 8. ст. 2. КЗЈ.

У Преднацрту уз чл. 12. је дата и алтернатива која се састоји у томе да се постојећој одредби дода и други став, према којем се одредбе из ст. 1. чл. 12. могу применити само за кривична дела за која је прописана казна затвора до три године и за која се гони по службеној дужности.

Сматрамо да алтернативну одредбу треба укључити у чл. 12. Уколико би изостало ограничење у погледу прописане казне и нови институт би задржао управо оно решење које је веома проблематично у сада важећој одредби о незнатној друштвеној опасности, а то је формална могућност опште примене овога института. Таква могућност и чини нелегитимним добар део судских одлука у којима се као критеријум за непримењивање ст. 2. чл. 8. КЗЈ, наводи висина прописане казне. Склон смо да овакве одлуке тумачимо као настојање да се, у недостатку чвршћих критеријума постављених у закону, судска пракса ослања на реалне критеријуме, у овом случају на чињеницу да је висина прописане казне израз законодавчевог става о природи и тежини дела, односно да дела запрећена високим казнама не могу добити карактер *дела малог значаја*.

Можда би код формилисања коначног текста требало размотрити да ли је решење да се чл. 12. примењује на дела за која је прописана казна затвора до три године, оптимално. Сигурно је да се код таквих дела у највећој мери појављују случајеви на које ће се примењивати одредба из чл. 12, али не треба искључити могућност примене и на нешто тежа дела, па сматрамо да би било целисходније померање границе примене на дела за која је прописана казна затвора до пет година.

(Примљено 12.09.1991)

*Ljiljana Radulović,
Assistant Professor of the Faculty of Law in Belgrade*

MINOR SOCIAL DANGER — A LEGAL GROUND EXCLUDING THE EXISTENCE OF CRIMINAL OFFENSE

Summary

Minor social danger is the institute in Yugoslav criminal legislation which was applied ever since the first post-war regulation — until the present-day criminal law. This is a consequence of substantive — formal determination of the notion of criminal offense, and the expression of intent to exclude from the sphere of criminal conduct, according to law, those acts which, although corresponding to legal description necessary to be qualified as criminal, in fact do not belong to that category. Along these lines the provision in article 8, paragraph 2 of the Criminal

Law of Yugoslavia is a necessary correction which includes in its abstract framework also the acts which, due to their significance and consequence, do not have the level of social danger which would justify their belonging to the category of criminal offenses.

In course of establishing the concept of this ground for excluding the existence of criminal offense, the law-maker determined the prerequisites necessary for considering an act which formally corresponds to the description of a specific criminal offense as being of minor social danger. Judicial practice and theory point at some dilemmas caused by insufficiently precise formulation of mentioned art. 8. para. 2. Thus the Draft of the Criminal Law of the SFRY is an attempt to conceive different grounds for this institute, which would be aimed at excluding the existence of criminal offense in cases of existing of formal, but not essential, prerequisites to classify some behaviour as criminal act. These new solutions are discussed in the conclusions.

Key words: *Social danger. — Minor social danger. — Minor importance of the criminal offense. — Detrimental consequence.*

*Ljiljana Radulović,
Chargé de cours de la Faculté de droit de Belgrade*

DANGER SOCIAL MINIMAL — UN DES ÉLÉMENTS JURIDIQUES QUI EXCLUE L'EXISTENCE DU DÉLIT

Résumé

Le danger social minimal est un institut qui est présent dans la législation pénale yougoslave dans une continuité, depuis les premiers actes légaux d'après-guerre jusqu'à la législation pénale actuellement en vigueur. La présence de cette mesure est la conséquence de la définition matérielle et formelle du concept du délit et l'expression des tentatives visant à éliminer de l'espace des comportements sanctionnés par la loi pénale ceux qui répondent formellement à la description du délit mais qui n'appartiennent pas objectivement à ce cercle de comportements interdits. C'est dans ce sens que la disposition contenue dans l'art. 8. al.2. de la Loi pénale de Yougoslavie apparaît comme une correction indispensable de la loi qui, par son caractère abstrait, comprend nécessairement les actes qui de par leur importance et de par la conséquence qu'ils produisent ne présentent pas le niveau de danger social qui justifierait qu'ils soient classés parmi les délits. En concevant cette base pour l'exclusion de l'existence du délit, le législateur a défini les conditions dans lesquelles un acte qui répond formellement à la description légale d'un délit concret est considéré comme danger social minimal. La pratique des tribunaux et la théorie démontrent que certains dilemmes existent que la disposition légale insuffisamment précise de l'art. 6. al.2. de la Loi pénale yougoslave provoque. Centaines de ces remarques ont eu pour résultat que dans le Projet de loi pénale de Yougoslavie on

essayé de concevoir sur d'autres bases l'institut qui aurait pour objectif d'exclure l'existence du délit dans les cas où une condition formelle et non pas substantielle existerait pour classer un comportement humain parmi les délits. A la fin de son travail, l'auteur se penche sur les nouvelles solutions contenues dans le Projet et sur certains avantages qu'elles présentent par rapport à la disposition actuellement en vigueur contenue dans l'art. 6. al. 2.

Mots clé: *Danger social. — Importance minimale de l'acte. — Conséquence nuisible.*

др Зоран Поњавић,
доцент Правног факултета у Крагујевцу

ОБЈЕКТИВНИ БРАКОРАЗВОДНИ СИСТЕМ И ЊЕГОВА ОГРАНИЧЕЊА

Једна од тенденција у савременом бракоразводном праву је његова објективизација, тј. признање пропасти брака као основног, а често и јединог бракоразводног узрока. Понашање брачних другова у браку више нема значаја на само право на развод. Контрола развода се премешта са узрока на регулисање његових последица.

Међутим, у неким правима су и даље остала извесна ограничења овог система. Она се састоје или у могућности одбијања захтева за развод због понашања супруга (тужиоца) у браку, или због разлога правичности.

Први систем ограничења данас је све ређи, док други постоји у виду одређених клаузула, пре свега у француском, немачком и енглеском праву. У овом случају развод се може одбити иако је брак пропао, ако би то изазвало изузетно велике тешкоће материјалне или моралне природе по брачног друга или децу.

Закон Србије, углавном, не предвиђа ниједно од наведена два ограничења. У овом погледу Закон је доследан, али се, с друге стране, може поставити питање да ли је овај систем правичан. Због овога се на крају рада истиче да би увођење одговарајуће клаузуле и у српско законодавство, којом се отклањају ситуације драстично супротне начелу правичности, имало свога оправдања. Њена примена би била изузетна и не би се заснивала на понашању брачних другова у браку, већ једино на евентуално тешким последицама које развод може имати по брачног друга или децу.

Кључне речи: Српско право. – Брак. – Узроци.

*Овај рад посвећујем успоми на
проф. др Војислава Бакића*

Породично право је једно од права које је, пратећи друштвене и моралне промене последње деценије, претрпело највеће промене. Многи појмови, као што су незаконита деца, неједнакост полова, развод, санкција, мало-помало су ишчезли. Ова еволуција је нашла свога одраза и у многобројним реформама националних законодавстава која регулишу породичне односе. Наравно, ни развод није могао бити изузет из

свега тога. Заједнички именитељ свих тих реформи је либерализација бракоразводног права (1). Она се првенствено огледа у прихватању објективног бракоразводног система и признању пропасти брака као основног, а често и јединог бракоразводног узрока (2). Све ово различито се манифестује посматрано од земље до земље. Различити су и појмови прихваћени у појединим законима при формулисању овог стања: "непоправљиви прекид брачне заједнице", "неподношљивост заједничког живота", "неостваривање сврхе брака", итд.

Објективна бракоразводна концепција почива на схватању да је било какво истраживање околности поремећаја брачних односа, па и одговорности за то, илузорно. Уосталом, у овом случају од брака, заједнице живота, остала је само правна љуштура. Поремећај брачних односа, пропаст брака стога је нужан и довољан узрок за развод.

И у праву Србије (Закон о браку и породичним односима) прихваћен је чист систем развода брака услед тешке поремећености брачних односа, онда када се не може остваривати сврха брака. Овај систем се појављује у два облика: у спорном и неспорном. Овим се Закон Србије уклопио у модерне тенденције европске правне цивилизације, у којем је данас најважније питање да ли брак и даље остварује своју сврху или не. У првом плану није, као раније, утврђивање узрока и кривице за развод, већ напори за одржање брака и, коначно, његов развод, ако наступе последице установљене законом. Једноставно речено, чињеница пропасти брака одлучујућа је за развод. Међутим, питање је како ову чињеницу пропасти суд може утврдити. Питање доказивања стања пропасти брака различито је решено у упоредном праву (3). Од свих законодаваца која усвајају овај бракоразводни систем, једино шведски закон не тражи никакав доказ о поремећености брачних односа. Довољна је само воља и жеља једног супружника да се брак разведе (4).

Утврђивање последице која је по Закону Србије предвиђена код спорног облика развода (озбиљан и трајан поремећај брачних односа или неостваривање сврхе брака из неког другог разлога), захтева од суда опсежну анализу која подразумева залажење и интимни живот брачних другова. Без обзира на изнете чињенице и изведене доказе, закључак о томе да ли је један брак озбиљно и трајно поремећен је, у крајњем случају, субјективне природе. Судија, ма какав стручњак био, слободно ценећи доказе о постојању (непостојању) правне последице, у недостатку законских критеријума ипак субјективно просуђује. Све ово знатно увећава моћ судова и може довести до правне несигурности. Код неспорног облика развода овај поремећај такође постоји у његовој основи и подразумева се.

(1) J. Carbonnier, *La question du divorce*, Memoir à consulter, D. 1975, chr. XX, стр. 117.

(2) P. Guibentif, *L'évolution du droit du divorce de 1960 à 1981*, у књизи: *Le divorce en Europe occidentale. La loi et le Nombre*, Paris, 1983, стр. 183-206.

(3) M. T. Meulders-Klein, *Le divorce en Europe occidentale*, "Revue internationale de droit compare", 1/1989, стр. 16 и даље.

(4) *Ibid.*

Наведене тешкоће у погледу доказивања пропасти брака навеле су неке законодавце у упоредном праву да одбаце објективни развод као општи принцип. Као што је истакао чувени француски правник Carbonnier, да би објективни систем био примењен до краја, суд мора: или поседовати инквизиторска средства која му омогућавају да продре у интимни живот брачних другова и утврди право стање ствари, или се мора држати оног што тврди један од брачних другова, а тиче се пропасти брака, што нас враћа на једнострану раскид брака, на репудијацију (5). Управо је ово и спречило француског законодавца да у потпуности прихвати објективни систем развода (6).

Да би се избегло задирање у интимну сферу људи и субјективно просуђивање постојања или непостојања последица које се по закону траже, да би се избегло неједнако поступање у истим или сличним ситуацијама, нека законодавства су олакшала доказивање пропасти брака најчешће путем презумпције (7). Наиме, сматра се да је брак пропао ако не постоји заједница живота, тј. ако растава траје одређено време. Овако је поступљено у неким западноевропским правима (8).

У праву Србије (Закон о браку и породичним односима) очигледно је да спорни облик развода (чл. 83) не трпи никаква ограничења, било у погледу трајања брака, било у погледу могућности да се одбије развод брака ако је последица и наступила, што је реткост у упоредном праву.

Овакво решење отвара једно ново питање за нас, а старо за право – питање правичности. О правичности се одувек водило рачуна као о једном идејном фактору, а и данас је неоспорно потребно то чинити. Поставља се питање да ли је законодавац при формулисању бракоразводних правила занемарио извесна морална схватања и на тај начин изгубио везу са моралном стварношћу. Другачије речено, поставља се питање да ли постојећа формулација правила о разводу код нас, омогућава правосуђу да их непрекидно храни моралном садржином, непрестано вршећи морализацију права (9).

Многобројне тешкоће у примени објективне бракоразводне концепције приморале су многа законодавства код нас и у упоредном праву да предвиде могућност истицања приговора. Наиме, омогућено је туженом да се супротстави разводу, трајно или привремено, чак и у случају да је брак пропао. Све те могућности у праву република и покрајина код нас и у упоредном праву можемо класификовати у две групе: 1) супротстављање туженог разводу, траженом од стране супружника који је одговоран за пропаст брака; 2) одбијање захтева за развод због разлога правичности.

(5) J. Carbonnier, *op. cit.*, стр. 117.

(6) M. T. Calais-Auloy, *Suggestions pour une reforme du divorce*, "Revue trimestrielle de droit civil", 4/1980, стр. 679.

(7) Више о проблемима које изазива прихватање објективне бракоразводне концепције види код: J. Massip, *La réforme du divorce*, T. I. 1986, Paris, стр. 36-38.

(8) M. T. Meulders-Klein, *op. cit.*, стр. 17 и 18.

(9) Према Б. Марковићу, једна од основних функција правичности је морализација права. Види: *Правичност као извор права*, "Архив", 1/1939, стр. 23 и даље.

УПОРЕДНО ПРАВО

1. Један од најстаријих модела првог решења је Швајцарски грађански законик са својим чл. 142 (општи бракоразводни узрок). Према ст. 2. овог члана, право на развод нема брачни друг који је крив или искључиво крив за поремећај брачних односа. Овакво решење је инспирисало и нашег законодавца 1946. године да слично правило усвоји у чл. 53. ст. 2. ОЗБ. Све је ово доводило до појаве тзв. "мртвих бракова", бракова који су изгубили своју сврху постојања, али се због противљења невиног супруга нису могли развести. Сличну одредбу о противљењу разводу садржао је и ранији немачки Закон о браку из 1946. године, али је она ишчезла у Закону из 1976. године (10).

Ова могућност одбијања захтева за издржавање, када га тражи искључиво криви брачни друг, постоји данас и даље у Закону о браку Аустрије (чл. 55. ст. 2), с тим да се она не може користити по истеку од шест година одвојеног живота (11). Постоји у извесним случајевима и у холандском Закону (СС, чл. 152) (12).

У пракси швајцарских судова врши се ублажење дејства овог ограничења у два правца. С једне стране, уводи се споразумни развод брака, иако теоријски није дозвољен јер је потребно да се суд увери у непоправљиви раскид брачне везе (13). Међутим, швајцарски судови полазе од споразума супруга и на томе граде своје уверење (14). Други правац ублажавања овог ограничења је што се кроз судску праксу његово дејство ограничава на одређено време (15). Наиме, сама чињеница раставе која траје дужи време све се више сматра довољном за проглашење развода (16).

2. Други начин ограничења објективног бракоразводног система је новијег датума (17) и врши се уношењем клаузуле правичности (или

(10) Интересантно је да је швајцарско решење било инспирација не само многим законодавствима, већ и судској пракси. Тако је једном одлуком Врховног суда у Јапану 1952. године (С. Sup. 19. II 1952, Recueil civil, 6.110) уведена могућност одбијања захтева за развод код општег узрока, ако га тражи брачни друг који је искључиво крив за развод брака. Види: I. Takizawa, *Droit japonais de la famille*, "Revue internationale de droit compare", 3/1990, стр. 934.

(11) F. Schwind, *L'évolution des structures juridiques de la famille en Autriche, "Mariage et Famille en question"* Suisse, Autriche, Belgique, Pays-Bas, Lyon, 1980, стр. 59-85, напомена бр. 13.

(12) *Mariage et famille en question*, 1980, стр. 116 и М. Т. Meulders, *Divorce en Europe occidentale*, "Revue international de droit compare", 1/1989, стр. 20.

(13) Према неким подацима (С. Hegnauer, *Grundriss des Eherechts*, 1979, р. 74), око 74,70% развода у Швајцарској и 98% у кантону Цирих разводи се по споразуму. Наведено према: O. Guillod, *La clause de dureté dans quelques législations européennes sur le divorce*, "Revue internationale de droit compare", 4/1983, стр. 813, напомена под бр. 177.

(14) *Le divorce en Europe occidentale* (Suisse), *нав. дело*, стр. 104 и 105.

(15) Исти је случај и са праксом Врховног суда у Јапану. Види: I. Takizawa, *op. cit.*, стр. 935.

(16) *Ibid.*

(17) Није био познат пре седамдесетих година овог века, у системима који су прихватили развод. *Le divorce en Europe occidentale*, *нав. дело*, стр. 202.

грубости – суровости) у бракоразводно право неких земаља које ограничавају право на развод брака. Она није заснована на кривици једног брачног друга, што чини њен посебан квалитет. Наиме, суд је овлашћен да одбије развод брака ако би он произвео на децу и/или брачне другове врло тешке материјалне или моралне последице. Клаузула сличне садржине постоји у праву Француске, Енглеске и Немачке.

Француско право не напушта у потпуности систем кривице код развода брака. Наиме, оно садржи бракоразводне узроке засноване на кривици једног брачног друга, али и два облика развода заснована на разводу пропасти. У француском СС, код чл. 240 - прекид заједнице живота, предвиђено је једно ограничење у погледу могућности добијања развода. Наиме, суд може да одбије развод брака иако су основни услови за развод брака испуњени. Ово овлашћење има онда када би "развод проузроковао било на туженога, водећи рачуна нарочито о његовим годинама и о трајању брака, било на децу, изузетно тешке последице материјалне или моралне природе". Ова клаузула (*clause de dureté*) врло је ограничена у својим ефектима јер се, као што и сам Закон каже, може применити у случајевима само изузетне неправде (18). Овим је један у суштини неправни појам (*dureté*) узет као правни стандард без унапред прецизиране садржине, остављајући суду да то учини. Суду је тако препуштен и велики део одговорности за судбину самог брака. Како је ово фактичко питање, сигурно је да ће се у зависности од судија и судова појавити знатне разлике у пракси. Ова клаузула правичности представља противтежу праву које даје закон супругу - тужиоцу да позивом на своје сопствено напуштање добије развод брака (19).

Постоје неке индикације да су ову клаузулу у првим годинама примене Закона углавном користили судови који су били непријатељски расположени према овом облику развода (20). С друге стране, запажено је да су се на ову клаузулу у пракси претежно позивале жене, при чему судови углавном узимају у обзир године трајања брака, породичну ситуацију, здравствено стање, лична и религиозна убеђења, итд.

Иако се ова клаузула, поштујући текст Закона, мора ограничавати само на последице развода, искључујући свако разматрање понашања супруга у току брака (као код кривице) примећују се, ипак, и супротни ставови у пракси. Наиме, често се кроз ову клаузулу суди понашању супруга, тј. тужиоца чија се тужба одбацује као санкција за његово понашање. И мада је намера законодавца била да искључи кривицу, у пракси се овим путем очигледно санкционише понашање супружника у браку (21). Ово само даје за право онима који су били против увођења наведене клаузуле у француско право за време усвајања Закона у парла-

(18) Ова клаузула се смара као "изузетан лек за изузетну ситуацију". Види: С. Colombet и др., *Dictionnaire juridique (Divorce)*, Paris, 1984, стр. 82-84, напомена бр. 62.

(19) В. Monsallier, *Le divorce pour rupture de la vie commune*, "Revue trimestrielle de droit civil", 2/1980, стр. 283.

(20) А. Benabent, *Droit civil, La famille*, Paris, 1982, стр. 216.

(21) Veronique Demars-Sion, *Libéralisation du divorce; l'apport véritable de la loi du 11. VII 1975 à la lumière de celle du 20 sept. 1972*, "Revue trimestrielle de droit civil", 1980, стр. 258.

менту (22). Овим се клаузула изједначава са кривицом чија је примена данас све ређа (23).

Немачко право предвиђа, за разлику од француског, чист објективни систем развода брака. Развод једноставно може бити проглашен онда када је брак пропао (*Scheitern der Ehe*), тј. када је заједница живота престала и када се не може очекивати да ће поново бити успостављена (чл. 1565. ст. 1. *BGB*). Да би се избегло залажење у приватни живот брачних другова, предвиђене су две презумпције пропасти брака. Тако се претпоставља да је брак пропао када брачни другови живе растављено више од једне године и када оба брачна друга траже развод брака или само један тражи, а тужени пристаје на развод (чл. 1566). Приметимо само да ова необорива претпоставка пропасти брака после једне године раставе, у случају споразума супруга успоставља споразумни развод брака (*einverständliche Scheidung*) (24).

У ст. 2. чл. 1566. *BGB*, садржана је друга необорива претпоставка која је редигована на следећи начин: "Необориво се претпоставља да је брак пропао када супрузи живе одвојено три године". У овом случају њихов споразум више није потребан. Необориви карактер ове претпоставке из чл. 1566. ст. 2. изазвао је многе противнике за време доношења овог закона. Да би се избегли приговори како се на овај начин уводи репудијација (*Verstossung*), немачки законодавац је, као и француски, одбацио аутоматски карактер проглашења развода после три године раставе и увео сличну клаузулу правичности у чл. 1568. ст. 2 (*Härteklause*l). Овом клаузулом се предвиђа да брак неће бити разведен, иако је пропао, све дотле док је његово одржање у интересу малолетне деце и ако би развод био неправичан за тужену страну. Коментатори ове одредбе подвлаче да њен циљ није спречавање развода, већ омогућавање туженом да "се саживи с идејом развода" (25). Ово се највише огледа у чињеници да клаузула није примењива после пет година раставе (ст. 2. чл. 1568). Сматрајући да је ово временско ограничење врло ригидно и супротно чл. 6. ст. 1 (*Grundgesetz*) Устава, Федерални уставни суд је прогласио ову одредбу неуставном (26).

Видећи у овој клаузули опасност од поновног увођења кривице, многи немачки аутори су били против њеног увођења (27). Сходно овоме и немачка судска пракса инсистира на њеној изузетној примени,

(22) B. Monsallier, *op. cit.*, стр. 288.

(23) Тако је једном пресудом развод брака одбијен зато што је понашање тужене супруге у браку било беспрекорно, а у другом случају зато што је тужена супруга била добра домаћица и подигла шесторо деце. Види: A. Benabent, *op. cit.*, стр. 221.

(24) F. Furkel, *La faute dans le divorce en droits français et allemand*, "Revue internationale de droit compare", 4/1982, стр. 1156.

(25) OLG Düsseldorf, 2.V 1980, Fam RZ 1980,780; Наведено према: F.Furkel, *op. cit.*, стр. 1158 и O. Guillod, *op. cit.*, стр. 794.

(26) BVerfG, 21. X 1980, Fam RZ, 1981, p.15 и сл. Наведена одредба Устава гарантује заштиту брака. Наведено према: M.T.Meulders, *op. cit.*, стр. 23. напомена бр. 71.

(27) Тако: W.Müller—Frienfels, *Referat in: Deutscher Juristentag*, 1970, Sitzungsbericht zum 48. Deutschen Juristentag, стр. 26.

што потврђују и до сада објављене одлуке (28). Није било као у француској судској пракси залажења у понашање тужиоца, јер се инсистира, што је уосталом и правило, на последицама које би могле тек произаћи из развода.

Према томе, иако су били инспирисани истим побудама, резултати који су постигнути у француском и немачком праву су различити. Циљ је био да се искључи могућност развода без обзира на то што су сви услови испуњени, ако то не би било правично за децу или брачне другове, не улазећи у било какво разматрање понашања супруга у браку. Основни принципи њене примене не би морали бити: врло рестриктивна примена и узимање у обзир само последице развода (29).

Енглеско право (*Divorce Reform Act*) садржи само један бракоразводни узрок: непоправљиви прекид брачне заједнице (*irretrievable breakdown*). Овај раскид се претпоставља у пет случајева набројаних у Закону, а нарочито у случају раскида заједнице живота дуже од пет година. Сличну клаузулу садржи и Закон Енглеске (*Matrimonial Causes Act*) који је ступио на снагу 1. јануара 1974, Section 5. Тужена страна се може опирати разводу и после пет година раставе, ако би развод на брачне другове произвео тешке финансијске или друге последице. Супротно немачком и француском праву, није предвиђена ова клаузула и у корист дечице, што не значи да њихови интереси неће бити узети у обзир ван ове клаузуле (30). Не бисмо се више упуштали у разматрање ове енглеске клаузуле ("*grave hardship*"), јер је њена суштина слична већ описаним клаузулама, нарочито француској (31).

Иако све три земље имају своју посебну верзију ове клаузуле, може се наћи њихов заједнички именитељ – тежња да се помире захтеви традиционалног морала и интереси сваког супруга. Истовремено, овим се у парламентарима придобијала наклоност противника објективног бракоразводног система за време усвајања ових закона. С ове стране посматрана, ова клаузула има неоспорно компромисни карактер (32), што је у једном демократском друштву сасвим нормално.

Поставља се питање да ли је наведеним ограничењем погођена права ствар и да ли означава суштину и потребу савременог брака и породице. Сигурно је да се овакво ограничење може нападати низом аргумената. Извесне последице развода, било материјалне, било моралне природе, које погађају тужену страну и децу, могу бити регулисане приликом самог развода без икаквог његовог ограничења. Тако, готово целокупна француска доктрина критикује ову клаузулу као увођење

(28) Тако нпр., тужба за развод је одбијена иако је брак пропао јер тужена супруга болује од рака и није јој остало више од једне године живота, или: тужена је у браку већ 36 година, управо је изгубила сина и пролази кроз тешку финансијску кризу. Види: Guillod, *op. cit.*, стр. 808, f.n. 150.

(29) O. Guillod, *op. cit.*, стр. 792.

(30) O. Guillod, *op. cit.*, стр. 796. Нарочито ако се узме у обзир Section 41 M.C.A.

(31) Њена примена је у Енглеској врло ретка. Према неким информацијама, до 1981. године било је 16 пресуда у којима се једна страна позивала на ову клаузулу. Све, осим једне, одбацују њену примену. Види: O. Guillod, *op. cit.*, стр. 808, напомена под бр. 152.

(32) У овом смислу: V. Demars-Sion, *op. cit.*, стр. 264 и O. Guillod, *op. cit.*, стр. 790.

једног субјективног елемента у објективни развод и враћа поново појам кривице који је требало да буде одстрањен из развода – банкротства (33).

Ову клаузулу су до сада једино изгледа доследно примењивали немачки судови, водећи рачуна само о последицама које из развода проистичу, не истражујући понашање супруга (34). Поред овога, чињеница да је ова клаузула врло ретко прихватана у пракси, такође представља значајан аргумент приликом расправљања о њеној прихватљивости.

НАШЕ ПРАВО

1. Поједина законодавства република и покрајина код нас и даље предвиђају ограничење права искључиво кривог брачног друга на развод. Тако према ЗБПО Хрватске (чл. 54. ст. 2), брачни друг који је сам изазвао поремећај брачних односа може тражити развод брака само ако су од престанка заједнице живота брачних другова протекле две године. У овом случају суд ће удовољити захтеву за развод брака ако утврди да не постоје изгледи да се успостави заједница живота брачних другова. Овакво ублажено дејство кривице у односу на решење из ОЗБ, вероватно је прелазно решење ка њеном потпуном укидању. Искључиво криви брачни друг може тражити развод брака тек по истеку две године од престанка заједнице живота. Тек ће овај период јасно указивати на тежак поремећај брачних односа. И као што се истиче у нашој правној литератури, без обзира на то што се не спомиње реч "кривица", она се у суштини и даље задржава (35) преко различитих израза. Овим се кажњава брачни друг који је својим понашањем у браку довео до поремећености брачних односа. Истовремено, период од две године пружа могућност брачном другу који се задовољава својим лошим браком и не намерава тражити развод брака, да у овом двогодишњем периоду прихвати чињеницу да ће брак престати (36). На овај начин је онемогућена злоупотреба институције развода и повреда начела правичности, да брачни друг који се у браку самовољно и безобзирно понашао још из тога какве користи за себе извуче.

Опредељујући се за овакво решење, законодавац Хрватске је решио и питање "мртвих бракова", али је, с друге стране, омогућио извесно трајање бракова који су изгубили своју сврху постојања, али пружају једну малу сатисфакцију повређеном брачном другу.

Слично решење је предвиђено и у Закону о браку Македоније, само са јачим дејством. Искључиво криви брачни друг неће имати право на развод брака (чл. 52. ст. 2). Међутим, овај закон предвиђа посебан бракоразводни узрок, према којем се развод може добити после три године одвојеног живота. После овог периода право на развод има и криви и невини брачни друг. За разлику од хрватског решења, овде рок од три

(33) Чини се, ипак, да критике потичу због неадекватне примене ове клаузуле, нарочито у Француској.

(34) О. Guillod, *op. cit.*, стр. 805.

(35) М. Митић, *Породично право у СФРЈ*, Београд, 1980, стр. 258.

(36) М. Алинцић - А. Б. Михановић, *Породично право*, Загреб, 1986, стр. 86.

године има апсолутно дејство, пошто суд по његовом истеку нема овлашћење испитивати да ли постоје изгледи за поновно успостављање нарушене заједнице живота (као у Хрватској). Штавише, како из става судске праксе произлази, кривица се може испитивати и после три године одвојеног живота (37).

Закони Србије, Словеније и других република и покрајина, не предвиђају никакво ограничење код општег бракоразводног узрока, било да је реч о кривици, било о каквој другој клаузули.

2. Једино Закон Србије познаје одредбу о ограничењу и то само споразумног развода брака, без обзира што су сви услови за развод испуњени. Наиме, према чл. 84. ст. 4. "суд може да одбије да разведе брак на основу споразума брачних другова, ако утврди да то захтевају оправдани интереси њихове малолетне заједничке деце". Нећемо се овом приликом упуштати у противречност једне овакве одредбе у односу на суштину споразумног развода брака, већ указујемо на примену ове клаузуле и у ситуацијама када су сви услови за развод брака испуњени, тј. када је брак пропао. Код спорног облика развода (општи бракоразводни узрок) није предвиђено слично ограничење, иако се у судској пракси могу наћи такве одлуке с позивом на аналогију (38). Очигледно да у овом случају није битно понашање брачних другова у браку, пошто се оно и не испитује, већ једино евентуалне штетне последице по децу које могу произаћи из развода.

КРИТИЧКИ ОСВРТ

Прихватајући објективни бракоразводни систем, већина наших република и покрајина у потпуности је напустила појам кривице, као околност од које зависи могућност развода брака. И не само то. Није предвиђена било каква друга могућност за ограничење развода брака, у виду приговора који би га на дуже или краће време одбио, ако би то било противно начелу правичности. У овом погледу законска решења су конзистентна и логична.

Међутим, без обзира на ово, може се поставити питање да ли развод брака који не остварује своју сврху постојања може бити неправичан. Ово поготову ако се узме у обзир чињеница да одговорност за утврђивање постојања или непостојања ове последице лежи, пре свега, на суду, без законом успостављених објективних претпоставки које би то дока-

(37) "И кад се брак разводи због одвојеног живота више од три године, суд се мора упустити у испитивање кривице тужиоца за одвојен живот, уколико тужена захтева да се брак разведе кривицом тужиоца" (из Решења В. суда Македоније, Рев. 510/85, од 21. XI 1985, објављена у "Судској пракси", 4/1986).

(38) У судској пракси се налазе одлуке где суд ипак и у случају развода брака из чл. 83. примењује ову клаузулу. У пресуди Окружног суда у Т. Ужицу (П. 46/82), Суд је нашао да има места аналогној примени ст. 4. чл. 84. У образложењу одлуке се каже: "Наиме, уколико је суду дозвољено да одбије да разведе брак на основу споразума брачних другова када то захтевају оправдани интереси деце, то му је, по оцени овог суда, тим пре дозвољено када је бракоразводни спор покренут тужбом једног од брачних другова, а оправдани интереси деце захтевају да се брак разведе. У конкретном случају такав интерес је евидентан".

живале. Најједноставнија ситуација за суд у погледу доказивања чињенице да брак не остварује своју сврху, биће ако постоји дужи прекид брачне заједнице. У другим случајевима потребно је доказати постојање последице која се по закону тражи. Ово ће пре свега бити у случајевима када се тужена страна противи разводу брака. Ако се, пак, саглашава са разводом, онда се ствара фикција као да је од почетка поступак покренут предлогом за споразумни развод брака (чл. 348. ст. 3. ЗБПО Србије).

Из Закона Србије, из општег узрока, избачена је субјективна последица која се обично дефинише као "неподношљивост" заједничког живота (39), а која се не може утврдити на други начин осим на основу изјаве странака, па је као таква сувишна. Међутим, у пракси судова и објективна последица ("озбиљан и трајан поремећај") утврђује се, по правилу, саслушањем странака и сведока, па чак и ако је сасвим извесно да су дате последице наступиле (40). Уколико је реч о дугогодишњем одвојеном животу, та чињеница се у пракси и не оспорава, те се лако може утврдити (41). Развод се у овом случају може лако добити и на захтев брачног друга који се позива на сопствено напуштање и на чињеницу да је засновао ванбрачну заједницу са другом особом. Уосталом, у пракси је занемарљив број случајева где суд одбија развести брак по тужби једног брачног друга. Развод се фактички добија на основу једностране воље брачног друга који га тражи.

Поставља се питање да ли је ово правично, тј. да ли је добро у овом случају дозволити развод. Да ли је овим у наше право уведена "репудација"? Шта је са његовим материјалним и моралним последицама које могу произаћи по тужену страну?

Што се тиче материјалних последица, оне ће бити регулисане по разводу брака. Том приликом се може водити рачуна и о понашању брачног друга током трајања брака, ако се о томе донесе одлука у пресуди о разводу брака, на захтев једне од странака (42). Мора се, међутим, имати у виду да поступак регулисања последица по разводу брака може дуго трајати, а да често један од брачних партнера није у стању, због стања здравља или неког другог разлога, ни да остварује ово своје право. У овом погледу за њега је боље да остане још извесно време у браку који му пружа какву-такву сигурност.

Остаје питање моралних последица које развод производи на брачног друга, без обзира на његово дотадашње понашање. Имамо у виду последице које настају тек разводом. Ако је у питању вишегодишњи прекид заједнице живота, онда су те последице већ наступиле. Оне су већ произашле из саме чињенице прекида заједнице живота и не настају тек разводом. Развод је једноставно усаглашавање правног са фактичким стањем.

(39) Тако у чл. 60. Закона о браку Војводине.

(40) Види: О. Цвејић, *Развод брака у нашем и страном праву*, Н. Сад, 1987, стр. 67.

(41) *Ibid.*

(42) Одредба о одбијању захтева за издржавање због грубог и недоличног понашања у брачној заједници, садржана је у чл. 288. ст. 4. ЗБПО Србије. Слично је и у чл. 255. ст. 2. Породичног закона Ц. Горе и чл. 274. ст. 4. Закона о браку и породичним односима Косова.

Међутим, ако није реч о наведеном случају, већ о ситуацији где се тужена страна противи разводу брака којем није претходио дугогодишњи одвојен живот, могу настати врло тешке материјалне и моралне тешкоће за тужену страну. У овом случају, потпуно одбацивање могућности ограничења развода брака, због тешких последица које производи на брачне другове и децу, мора бити праћено потпуним регулисањем последица развода и то у самој одлуци о разводу.

Усвајајући чисту објективну концепцију развода брака, наше законодавство је учинило велики корак ка ослобођењу личности супруга. Прихвата се пропаст брака као одлучујућа бракоразводна чињеница, у чијој основи лежи крај љубави, неподношљивост заједничког живота.

Избачена је кривица, или је њен значај изгубио важност, чиме је са развода скинут терет контроле социјалне патологије где је само социјално девијантно понашање оправдало развод (43). Држава узима чињеницу развода за оно што она стварно јесте, разводећи пропале бракове, уз регулисање њихових последица, обезбеђујући социјалну сигурност разведних супруга и деце.

Међутим, објективни бракоразводни систем у својој примени може довести до ситуација које вређају начело правичности. Због овога, увођење одређене клаузуле којом се отклањају ситуације драстично супротне правичности, имало би свога оправдања. Имајући овај циљ у виду, јасно је да ово није само правно, већ и морално, или више морално питање. Овакво залагање, сигурни смо, било би потврђено кроз испитивање јавног мњења, као правило које одговара моралном кодексу друштва. Примена ове клаузуле била би изузетна и не би се базирала на понашању брачних другова у браку, већ искључиво на евентуалним тешким последицама које би развод произвео на децу или брачне другове, чиме би бојазан од поновног увођења кривице у наше бракоразводно право била отклоњена.

(Примљено 05.01.1991)

(43) J. F. Perrin, *Tendance des changements législatifs en matière de divorce en Europe occidentale*, у књизи: *Le divorce en Europe occidentale*, op. cit., стр. 217.

Zoran Ponjavić,
Assistant Professor at the Faculty of Law in Kragujevac

OBJECTIVE DIVORCE SYSTEM AND ITS LIMITS

Summary

One of the tendencies in contemporary divorce law is its making it objective, namely recognizing the destruction of marriage as a basic and frequently the only cause for divorce. Conduct of spouses in course of marriage is irrelevant regarding the right to divorce. Control of divorce is transferred from the cause to the regulation of its consequences.

However, some legal systems still know of certain limits in that area. They consist either in the possibility of denying the request for divorce due to the conduct of the spouse (plaintiff) in course of marriage, or due to the equity grounds.

The first system of limit is now rather rare, while the second exists in the form of specific clauses, first of all in French, German and English laws. In this case divorce can be denied although the marriage is broke, if this would cause considerable difficulties of material or moral nature regarding a spouse or children.

The corresponding law of Serbia does not provide any of the mentioned limits, but the issue arises as to whether this system is just. Concluding, the author suggests the introduction of a corresponding clause into Serbian legislation, too, which would eliminate situations which are drastically opposing the principle of equity. The implementation of this clause could be only in exceptional cause and would not be based on the conduct of spouses in course of marriage, but only on eventually serious consequences of divorce for one of the spouses and for children.

Key words: *Serbian law. — Marriage. — Divorce. — Causes.*

Zoran Ponjavić,
Chargé de cours de la Faculté de droit de Kragujevac

LE SYSTÈME DE DIVORCE OBJECTIF ET SES LIMITATIONS

Résumé

Une des tendances du droit de divorce moderne est son objectivisation, c'est-à-dire la reconnaissance de la ruine du mariage comme cause principale, souvent même unique du divorce. Le comportement des époux dans le mariage n'a plus d'importance pour le droit au divorce. Le contrôle du divorce est transféré des causes au règlement de ses conséquences.

Cependant, dans certains droits, certaines limitations à ce système persistent toujours. Ces limitations consistent ou bien en la possibilité du refus de la demande en divorce en raison du comportement de l'époux (demandeur) au cours du mariage, ou bien en raison de la justice.

Le premier système de limitations devient de plus en plus rare de nos jours, alors que le second existe sous forme de certaines clauses avant tout dans le droit français, allemand et anglais. Dans ce cas, le divorce peut être refusé bien que le mariage soit ruine, si cela provoquerait des difficultés matérielles et morales extrêmement importantes pour l'époux ou pour les enfants.

La Loi de Serbie ne prévoit en principe aucune de ces deux limitations. La Loi est conséquente sur ce plan, mais d'autre part, on peut se demander si ce système est juste. C'est pourquoi l'auteur souligne à la fin de son travail que l'introduction dans la législation serbe d'une clause qui éliminerait les situations drastiquement contraires au principe de la justice serait justifiée. Son application serait exceptionnelle et ne se baserait pas sur le comportement des époux dans le mariage, mais uniquement sur les éventuelles conséquences graves que le divorce peut avoir pour l'époux ou pour les enfants.

Mots clé: *Droit serbe. — Mariage. — Causes.*

др Милутин Ђуричић,
адвокат у пензији из Пећи

РУЧНИ ДЕВЕРИ И БРАК СА МАНУСОМ

Велики број института римског права сачуван је у народним обичајима на Балкану. Овај напис даје досад непознато објашњење брака са манусом. Упоређивањем брака са манусом са закључењем брака посредством ручних девера код Срба и Албанаца – католика, уочава се њихова велика подударност. Готово све установе римског права имале су за циљ да предупреду крвну освету. Ручни девери такође имају ту улогу. Исту улогу имао је и брак са манусом.

Кључне речи: Брак. – Круг смрти и освете. – Манус. – Ручни девери.

Враћајући се још једном на породичне односе у римском праву, познавалац правних обичаја мора да застане пред недовољним објашњењем форме закључења брака. Правна наука још није осветлила садржину форме брака са манусом. Обично се каже да је брак са манусом везан за латинску реч *manus* што значи рука, да је од те речи изведена *mancipatio* (*manus capere*) као форма преноса права својине на стварима, да се наслуђује да брак са манусом има неке везе са манципацијом, да код брака са манусом жена наслеђује, као и да постоји брак без мануса, о чему се готово ништа не зна. Таква празнина не задовољава научну радозналост о начину закључења брака – основне људске заједнице у старом праву.

У римском праву није научно објашњена ни манципација. Она се увек одваја од установе *sponsio*. Манципација је форма преноса ствари посредством трећег слободног човека – јемца, спонсора. Установе *sponsio* и *mancipatio* се прожимају. То прожимање је још сачувано у чистом виду у обичајном праву Албанаца на косовско-метохијском селу (1).

Следствено томе, пошто су се права својине на *res mancipi* преносила манципацијом посредством трећег слободног човека (*praes, sponsor*) и пошто је жена била ствар која се продавала и куповала у римском праву, поставља се питање је ли жена била *res mancipi* или *res nec mancipi*. Од одговора на то питање зависи и сазнање да ли је жена прибављана непосредно од стране мужа или посредством других слободних људи.

(1) М. Р. Ђуричић, *Чувари бесе*, САНУ, Одељење друштвених наука, књ. 83, Београд, 1979, стр. 7–179.

Брак са манусом упућује на прихватање гледишта да је жена била *res Mancipi*, а брак без мануса да је била *res nec Mancipi*. Пошто је постојао и брак са манусом и брак без мануса, та противуречност није објашњена. Ту се можемо припомоћи сачуваним правним обичајима на Балкану који су остаци старог права.

У српским и арбанашким обичајима сачувана је до наших дана форма закључења брака посредством ручних девера и без посредства девера. У улози девера у сузбијању крвних завада и освета писано је на другом месту (2). Овде може бити само неких сажетих понављања.

Готово да још није уочено да у старом праву, у несигурним временима међуплеменских ратова, брак није био заједница љубави. Брак је био опасна заједница, готово нужно зло за продужење врсте и задовољење сексуалног нагона. Опасност је лежала и у чињеници да се брак није закључивао на основу предбрачног познанства и љубави супружника, већ на основу наредбе њихових господара кућа и купопродајног уговора. И код Срба на Косову и Метохији жена је била предмет купопродаје чак и у првим деценијама XX века, а код Албанаца и до данас. Опасност је, затим, лежала и у томе што су брачни другови били један другом странци (егзогамија), па су били обузети међусобном ксенофобијом. У приликама владавине крвне освете, муж је могао употребити жену као мамац за клопку човеку којег је хтео убити из било којег разлога. Тада је могао убити и своју жену – странкињу. Са своје стране, жена је могла отровати мужа да би се ослободила брачне везе и удала за другога. Могла му је подметнути наследнике из недозвољеног предбрачног односа, или за време трајања брака. Подметнути наследници су убијали своје легитимне очеве да би их наследили. Дода ли се томе да је у старом свету, па и код Срба, постојао обичај убиства родитеља од стране копилади и подметнутих наследника ради извршења ритуала тзв. канибалистичке еутаназије (3) – може се претпоставити каква је опасност претила од ванбрачне деце. Да не би био убијен, легитимни отац је убијао подметнуте наследнике. Пред страхом за сопствени живот стално се вртело сакрално (*sacer esto*) коло смрти. Отуда Мојсијева сакрална забрана прељубе (4).

Предбрачни недозвољени односи нису били ретки. Кршила се забрана инцеста. Полови су се недозвољено зближавали. Код Албанаца у Пећи још постоји обичај да, ноћ уочи свадбе, женско друштво организује невести опроштајно вече са љубавником. Отуда могућност подметања наследника. Да би то онемогућили, мужеви траже девојке – виргине и јемство њиховог виргинитета.

Коло смрти може се проширити и на родбину дефлорисане невесте. Пошто муж сазна да је дефлорисана, враћа је у тазбину као манљиву

(2) М. Р. Ђуричић, *Улога девера у сузбијању крвних завада и освета*, Адвокатура, часопис Адвокатске коморе Србије, год. VII, број 2, април–јуни 1981, стр. 56–59.

(3) Симо Тројановић, *Лапот и проклетије у Срба*, Београд 1898, стр. 1–38. Гордана Митровић, *Проблем еутаназије кроз историју људског друштва са посебним освртом на правна схватања овог проблема*, Адвокатура, часопис Адвокатске коморе Србије, год. VII, број 2, април – јуни 1981, стр. 17–27. *Херодотова историја*, Нови Сад 1959, стр. 58.

(4) *Поновљени закони*, 5, 18.

робу и саопштава шта је од ње сазнао у погледу дефлорисаности. Затим тазбина убија њеног предбрачног љубавника ако је из истог племена. То убиство се правда кажњавањем за инцест, а оштећеном мужу даје се за жену друга девојка – виргина.

У таквим околностима друштво је морало пронаћи форму којом би се превазишло питање дефлорисаности и избегло коло смртне опасности при закључењу брака. У старом Вавилону то је била храмовна проституција, о чему пише Херодот. Свака жена је била дужна да се једном у животу пода странцу који јој баци у крило ситан новчић (5). У Египту, уочи изласка Јевреја из ропства, уморена су сва прворођенчад, чиме је отклоњена опасност која је од њих потицала из сумњи да потичу из недозвољених предбрачних веза њихових мајки (6). Стари Јевреји су законом прописали да сва прворођена мушка деца буду предата храму, па откупљена од стране оца. Тиме је скидано са дневног реда питање њиховог очинства (7). У старој Јелади јављају се одвојене куће за жене – гиникије. Њих је прихватио ислам на Балкану.

У племенском друштву на Балкану појављује се манципација, брак са манусом, што сматрамо да је исто што и брак посредством девера. Жена постаје *res mancipi*. Форма се састоји у томе што девојка из руку браће (доказ да је *virgo intacta* због забране инцеста) о свадбеним свечаностима буде предата мужевљевој браћи – ручним деверима, који неколико ноћи спавају са њом као са сестром (опет забрана инцеста) (8), а затим је предају мужу.

Овај обичај постоји у Црној Гори, Србији, Херцеговини и у нешто окрњеном виду код Албанаца – католика у градовима. Те јемце невиности Срби називају ручним деверима, а Албанци *kunar*. Код Албанаца муслимана нема ручног девера, што значи да је хришћанство било увело установу ручних девера, а ислам укинуо.

Форма ручних девера који предају невесту мужу при закључењу брака, онемогућава отварање круга убистава поводом дефлорисаности невесте. Муж не може рекламирати виргинитет. У случају рекламације жена би се са својим родом бранила да је била виргина када је предата деверима. Мужу остаје да сумњичи своју браћу, која су пре њега спавала са невестом. То му не дозвољава господар куће и братство, односно племе. Не може се убити ручни девер – брат – због једне жене. Братство би остало без једног оружника, без једне пушке. Осим тога, пошто је обично више девера, сумња се дели на све њих. Подељена одговорност се проширује ако оптужени девери негирају да су дефлорисали снаху. Проширена одговорност је дељива, а код дељиве одговорности нема убистава. Не може се убити пола човека у братству мужа, а пола у братству жене. Зато муж мора да ћути и када му ручни девери предају дефлорисану невесту.

(5) Херодотова историја, *op. cit.*, стр. 80.

(6) Друга књига Мојсијева 11, 6–8.

(7) Друга књига Мојсијева 13, 13–14.

(8) Левитски законик 18, 6–17.

Потпуно је прихватљиво гледиште романиста да је брак са манусом увело племство (*nobiles*). Племство је било просвећеније и давало пример другима. Оно је било јаче везано за цркву и заинтересованије за укидање крвне освете. Племство је закључивало бракове ради стварања међуплеменских оружаних савеза. У племству је започела еманципација жена. Закључивање брака манципацијом, посредством ручних девера, искључивало је племство из сакралног круга убистава и освета. То је веома важно када се зна да је 90% убистава код Албанаца због прељуба. Племство је брак са манусом (посредством девера) постепено уводило у народ, увек када је у питању удаја девојака. Када је до брака долазило отмицом жена и када су се удавале удовице и разведене жене, брак са деверима није био обавезан. Зато се у српском народу и каже: "девер уз девојку".

Овде се поставља питање зашто други мушкарац осим најближег брата не може бити *manus*, тј. девер уз девојку. Ако би то био који други јемац, не би га везивала обавеза забране инцеста да дефлорише невесту, услед чега би на рекламацију виргинитета платио главом мужу дефлорисане. Коло смрти би се поново отварало.

Код брака са ручним деверима жена је постепено постајала слободнијом. Лагано су се укидале гиникије и жена је могла слободније да се креће и постепено наслеђује. Она је, поставши *res Mancipi*, почела да постаје субјект права и да губи својство ствари (*res*). Док је била *res nec Mancipi* била је само објект. Код Албанаца муслимана на селу, који не практикују закључење брака посредством девера, жена је и данас објект, без права на наслеђивање, без својине и слободе. Албанци – муслимани закључују брак без мануса и за случај дефлорисаности, муж жену враћа у род, а себи задржава чак и њену девојачку опрему. И инцест се чешће појављује код бракова без ручних девера (без мануса). Уосталом, брак посредством ручних девера треба да је настао у време када су се супружници могли претходно бар визуелно познавати.

Да закључимо. Истраживање српских и арбанашких обичаја, хришћана и муслимана, упућује на закључак да је брак без мануса (без ручног девера) настао пре брака са манусом. Брак без мануса постојао је у раном периоду племенске организације друштва, у време више отмице него купопродаје жена и страха од подметања наследника. Тада је сакрални круг био широко отворен, а крвна освета је била резултанта предбрачног и брачног неверства жена. – Брак са манусом је познији и на његово уобичајавање утицала је јудео–хришћанска култура и државотворна хришћанска црква. По угледу на пренос својине на другим стварима манципацијом, посредством спонсора, и жене се при удаји уподобљавају преносу својине на *res Mancipi* и преко ручних девера, као најближих сродника мужа, узимају из руку браће и предају у руке мужа. Тиме се превазилази питање предбрачне дефлорисаности и губи могућност права на убиство због инцеста, или других предбрачних веза жене. Брак са манусом (посредством ручних девера) је крупан корак на путу еманципације жена. Ислам враћа точак те еманципације уназад, уводи брак без мануса и запт жене.

Данас је обичај закључења брака посредством девера пука формалност. Ишчезао је главни моменат: спавање ручних девера са снахом као

са сестром неколико ноћи пре предаје мужу. Проблем дефлорисаности више није од значаја као некада, јер се младенци пре брака обично добро упознају и зближе. Нема сакралног кола убистава због недостатка виргинитета. Стога, данас девери, већ првог дана, предају снаху мужу. Брак са манусом је само форма чија је садржина иста као код брака без ручних девера. Данас се теже могу подметати наследници јер се експертизом може утврдити, односно оспорити очинство, што раније није било могуће. Ни проблем ритуалне канибалске еутаназије више се не поставља, јер се однос родитеља и деце изменио и доживео једну хуману еволуцију.

(Примљено 23.09.1991)

Milutin Đuričić,
Retired Practicing Lawyer in Peć

SO-CALLED "HAND" BROTHERS-IN-LAW AND THE MARRIAGE WITH "MANUS"

Summary

The subject matter of the present article is the marriage ceremony through a sponsor, a representative, which is called by Serbs "hand" brother-in-law, and by Albanians *kunar*.

During the tribal organisation of society, vendetta inter—tribal xenophobia and ritual cannibalistic euthanasia, successors and illegitimate children were put under who killed their legitimate fathers and then were killed themselves. Out of fear of death, legitimate husbands killed, for every premarital and marital adultery of their wives, their partners. There existed a genuine circle of death which as still going on with Muslim Albanians even today. Marriage represented a xenophobic danger and was concluded without "hand" brothers-in-law, without *manus*.

Judeo-Christian culture wanted to introduce more humanity into that sacral circle. As with *mancipatio* in case of the transfer of ownership in the sphere of property in Roman Law, special *mancipatio* was introduced also in marriage ceremony. A sponsor was requested for the virginity of the bride. The sponsor was found in the "hand" brothers-in-law, namely the closest blood relatives of the husband. Brothers have handed over their sister to "hand" brothers-in-law who, after sleeping several nights with the bride, have handed her over to the husband. The husband was not able to object to his brothers that they have deflowered the sister-in-law, and they, in their turn, were responsible that she was received from the hands of her brothers as *virgo intacta*. In such a way vendetta was avoided due to defloration of the bride. This custom existed until recently in Montenegro, Serbia,

Hercegovina and with Albanians—Catholics in the towns. This is called by the author a marriage with *manus*.

Initial form was the marriage without *manus*. The one with *manus* came later and was practiced to save inter-tribal alliances through marriages. Later on this became a wide practice and such type of marriage (with *manus*) represented a progress along the long historical road of emancipation of women.

Today the marriage ceremony with brothers-in-law - marriage attendants is but a sheer form, without the original substance. Spouses come to know each other before marriage, so that they become close, and the husbands do not protest the defloration of their wives. And the attendants at the marriage ceremony hand over immediately the bride to the husband.

Key words: *Marriage*. — *Brothers-in-law*. — *Customary law*. — *Albanians*. — *Mancipatio*. — *Manus*.

Milutin Đuričić,
Avocat à la retraite de Peć

"RUČNI DEVERI" ET LE MARIAGE PAR MANCIPATION

Résumé

Don son travail, l'auteur examine la conclusion du mariage par mancipation, par l'intermédiaire du sponsor qui est appelé "ručni dever" chez les Serbes et "kumat" chez les Albanais.

A l'époque de l'organisation tribale de la société, de la vendetta, de la xenophobie entre les tribunes et de l'euthanasie canibaliste rituelle, on utilisait les héritiers et les bâtards qui tuaient leurs pères légitimes et qui étaient tués. Par crainte de la mort, les maris légitimes tuaient pour chaque adultère avant le mariage ou au cours du mariage les partenaires de leurs femmes. C'était un véritable cercle de la mort qui se maintient chez les Albanais musulmans jusqu'à nos jours. Le mariage représentait un danger xenophobe et il était conclu sans la médiation des sponsors.

La culture judeo-chrétienne a essayé d'introduire un peu plus d'humanisme dans ce cercle sacré. A l'exemple de la mancipation chez le transfert de la propriété sur les choses dans le droit romain, on a introduit une mancipation spéciale à l'occasion de la conclusion du mariage. On cherchait un sponsor pour la virginité de la jeune mariée. Il a été trouvé en la personne des "ručni dever" (le parent masculin direct le plus proche du mari). Les frères remettaient leur sœur entre leurs mains. Après avoir couché avec elle pendant plusieurs nuits, ils la remettaient entre les mains du mari. Le mari ne pouvait pas reprocher à ses frères d'avoir défloré leur belle-sœur, et eux, ils attestaient qu'ils l'avaient obtenue comme virgo intacta des mains de ses frères à elle. C'est ainsi qu'on avait évité des vendettas en raison des jeunes mariées déflorées. Cette coutume existait récemment encore au Monténégro,

en Serbie et en Herzegovine et chez les Albanais catholiques dans les villes. L'auteur l'appelle "mariage avec sponsor".

La forme primitive du mariage est celle sans sponsor. Le mariage avec sponsor est de date plus récente et il est pratique tout d'abord en vue de la sauvegarde des alliances armées entre les tribues par voie de contracts de mariage. Plus tard, il devient aussi la pratique des larges couches du peuple. Le mariage avec sponsor représente un progrès sur la longue voie historique de l'émancipation de la femme.

De nos jours, le mariage avec les "dever" est une pure forme, qui a perdu son contenu primitif. Les époux se connaissent bien avant le mariage, de sorte que les maris ne se plaignent pas que leur femme est déflorée. Les "dever" remettent, immédiatement après les noces, la jeune mariée à son mari.

Mots clé: *Marriage. — "Dever". — Loi de Coutume. — Albanais. — Mancipation. — Sponsor.*

др Маринка Цетинић,
асистент Правног факултета у Београду

РАЗВОЈ КРИВИЧНИХ НАУКА У ОКВИРУ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ ОД ПОСТАНКА ДО ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

У стопедесетогодишњој историји Правног факултета у Београду (1841–1991) издвајају се кривичне науке, будући да су се развијале таквим путем који им је обезбедио важан значај не само за развој ове области наука у Србији, већ и релевантност у европским оквирима. Установљавањем Правног (Правословног) одељења 1841. године, наставља се претходно започета обрада кривичних наука и континуирано објављивање уџбеника, почевши од првог – "Начелни основи уоправословне и положителне полиције" Ивана Рајића, преко незаобилазне књиге Ђорђа Ценића "Објашњења Казнитељног законика за Књажевство Србију". Године 1863, када је основана Академија у Београду, изучавање кривичних наука добило је додатни импулс увођењем предмета Правна медицина, који је предавао Милан Јовановић Батут и предмета Криминалистика. Апсолутно нови корак у развоју кривичних наука у Србији направио је Божидар Марковић који је, дошавши да обрађује науку о кривичном поступку, започео теоријску обраду која је резултирала "Уџбеником Српског кривичног судског поступка", у којем је успео да, на поставкама реформисаног кривичног поступка у Европи, систематизује ову област. Коначно, захваљујући Томи Живановићу, са којим је београдска школа кривичног права ушла у ред европских достигнућа, ова се област поставља на основе правне философије. Рад Томе Живановића ни до данас није превазиђен; конструисање трипартитног система у делу "Основи кривичног права", означило је прекретницу у кривичноправној науци.

Кључне речи: *Историјат. – Кривичне науке. – Правни факултет у Београду.*

ВЕЛИКА ШКОЛА У БЕОГРАДУ (1808 – 1813)

Формирање младе државе као што је била српска почетком XIX века, праћено је (као и увек) бројним тешкоћама. Једна од тешкоћа је била запажен недостатак интелигенције, још пре владавине кнеза Милоша. Оскудица стручњака у Србији за време Првог српског устанка, покушала се надоместити оснивањем Велике школе у Београду, која је трајала од 1. септембра 1808. до пропасти устанка – јула 1813. године. Ова школа, коју је основао Иван Југовић, није имала довољно стручног кадра, али је, ипак, одиграла несумњиво значајну улогу у стварању и

развоју права као ствари од велике друштвене вредности у време стварања државе Србије. У тој мултидисциплинарној школи, настава се одвијала током три године, а задатак јој је био пружање енциклопедијског знања ученицима из правних предмета као што су: Посебно државно право с извесним основама управног права, Народно право – и Начин суђења криминалног (1). Јављање једне кривичне дисциплине у повоју развоја правне мисли у Србији лако се може објаснити. Велика потреба за очувањем стеченог и увођењем реда у новонастале друштвене односе, а нарочито потреба за реакцијом против учинилаца оних дела која се сматрају противним интересима заједнице (за које је реакција до тада била приватна), произвеле су већ 1804. године два значајна догађаја: оснивање првог суда и доношење *Казненог законика проте Матеје Ненадовића*. Друштвеним условима у којима је радила ова школа лако се објашњава чињеница што нема сачуваних података о наставном програму предмета Начин суђења криминалног, као ни који га је наставник предавао.

ВЕЛИКА ШКОЛА У КРАГУЈЕВЦУ (1830 – 1838)

Други српски устанак 1815. године мења услове у Србији. Самовласна и централизована власт Милоша Обреновића, као и несређене политичке и економске прилике у земљи, успорили су развој правне мисли и онемогућиле успостављање правног поретка. Такво стање одразило се и на просвету и школство који су били на изразито ниском нивоу. И поред тога, било је појединаца који су покушавали да се позивају на право и потребу за школовањем сопствених интелектуалаца. Тако је, на инсистирање Димитрија Исаиловића, 1830. године поново отворена Велика школа у Београду, која је већ 1833. године пресељена у Крагујевац (2). Кнез Милош је врло тешко прихватио неопходност оспособљавања писменог и образованог кадра за послове државне службе. Зато је тек 1833. године припремљен први општи законски документ о школству у Србији, под насловом *Устав народни школа у Књажевству Србије (правитељствујушћим Књазем Милош Теодор Обреновићем I одобрен и потврђен)*, да би наредне, 1834. године, коначно било основано Попечитељство правосуђа и просвештенија, са задатком да се стара о "свему што се тиче школа, воспитанију деце, за коју да се заведу мале и велике школе" (3).

Упркос постојању Велике школе, тешко се могло говорити о остваривању континуитета развоја правне мисли, поготово кривичног карактера. Школа је била организована за пружање општег образовања и формирање превасходно чиновничког кадра из различитих области, међу којима није било ниједног предмета кривичног карактера. Године

(1) Др Илија А. Пржић, *Оснивање Правног факултета у Србији – Поводом стогодишњице*, "Архив за правне и друштвене науке", 1940/јули–август, књига 58, бр. 1–2, стр. 1.

(2) Др Илија А. Пржић, *op. cit.*, стр. 2.

(3) Група аутора, *Историја Београда 2, Деветнаести век*, Просвета, Београд, 1974. стр. 570.

1831. Димитрије Исаиловић се одселио у Пожаревац, па је за учитеља у овој школи постављен Атанасије Теодоровић. Постављање Атанасија Теодоровића за управитеља Школе у Београду, половином 1832. године, показало се значајним, пошто се он много више посветио школском раду. Ипак, ни он није увео учење дисциплина правног карактера, а још мање кривичног, али је одржао извесни континуитет предвиђен учењем дисциплина Психологија и Етика. С јесени 1833. године у Школу се вратио Димитрије Исаиловић, те је тако Школа имала два професора. Пионирски рад оснивача и професора ове школе, представља одличну подлогу за касније оснивање прве високошколске установе у Србији – Лицеја. Међутим, за оснивање Лицеја биће потребно сачекати стварање нових услова – услова успостављања организоване државне власти у обновљеној Србији, што ће се догодити за време моћног кнеза Милоша. Друштвеном животу и организацији просвете импулс ће дати прекретничка 1830. година. Конкретни резултати у школству показали су се већ марта 1835. године за време владавине кнеза Милоша, када је Школа претворена у прву Гимназију у Србији.

Гимназија је у почетку имала четири, а касније шест разреда. На жалост, нису остали трагови о свим њеним наставним програмима. Може се само претпоставити да се у оквиру предмета Философија, који је предавао Константин Бранковић (4), обрађивала материја из научних области Психологија и Логика, те отуда и материја из које ће се касније развити посебна научна дисциплина Судска психологија. Поменути услови, као и околност да ова гимназија није могла да задовољи растуће потребе за стручним кадром у државној управи и администрацији с једне стране, и потреба за обнављањем српске културе и науке с друге стране, коначно су довели до оснивања прве школе високог степена у Србији – Лицеја.

ЛИЦЕЈ У КРАГУЈЕВЦУ (1838 – 1836)

Лицеј (Лицеум) је отворен у Крагујевцу одлуком Кнеза који је, након предлога Попечитељства просвешченија, 16. јуна 1838. године одобрио "да се место укинуте воене школе, досадашња гимназија на степен Лицеума возвиси" (5). Отварање Лицеја било је врло тесно повезано са потребама друштвеног живота. Стога је он био замишљен као виша школа која би требало да пружи шири знања полазницима из различитих научних дисциплина, да омогући поновно обрађивање науке и књижевности, као и права. Остваривање амбициозно постављених циљева у почетку није пратила одговарајућа подршка младе српске државне власти, те је наставни рад на Лицеју у првој школској години био релативно узак.

Настава је започета 1. октобра 1838. године, а предвиђено је било да траје две године са само једним – философским одељењем. Предавало

(4) Група аутора, *Историја српског народа*, пета књига, први том, Београд, 1981, стр. 150.

(5) *Историја Београда 2, op. cit.*, стр. 573.

се мало правних предмета, а кривичне дисциплине су биле заступљене не више од проучавања појединих питања из области Судске психологије у оквиру предмета Философија. Те године је Философију предавао Атанасије Теодоровић, а школске 1839/40. године Константин Бранковић (6). По завршетку школске 1840/41. године у лето, Лицеј је премештен у Београд имајући и даље само филозофско одељење. Правно одељење (Правословно) установљено је 1841. године, чиме је коначно дата могућност за поновно развијање правне мисли у Србији, а тиме и настављање обрађивања материја кривичног карактера.

Година 1841. сматра се годином оснивања Правног факултета у Београду, који самостални статус задржава и касније када је Лицеј прерастао у Велику школу (1863), а Велика школа у Универзитет (1905).

Већ од самог почетка наставе права, у тадашњем Лицеју је "курс правословни тако устројен да ће ученици по свршетку његовине сами по себи енциклопедически преглед и сојуз свију наука правословни добити, и проникнути" (7). На формирање наставног плана у тој мери је утицало сазнање о значају кривичних дисциплина, да је већ прве године био заступљен предмет – Право криминално (8). Међутим, тада су на Правном факултету била само двојица наставника: Иван Рајић, адвокат из Новог Сада и Јован Стерија Поповић, адвокат у Вршцу. Ова два изразито добра правника из Војводине "који су дошли да помогну развоју Србије, која је онда за њих била Пијемонт" (9), већ исте, 1841. године, издају уџбенике. Издавамо као посебно значајну чињеницу да је Рајић објавио уџбеник *Начелни основи уоправословне и положителне полиције*, који се може сматрати првим из области кривичних наука. Тако је постављена сигурна база за развој научне кривичне мисли у Србији, која ће врло брзо, доласком зачетника кривичног права Ђорђа Ценића на Факултет, добити почетни облик. Будући да се показало да је врстан правник, какав је био Рајић, потребнији за рад на високом месту у администрацији, он је, на жалост, убрзо напустио Факултет. Зато је исте, 1841 године 7. марта, писмом Кнеза постављен Игњат Станимировић за наставника прво Права, затим Статистике и на крају Права криминалног (10).

Развој кривичних дисциплина у оквиру рада Правног факултета у Београду, до оснивања Велике школе као научног завода 1863. године, одвијао се без значајнијих промена. То се може објаснити околношћу да је велики Кривични законик у Србији донет тек много касније од Устава из 1838. године (1860), а судска власт, која је ипак била организована, углавном је радила на основу малобројних кривичних одредаба у склопу других некривичних прописа, односно незнатног броја прописа који су се односили на поједина кривична дела или поједина питања

(6) Др Илија А. Пржић, *op. cit.*, стр. 3.

(7) Др Илија А. Пржић, *op. cit.*, стр. 10.

(8) Архив Србије, *Аналитички инвентар Лицеја 1838–1863*.

(9) Др Борислав Т. Благојевић, *Сто четрдесет година постојања и рада Правног факултета у Београду*, "Анали Правног факултета у Београду", 1981/5–6, стр. 253.

(10) Архив Србије, *op. cit.*

која иначе спадају у општи део кривичних законика. Осећала се, ипак, потреба за школовањем сопствених правника који би заменили постојеће судије за које Устав није могао поставити никакве, ни најскромније, услове опште или стручне правне спреме јер би то, и тада и много касније, значило искључивање домаћих грађана из звања судија. Отуда се покушавало проширити и развити кривичну мисао на Факултету увођењем нових дисциплина и постављањем нових наставника који не би, као до тада, покривали читаве научне области. Тако је, али тек 1844. године, у оквиру Правословног одељења уведен предмет Поступак судејски и Поступак судејски криминални са обрасцима (11). Међутим, много касније, у оквиру рада Велике школе (након 1863. године) и ван ње, кривичне дисциплине ће доживети процват истакнутим научним радом Ђорђа Ценића, професора Правног факултета. Годину 1849. треба издвојити као значајну не зато што је школовање продужено на три године, већ што је за наставника Права криминалног и Поступка криминалног постављен Ђорђе Ценић уместо Игњата Станимировића (12). На жалост, овај, по општем мишљењу, један од најбољих правника тог времена, убеђени заступник строгог поштовања законитости и први носилац напредних идеја у области науке кривичног права и кривичног законодавства, није се дуго задржао на Факултету. Био је потребан кнезу Милошу, тако да су већ 6. септембра 1851. године, Попечитељством просвешћенија Ректорату Лицеума, предавања предмета Ђорђа Ценића пребачена на друге наставнике (нема сачуваних података на које) (13), а он премештен на дужност "столоначелника" у Попечитељству просвете, правосуђа, иностраних дела и секретара Попечитељства унутрашњих дела.

Рад Ђорђа Ценића као професора, министра и судије, мерен европским мерилима XIX века, био је изразито напредан научни рад у теорији кривичног права и то не само у области доношења прописа и заступања теоријских ставова, већ и у њиховом спровођењу у живот. Отуда не чуди мисао да је "Србија захваљујући њему добила неколико најмодернијих установа у области кривичног права, пре него много веће и напредније земље Европе" (14). Та констатација односи се на Ценићеву заслугу за укидање телесне казне батинања, доношење *Закона о условном отпуштању криваца из казнених заводија* – 1869. године, организовање издржавања казне лишења слободе по савременом европском схватању. Ипак, мислимо да је најзначајније Ценићево дело објављено 1866. године, под насловом *Објашњенија Казнителног законика за Књажевство Србију*. Иако књига није објављена као уџбеник Велике школе (он више није био њен наставник), нити ју је прихватила и одобрила Школска комисија, она је ипак поставила темеље науке кривичног права код нас на теоријским ставовима који се заснивају на најсавременијој научној кривичној теорији тог времена.

(11) Архив Србије, *op. cit.*

(12) Исто.

(13) Исто.

(14) Тихомир Васиљевић, *Ђорђе Ценић, Развој кривичноправне мисли у Србији XIX века*, Београд, 1978, стр. 257.

У међувремену, након одласка Ђорђа Ценића, са Велике школе, рад на развијању кривичних наука у оквиру Велике школе знатно је успорен. Ценића је 12. септембра 1852. године заменио Аћим Марковић, који је Књажевим указом (ВН 828) постављен за привременог професора Статистике и Криминалног права (15). Он је ту дужност обављао врло кратко јер је због болести већ 9. марта 1853. године Попечитељством просвешченија Ректорату Лицеума разрешен, а часови Статистике и Криминалног права додељени су Вл. Јакшићу и Сергију Николићу (16). Попечитељством просвешченија Ректорату Лицеума, 26. марта 1853. године било је одобрено да Криминално право више не предаје Сергије Николић, већ професор Рајко Лешјанин, који се сам пријавио, а у то време обављао и функцију ректора Лицеја (17). Та година је значајна за развој просвете и школства у Србији јер се 15. септембра покушало изменити у одређеном смислу организовање Школе, те је *Устројенијем Књажевства – Србског Лицеума*, он подељен на три "оделенија" (18). У оквиру Општег одељења, у које је прерасло Философско, изучавали су се, поред осталих, предмети Психологија, Логика и Педагогија (19), које су морали пратити и слушаоци Правословног одељења, док оно, на жалост, није обogaћено ниједним предметом кривичног карактера. Све до краја рада Лицеја, то јест до оснивања Академије 1863. године, упркос напорима да израсте у ефикасну наставну и научну установу, Лицеј се споро развијао. Слушалаца је било мало, професора такође, а за допринос развоју кривичних наука у оквиру Правословног одељења тешко би било издвојити било којег професора или његов научни рад. До краја рада Лицеја, дужност професора кривичних предмета у целини је обављао само један професор – Стојан Вељковић. Он је, на основу Попечитељства просвешченија Ректорату Лицеума, 21. фебруара 1856. године постављен прво за привременог професора Римског и Кривичног права, да би 19. септембра 1858. године био постављен за сталног професора наведених предмета (20). И на крају, на основу Уредбе просвете Ректорату Лицеума, 1. маја 1861. године професор Стојан Вељковић почиње да предаје и Кратку теорију криминалног поступка (21).

ВЕЛИКА ШКОЛА – АКАДЕМИЈА (1863 – 1905)

За време друге владе кнеза Михаила Обреновића, после 1858. године, унутрашњи развој Србије кретао се у правцу изграђивања државе на принципима апсолутистичко-централистичког система власти. По-већане потребе за организовањем државе, засноване на законски доне-

(15) Архив Србије, *op. cit.*

(16) Архив Србије, *op. cit.*

(17) *Исто*.

(18) *Зборник радова и уредаба о Лицеју, Великој школи и Универзитету у Београду*, приредио Драгољуб Т. Баралић, Научна књига, Београд, 1967, стр. 27.

(19) *Исто*.

(20) Архив Србије, *op. cit.*

(21) *Исто*.

тим прописима, за обликовањем власти у условима изражених друштвених промена и развоја капиталистичког друштвеног уређења, као и за обезбеђивањем функционисања властитог државног апарата власти, довеле су до опсежне реформе школства 1863. године. Неколико претходних година брижљиво припремана, реформа је резултирала значајним законским документима, међу којима се издваја законски текст о устројству Велике школе (Академије) 1863. године. Овом закону претходио је предлог пројекта реформе Лицеја министра просвете и црквених дела Косте Ценића. Према њему требало је да се Лицеј, који није дао очекиване резултате, престроји тако да боље задовољи потребе друштва за школованим и научно образованим кадром. С друге стране, Академија је била замишљена тако да представља највише училиште у земљи које би оспособљавало слушаоце до највишег степена научности, односно за наставак студија на највишим европским заводима. Пројекат је размотрила комисија и на основу њега, без измене садржаја, донет је 24. септембра 1863. године законски документ под називом *Закон о устројству Велике школе (Академије)*.

Према овом закону, Велика школа је "научно заведеније за вишу и стручну израженост" (22), у чијем су саставу три факултета (одељења): Философијски, Технички и Правни. Предвиђено је да школовање на философском одељењу траје три, а на техничком и правном одељењу четири године.

Може се сматрати да је Законом о устројству Велике школе у Србији 1863. године, започела квалитативно нова етапа у развоју високошколске наставе. Наиме, њиме је обављено научно обликовање факултета, њихово осамостаљивање и организовање на савременим принципима тог времена и, као најважније, омогућено је поступно развијање посебних научних дисциплина и области и њихово диференцирање.

Наведени квалитети овог закона омогућили су обogaћивање научних дисциплина кривичног карактера у оквиру Правног факултета. Тако су његови слушаоци били дужни да изучавају, поред раније предвиђених дисциплина, Криминални законик и Криминални судски поступак, као и предмет који се први пут појављује као саставни део научног програма – Судску медицину. Тако рано увођење Судске медицине последица је схватања њеног значаја како за кривични поступак и науку ове гране права, тако и за кривично право. Сазнања ове научне дисциплине омогућавају, с једне стране, доношење законодавца, теоретичара и практичара до истине, а с друге стране, проучавање неких кривичних дела чији су елементи судско-медицинске природе. Поред тога, и даље је остала обавеза "слушатеља" Правног факултета да уче и Психологију и Логику из области рада Философског факултета. Прве године рада Правног факултета у оквиру Велике школе, школске 1863/64. године, наставнички кадар из кривичних и сродних наука био је малобројан. Сачињавали су га Константин Бранковић ректор и професор

(22) *Зборник закона и уредаба о Лицеју, Великој школи и Универзитету у Београду, оп. cit.*, стр. 54.

психологије и логике и Стојан Вељковић професор римског и криминалног права.

Двадесетог децембра 1873. године објављене су прве *Измене и допуне Закона о Великој школи* (23) које су обухватиле и Правни факултет. Према овим изменама, будући правници треба да слушају предмете Казнени законик, Казнени судски поступак, Судска медицина, као и предмете са Филозофског факултета Психологија и Логика. На жалост, за период до школске 1892/93. године нема сачуваних извора о томе који су наставници предавали наведене предмете. Може се само претпоставити, на основу сачуваног извора из школске 1894/95. године, да је, као хонорарни професор, предмете Кривично право и Кривични судски поступак предавао Захарије Угричић (24). Наведени предмети остали су предвиђени и у *Предлогу закона о уређењу Велике школе* од 28. фебруара 1875. године и у *Закону о изменама и допунама о устројству Велике школе* од 25. јануара 1880. године (25).

Школска 1893/94. година значајна је за развој кривичних наука у оквиру Правног факултета, јер је 13. маја на Седници Савета одлучено да се Кривично право и Кривични судски поступак, које је до тада предавао један професор, одвоје, с тим да се Кривичном поступку дода предмет Криминалистика (26). То значи да је већ давне 1894. године уочено да је за делотворно сузбијање криминалитета, за испуњење ефикасног вида превенције кривичних дела, потребно развијати и једну посебну научну дисциплину – криминалистику. Она је одмах добила контуре дисциплине која је у тесној вези са науком кривичног поступка, будући да њена сазнања најнепосредније доприносе расветљавању и решавању кривичне ствари, те је отуда и постављена као њен део.

На седницама Савета Правног факултета 30. септембра и 15. октобра школске 1894/95. године, за кривичну катедру изабрани су Светислав Станојевић и Захарије Угричић (27). Они ће предавати предмете Кривични поступак са криминалистиком, Кривично право и Судска медицина. У току наредних неколико година кривичне науке на Правном факултету неће играти већу улогу у развоју правне мисли, нити ће бити промена у наставном кадру осим једне, за коју не постоје извори када је учињена. Реч је о доласку на Факултет Гргура Г. Миловановића, за којег се једино зна да је школске 1889/90. године био професор Кривичног права и Кривичног поступка (28). Тек 1901. године, доласком др Божицара Марковића на Правни факултет, ситуација ће се из корена изменити.

(23) *Зборник закона и уредаба о Лицеју, Великој школи и Универзитету у Београду*, оп. cit., стр. 55.

(24) Архив Србије, *Записници са Седница Правног факултета* Књига 1в, 3–Ц, 1892–1905.

(25) *Зборник закона и уредаба о Лицеју, Великој школи и Универзитету у Београду*, *Записници са Седница Савета*, оп. cit.

(26) Архив Србије.

(27) Архив Србије, *Записници са Седница Савета П.Ф. 1892–1905*, књига 1, 3–Ц.

(28) *Наставничко особље свију Факултета, Преглед предавања за 1889/90. годину*, Београд, 1890, стр. 7.

До тог времена издвајамо 1899. годину када је за професора Судске медицине изабран Милан Јовановић Батут (29) који је, захваљујући великом угледу, 1902. године изабран и за ректора Велике школе. Пошто је 1905. године била укинута Катедра за Судску медицину, Батут је радио као хонорарни професор Правног факултета све до пензионисања 1924. године (30).

Научни и културни рад Милана Јовановића Батута био је врло значајан за Србију тог времена. Може се слободно закључити да је он отворио нову етапу у развоју медицине. Књигама, предавањима и личним радом, Милан Јовановић Батут увео је новине у медицину које га сврставају у пионире неких њених области. Наиме, поставио је темеље и одредио правце развоја превентивне медицине, социјалне медицине и здравственог просвећивања народа. Највећу пажњу доктор Батут је посветио развоју превентивне медицине и њеном теоријском обрађивању, као и ширењу друштвене свести о њој, постигавши при томе резултате који га сврставају у ред здравствених просветитеља тога времена. Свој целокупни животни ангажман Батут је крунисао 1920. године када је, након његовог дугогодишњег залагања, основан Медицински факултет у Београду.

На Седници Савета Правног факултета 19. марта 1901. за доцента за предмет Кривични судски поступак изабран је др Божидар Марковић (31). Он је на Факултету предложен 18. фебруара 1903. године (32) за ванредног професора, а 12. новембра 1913. године (33) изабран је за редовног професора. На Факултету је радио непрекидно до пензионисања 29. септембра 1938. године (34).

Др Божидар Марковић је први научник Кривичног судског поступка у Србији који је пошао од поставке да је наука кривичног поступка, у ствари, систематска обрада једне, за практични живот важне материје, којој је циљ достизање што бољег и ефикаснијег функционисања кривичног правосуђа. "Дошавши да обрађује науку о кривичном судском поступку којој је за базу служио један законик застарео још оног дана када је донет, који је представљао по својим основним начелима анахронизам, непотпун, нејасан и мрачан, због скраћивања и грешака у преводу – он је оценио шта треба радити..." (35). Прво је започео теоријску обраду постојећег србијанског законодавства о кривичном поступку, објашњавајући циљ и настанак појединих института, анализирајући њихов међусобни однос и постављајући их на научне основе. Резултат

(29) Љиљана Симић и Боровоје Марјановић, *Живот и рад проф. др Милана Јовановића – Батута*, Медицински гласник, 1962, 6–6а, 305.

(30) Исто.

(31) Архив Србије, *Записници са Седница Савета П. Ф. 1892–1905*, књига 1–Ц.

(32) Исто.

(33) Архив Србије, *Записници са Седница Савета Правног факултета*, књига 2, Г–205, 1910–1914.

(34) *Пензионисање г. др–а Божидара В. Марковића*, Архив за правне и друштвене науке, 1938, LIV, 6, стр. 572.

(35) Др Тихомир Васиљевић, *Личност и рад др–а Божидара В. Марковића*, Архив за правне и друштвене науке, 1939, LV, 5–6, стр. 407.

тога је његово најзначајније дело издато 1926. године – *Уџбеник Српског кривичног судског поступка*, написано као опсежан систем. Овај уџбеник карактеришу једноставност, детаљност и опсежност обраде појединих института, без много апстрактних теорија и са посебним ослонцем на позитивно право и праксу. С друге стране, др Божидар Марковић се бори за постављање новог закона о кривичном поступку на нова начела реформисаног кривичног судског поступка у Европи, залаже се за начело слободног судијског уверења у оцени доказа и бори се за увођење института условне осуде. Стога је његова велика заслуга и за изједначавање законодавства и доношење јединственог *Закона о кривичном судском поступку*, 16. фебруара 1929. године. Његов нарочит допринос је што је пре ступања на снагу овог закона издао *Уџбеник Југословенског кривичног судског поступка*, којим је утицао на претходно потребно разумевање принципа, појмова и института из овог закона. На крају, Марковић је дао и допринос развоју науке кривичног права коју је, почевши од 1903. године (18. фебруара), предавао, пошто се дужности професора Кривичног права није примио Т. Миловановић због болести (36). Он је 1908. године, када је започео рад на припремању пројекта Кривичног закона, изабран за члана Комисије којем је поверена израда општег дела Кривичног закона. Пројекат са мотивима је објављен 1910. године, а послужио је као основа за израду *Кривичног закона Краљевине Југославије*.

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ (1905 – 1941)

После преврата 29. маја 1903. године, којим је са краљевског престола свргнута династија Обреновића, Србија је доживела интензиван процес привредног, политичког и културног развоја. У токове опште-друштвеног развоја слио се и велики културни и научни процват, који је у области највишег образовања резултирао доношењем *Закона о Универзитету* 27. фебруара 1905. године, који је прогласио Петар I краљ Србије. Овим Законом Велика школа је претворена у Универзитет – "највише самоуправно тело за вишу стручну наставу и за обрађивање наука" (37). Тако је завршено једно несумњиво плодно раздобље и започело друго – ново раздобље у организацији највише наставне и научне институције у Србији, значајно за њен целокупан унутрашњи развој. Наиме, трансформација Србије у парламентарну демократску монархију, значајан помак у развоју наука, повећање броја културних институција и, коначно, проглашавање Велике школе Универзитета, говоре о томе да је у Србији дошло до преокрета који је омогућио постављање високог школства на чврсте основе по узору на модерне европске универзитете.

Закон о Универзитету предвиђао је постојање пет факултета (Богословски, Философски, Правнички, Медицински и Технички), а регу-

(36) Архив Србије, *Записници са Седница Савета Правног факултета*, књига 1, 3-Ц, 1892-1905.

(37) *Универзитетски Зборник I (Закон, Уредбе и Правила)*, Београд, 1910, стр. 1.

лисао је питања управљања, категорија и избора наставника, уписа, стипендија и владања слушаца и испита. Већ 1. октобра 1905. године донета је *Општа уредба Универзитета*, у којој су потпуније разрађене одредбе Закона, а на основу Закона и Опште уредбе 1. октобра 1906. године донете су посебне факултетске уредбе. Према *Уредби Правничког факултета*, требало је "1. Да својим слушаоцима да стручну спрему за поједине гране државне службе и слободна занимања и 2. да их упућује у систематско изучавање правних и економско–политичких (државних) наука" (38). Садржински ново је и то што су и по Закону и по Општој уредби факултети у наставном погледу самостални, а наставници слободни у излагању и интерпретирању науке, док је по Уредби Правничког факултета било предвиђено да се осим редовних предавања, одржавају и специјални курсеви за докторанде. Овако постављени темељи високошколске наставе омогућили су да се у оквиру Правног факултета дефинитивно поставе и развију све научне области и дисциплине које ће, од тада па до данас, играти веома значајну улогу у развоју правне науке у Србији.

Година коју посебно треба издвојити као важну за развој свих кривичних дисциплина, а надасве науке кривичног права, јесте 1909. година (39). Тада је на Седници Савета Правног факултета био изабран за доцента за предмет Кривично право др Тома Живановић. Свакако највећи теоретичар кривичног права и философије права у нас, др Тома Живановић је највећи део научног рада остварио на Правном факултету у Београду. Био је и ванредни професор (изабран на Седници Савета факултета 26. јуна 1914. године (40), као и редовни, изабран 1920. године (41) – нема сачуваног извора о тачном датуму (42), а након пензионисања (1945. године) (43) – академик (1922. године изабран за дописног академика, а 16. маја 1926. године за сталног члана Академије наука) (44).

Научна делатност др Томе Живановића текла је у два паралелна правца: наука кривичног права и општа правна философија. Иако је у области науке кривичног права објавио неупоредиво више радова, треба приметити да постављање кривичноправне науке на основе правне философије, које је он учинио, ни до данас није превазиђено. Савршено познавање кривичног права као једне позитивноправне гране, с једне стране, и одлично познавање философије права, с друге стране, дозволили су му да већ од своје докторске дисертације *Du principe de causalité*

(38) *Универзитетски Зборник I (Закон, Уредбе и Правила)*, Београд, 1910, стр. 68.

(39) Нема сачуваног датума јер недостају записници са Седница Савета Правног факултета од 1905–1910.

(40) Архив Србије, *Записници са Седница Савета Правног факултета*, књига 2. Г–205, 1910–1914.

(41) Др Љубиша Лазаревић, *Др Тома Живановић*, In *memoriam*, "Анали ПФ", 1971, бр. 4, стр. 200.

(42) Недостају записници са седница Савета Правног факултета за период 1914–1928.

(43) Др Љубиша Лазаревић, *op cit.*, стр. 200.

(44) Миодраг М. Обрадовић, *Нови академик – правник*, "Архив за правне и друштвене науке", 1926, XXIX, 5–6, стр. 484.

efficente en Droit pénal, преко низа касније објављених радова, изврши целовиту синтезу правне философије и науке кривичног права. Без намере да умањимо вредност његових осталих доприноса науци кривичног права, посебно бисмо издвојили допринос који је дао кроз конструисање трипартитног система. Критикујући до тада у науци доминантан бипартитан систем, по којем су основни институти кривичног права кривично дело и кривична санкција (казна), кроз стварање трипартитног система, откривањем кривца као засебног основног појма кривичног права, др Тома Живановић је изградио нови метод кривичног права или нову школу у науци кривичног права. Он се није ограничио само на то да свој троедобни систем изнесе као теоријску могућност, већ на основу њега конструише целокупно кривично право. То је урадио у свом системском делу *Основи Кривичног права – Општи део* (1910) и *Посебни део* (1911–1912), које посебно издвајамо зато што је представљало уџбеник за студенте Правног факултета. У њему је последно разрадио своју троедобну поделу (кривац – кривично дело – кривична санкција), потпуно издвојио учиниоца кривичног дела као основни појам кривичног права и напустио објективно–субјективно схватање појма кривичног дела, дајући поступно, систематски обрађене, објективно схваћене, све појмове кривичног права, при томе све богато илустровано бројним ставовима у теорији. Појава ове теорије о трипартитном систему, изложене у уџбенику кривичног права намењеног студентима, донела је студентима повећане напоре да би савладали и разумели градиво, а у домаћој и страној кривичноправној литератури аутору обезбедила незаобилазно место. Основне карактеристике др Томе Живановића као писца, које су дошле до изражаја како у овом уџбенику, тако и у његовом магистралном делу из области философије права *Систем синтетичке правне философије*, објављеном у три књиге (1925, 1951. и 1959. године) и у свим осталим радовима – су систематичност, аналитичко баратање појмовима, велика моћ синтезе у обради појмова и опсежно коришћење литературе. И на крају, треба приметити да је трипартиција др Томе Живановића, поред примене у кривичном праву, нашла место и у осталим кривичним наукама, специјалним правним наукама, философији права и етици као и у неким ванправним наукама.

У складу са теријским знањем и познавањем низа правних и ванправних дисциплина кретао се и његов рад на Факултету. Једна од великих заслуга др Томе Живановића је и оснивање Криминалистичког института 1929. године (нема сачуваног датума) (45), за који је 30. јуна 1934. године донесен Статут (46). У њему је било предвиђено да се Институт подели на четири одсека: 1. Одсек за Кривично право и Поступак, Кривичну социологију и Статистику; 2. Одсек за Криминалну технику и Криминалну тактику; 3. Одсек за Кривичну психологију и Психијатрију и 4. Одсек за Кривичну хемију и Судску медицину. Радећи

(45) Архив Србије, *Записници са Седница Правног факултета 1928–1932*, књига 3, Г–205.

(46) Архив Србије, *Записници са Седница Правног факултета 1933–1934*, књига 4, Г–205.

у Институту као управник, др Тома Живановић је развио многе кривичне дисциплине, а кроз Институт ће касније проћи многа истакнута имена. Тако су, хронолошки гледано, 19. јуна 1929. године изабрани на Криминалистичком институту др Никола Крајински за хонорарног наставника за Експерименталну психологију и Психијатрију, а Сергије Трегубов за хонорарног наставника за Експерименталну криминалну технику; да би 23. марта 1931. године (47), 17. маја 1933. године (48) и 15. фебруара 1936. године био поново изабран др Никола Крајински (49), а 28. априла 1933. године (50) и 6. октобра 1936. године (51) и Сергије Трегубов; 27. јуна 1929. године изабран је др Драгиша Павловић за асистента волонтера за Психологију и Психијатрију на Криминалистичком институту (52), да би 26. јуна 1933. године био поновно изабран (53); 26. априла 1930. године изабрани су за Институт асистенти дневничари Радивоје Николајевић за библиотеку и Ханс Бауер за лабораторију (54), да би 14. маја 1931. године Ханс Бауер био проглашен плаћеним дневничарем (55), а 22. марта 1932. године, због одласка Ханса Бауера у иностранство, на његово место долази Ђорђе Клајн за дневничара званичника (56), који је 21. априла 1934. године (57) и 18. јуна 1937. године биран за асистента дневничара (58); 6. октобра 1936. године за три године је продужен хонорарни уговор Константину Смирнову (59); 22. априла 1939. године изабран је за асистента дневничара Института Роман Јуринез (60); 4. октобра 1940. године изабран је за лаборанта дневничара на Институту Георгије Кушински (61).

У тим годинама рад на Факултету био је врло интензиван. Према подацима из 1930. године (17. јануар) (62), на Правном факултету је постојала кривичноправна група која се састојала од предмета Кривично право, Кривични судски поступак, Судска медицина, Експериментална криминална техника и Експериментална криминална психологија и Психијатрија. Ови предмети ће се изучавати на Факултету све до почетка другог светског рата, а предаваће их исти професори.

(47) Архив Србије, *Записници са Седница Савета ПФ*, 1928–1932, књига 3, Г–205.

(48) Архив Србије, *op. cit.*, 1933–1934, књига 4, Г–205.

(49) Архив Србије, *op. cit.*, 1935–1937, књига 5, Г–205.

(50) Архив Србије, *op. cit.*, 1933–1934, књига 4, Г–205.

(51) Архив Србије, *op. cit.*, 1935–1937, књига 5, Г–205.

(52) Архив Србије, *op. cit.*, 1928–1932, књига 3, Г–205.

(53) Архив Србије, *op. cit.*, 1933–1934, књига 4, Г–205.

(54) Архив Србије, *op. cit.*, 1928–1932, књига 3, Г–205.

(55) Архив Србије, *op. cit.*, 1928–1932, књига 3, Г–205.

(56) Архив Србије, *op. cit.*, 1928–1932, књига 3, Г–205.

(57) Архив Србије, *op. cit.*, 1933–1934, књига 4, Г–205.

(58) Архив Србије, *op. cit.*, 1935–1937, књига 5, Г–205.

(59) Архив Србије, *op. cit.*, 1935–1937, књига 5, Г–205.

(60) Архив Србије, *Записници са Седница Савета Правног факултета*, 1939–1943, књига 7, 3–Ц.

(61) *Исто*.

(62) Архив Србије, *op. cit.*, 1928–1932, књига 3, Г–205.

То су били др Тома Живановић, др Божа Марковић, др Милован Миловановић, професор Медицинског факултета изабран школске 1923/24, године (63), а поново биран 4. јула 1930 (64) и 17. маја 1933. године (65), да би га 26. јуна 1936. године заменио др Миодраг Бучић, с тим да се повери дужност др Миловану Миловановићу да држи предавања, вежбања и испите на докторском курсу из Судске медицине као хонорарни професор без хонорара (66), Сергије Трегубов и др Никола Крајински. Поред редовних курсева, на Факултету су се одржавали и специјалистички курсеви, као и семинари. Може се закључити, већ и на основу Уредбе о испитима из кривичног права, као и касније на основу Измена и допуна Уредбе Правног факултета од 15. априла 1928. године, извршене 24. септембра 1931. године (67), да су испити из Кривичног права били изразито тешки. Наиме, у чл. 15. извршена је измена и убачен текст да студенти који се пријаве за испит из Кривичног права морају претходно да полажу један практичан писмени испит који се састоји од решавања једног практичног случаја из кривичног права, у трајању од три часа, уз дозвољену употребу законских текстова. Годинама је др Тома Живановић држао семинаре са предавањима, најчешће из Правне философије, специјалне курсеве из основних кривичноправних појмова, а Сергије Трегубов Специјални курс из теоријско–практичног вештачења рукописа.

И на крају, треба приметити да је пред сам рат на Правни факултет било примљено за сараднике неколико великих имена, која ће направити сјајне каријере и дати велики допринос појединим кривичним научним дисциплинама. То су били др Тихомир Васиљевић, изабран 17. новембра 1938. године (68) за хонорарног наставника на катедри Кривичног судског поступка, др Јанко Таховић, изабран за асистента при катедри Кривичног права за предмет Криминална социологија 4. октобра 1940. године (69) и др Душан Јевтић, изабран 23. децембра 1940. године за доцента за предмет Криминална психологија (70).

(Примљено 12.09.1991)

(63) *Преглед предавања за први (зимски) семестар 1923–24. школске године*, Београд, 1923, стр. 7.

(64) Архив Србије, *op. cit.*, 1928–1932, књига 3, Г–205.

(65) Архив Србије, *op. cit.*, 1933–1934, књига 4, Г–205.

(66) Архив Србије, *op. cit.*, 1935–1937, књига 5, Г–205.

(67) Архив Србије, *op. cit.*, 1928–1932, књига 3, Г–205.

(68) Архив Србије, *Записници са Седница Савета Правног факултета*, 1937–1939, књига 6, Г–205.

(69) Архив Србије, *op. cit.*, 1939–1943, књига 7, 3–II.

(70) *Исто*.

Marinka Cetinić,
Assistant at the Faculty of Law in Belgrade

DEVELOPMENT OF CRIMINAL LAW SCIENCES IN THE FRAMEWORK OF THE FACULTY OF LAW OF THE UNIVERSITY IN BELGRADE SINCE ITS ORIGIN TO THE SECOND WORLD WAR

Summary

In course of 150 years—long history of the Faculty of Law in Belgrade (1841—1991), special place is taken by the criminal law sciences since they were important not only for the development of this area of science in Serbia, but also relevant within the European framework. By establishing the Legal Department in 1841 previous elaboration and study of criminal law sciences continues, followed by constant publishing of text—books, the first one being "Basic foundations of activity of police" by Ivan Rajić. Worth mentioning is also the "Explanation of the Penal Code for the Principedom of Serbia" by Đorđe Cenić. In 1863, when the Academy was established, the study of criminal law sciences acquired new impetus by introducing the subject of legal medicine, with professor Milan Jovanović Batut, as well as of criminology. An entirely new step in the development of these sciences in Serbia was effected by Božidar Marković, who, in addition to his initial chair of criminal procedure, started the theoretical elaboration of the matter. This resulted to the text—book of Serbian criminal judicial procedure, where the system was presented in this sphere based on principles of reformed criminal procedure in Europe. Finally, owing to Toma Živanović, with whom the Belgrade School entered European achievements, this field was based on legal philosophy. The work of Živanović is not surpassed even today and his first—class contribution to constructing the tri—partite system in the study "The foundations of criminal law" has marked the corner—stone in the criminal—law science.

Key words: *Background. — Criminal law sciences. — Faculty of Law in Belgrade.*

Marinka Cetinić,
Assistante à la Faculté de droit de Belgrade

L'ÉVOLUTION DES SCIENCES PÉNALES AU SEIN DE LA FACULTÉ DE DROIT DE L'UNIVERSITÉ DE BELGRADE DEPUIS SA CRÉATION JUSQU'À NOS JOURS

Résumé

Dans l'histoire longue de 150 ans de la Faculté de droit de Belgrade (1841—1991) les sciences pénales occupent une place particulière, car leur évolu-

tion a été telle qu'elle leur a assuré une grande importance non seulement pour le développement de cette science en Serbie, mais aussi sur le plan européen. Par la création de la Section juridique en 1841, se poursuit le développement amorcé des sciences pénales et la publication continue des manuels, depuis le premier, "Les principes élémentaires de la police" d'Ivan Rajić, en passant par le livre incontournable de Đorđe Cenić, "Les explications du Code pénal de la Principauté de Serbie". En 1863, la création de l'Académie de Belgrade a imprimé un élan supplémentaire à l'étude des sciences pénales grâce à l'introduction de la discipline "médecine légale" enseignée par Milan Jovanović Batut, et "criminologie". Un pas absolument nouveau dans l'évolution des sciences pénales a été fait par Božidar Marković qui, en s'occupant de la science sur la procédure pénale, amorce une élaboration théorique qui résultera par son "Manuel de procédure pénale en Serbie", où il a réussi à systématiser ce domaine sur les bases de la procédure pénale réformée en Europe. Et enfin, grâce à Toma Živković, avec lequel l'école belgradoise du droit pénal est entrée dans les rangs des acquis européens, ce domaine est assis sur les bases de la philosophie juridique qui n'ont pas été dépassées de nos jours. Sa contribution exceptionnelle à la constitution du système tripartite dans son oeuvre "Les bases du droit pénal" a marqué un tournant dans la science pénale juridique.

Mots clé: *Histoire. — Sciences pénales. — Faculté de droit de Belgrade.*

Михајло Д. Рабреновић,
студент Правног факултета у Београду

УПРАВНО-РАЧУНСКИ СПОР КАО ПОСЕБАН УПРАВНИ СПОР (1)

С обзиром на чињеницу да управно-рачунски спор чини целину са контролом финансијског и материјалног пословања корисника друштвених средстава, у раду ћемо се, прво, осврнути на управно-финансијски надзор Службе друштвеног књиговодства (у даљем тексту – Служба), у оквиру којег ћемо обрадити управно-рачунски поступак, а затим ћемо одредити појам управно-рачунског спора (у даљем тексту – УРС), судове надлежне за решавање УРС, предмет УРС, странке у УРС, покретање и ток УРС, правна средства у УРС и обавезност пресуда донетих у УРС.

І. УПРАВНО-ФИНАНСИЈСКИ НАДЗОР СЛУЖБЕ

Управно-финансијски надзор Службе само је један од облика заштите објективне законитости и располагања средствима у друштвеној (државној – потенцијално) својини (2). Он је корелативан с обавезом корисника друштвених средстава да сва новчана средства воде на рачунима код Службе (3). Контролу финансијског и материјалног пословања корисника врши Служба код које се води жиро-рачун корисника (месна надлежност).

Вршећи контролу, Служба проверава исправност података које јој достављају корисници друштвених средстава, односно које воде у сво-

(1) Рад награђен другом наградом из Фонда проф. др Николе Стјепановића

(2) Свака друштвено-економска формација мора да поседује одговарајуће инструменте помоћу којих штити постојеће облике својине, односно присвајања. У крајњој линији, потребе заштите одређују инструменте. По позитивном законодавству, у нашем друштву постоје приватна и друштвена својина. С обзиром на то да је друштвена својина материјална основа базичног и производног дела удруженог рада, хетерогена је и структура инструмената заштите, коју чине: скупштине друштвено-политичких заједница и њима одговорни органи, судови, уставни судови, јавни тужилац, друштвени правобранилац самоуправљања и Служба.

(3) Служба је самостална и независна организација која, као заједничка служба ОУР-а и других корисника друштвених средстава и информациона служба друштвеног система информисања, обавља послове друштвеног књиговодства и послове платног промета у земљи (чл. 4. Закона о СДК, "Сл. лист СФРЈ", бр. 70/83).

јим евиденцијама корисници друштвених средстава (4). У поступку контроле, Служба проверава и законитост располагања друштвеним средствима, законитост, правилност и благовременост извршавања обавеза према друштвено–политичким заједницама и њиховим фондовима по основу пореза и других дажбина корисника друштвених средстава, које су утврђене законом и другим прописима.

Служба обавља послове контроле исправности података *о стању и изворима средстава*, а нарочито о: 1) стању основних средстава и њихових извора; 2) стању обавеза и потраживања; 3) стању сировина и материјала, недовршене производње, залиха готових производа и залиха трговинске робе; 4) удруживању, односно улагању средстава у инвестиције, заједничко пословање са страним партнерима и ради остваривања заједничког прихода, односно заједничког дохотка и др.; 5) остваривању и коришћењу средстава СИЗ–ова и других самоуправних заједница и организација и њихових органа, друштвено–политичких и других друштвених организација; 6) правилности обрачуна и усмеравања пореза и других дажбина; 7) коришћењу кредита и других друштвених средстава за одређене намене.

Служба обавља послове контроле исправности података *о финансијском резултату*, а нарочито о: 1) утврђивању укупног прихода; 2) утврђивању материјалних и других трошкова; 3) обрачунавању трошкова амортизације; 4) утврђивању вредности залиха; 5) утврђивању и распоређивању дохотка; 6) утврђивању и распоређивању заједничког прихода и заједничког дохотка; 7) утврђивању и распоређивању чистог дохотка; 8) утврђивању и покривању губитака; 9) утврђивању и распоређивању прихода и расхода.

1. Ток управно–рачунског поступка

Контролу законитости располагања друштвеним средствима (остваривања, распоређивања и коришћења) врше радници Службе (филијале, експозитуре) код које се води жиро–рачун корисника друштвених средстава, на основу писаног овлашћења (5).

(4) Под корисницима друштвених средстава подразумевају се *правна* лица која располажу друштвеним средствима. Тако је Виши привредни суд Србије *одбацио* тужбу с образложењем да "...појединац нема право на тужбу у УРС–у нити сходне примене одредбе чл. 2. ст. 1. ЗУС–а у вези са чл. 68. Закона о Служби друштвеног књиговодства, пошто је напред цитираним прописима одређено који субјекти могу поднети тужбу у УРС–у, а међу тим субјектима није предвиђен појединац, односно физичко лице. Према томе, тужба коју је поднео М. Т. је *недозвољена*". УРС 34/86, од 11. априла 1986.

(5) Послови контроле се обављају на основу књиговодствене и друге евиденције и документације, завршних рачуна и других обрачуна, у организационој јединици и код корисника друштвених средстава. Корисник друштвених средстава је дужан да овлашћеном раднику Службе за послове контроле обезбеди потребне услове за тај посао, а одговорна лица корисника друштвених средстава дужна су да, на захтев овлашћеног радника Службе, дају и објашњења у писаном облику у вези са предметом контроле у одређеном року.

У поступку контроле примењују се одредбе савезног закона којим се уређује општи управни поступак, осим ако Законом о СДК није друкчије одређено.

Овлашћени радник Службе може, у поступку контроле, донети *закључак* којим ће кориснику друштвених средстава наложити да у одређеном року предузме одређене радње ради омогућавања контроле (6) – ако оцени да није, у складу са законом, тачно утврђено стање средстава, или да је књиговодство неажурно и неуредно, да нису тачно обрачунате или нису уопште обрачунате прописане обавезе (7).

О извршеној контроли пословања овлашћени радник Службе обавезно саставља *записник* о стању утврђеном код корисника друштвених средстава. О контроли која се обавља у Служби, записник се саставља само ако се утврде незаконитости и неисправности за чије је отклањање потребно донети решење, као и када се утврди постојање радњи које имају обележја кривичног дела или привредног преступа, односно прекршаја. Записник о извршеној контроли доставља се кориснику друштвених средстава, који може дати *примедбе на записник*, у року који не може бити краћи од осам дана, ни дужи од тридесет дана од достављања записника. Служба је дужна да оцени чињенице изнете у примедбама, након извршене провере, о чему се саставља *допуна записника* (8).

Када овлашћени радник Службе, у поступку контроле, утврди незаконитости, доноси *решење* – управни акт, којим кориснику друштвених средстава даје *налоге* за предузимање одређених радњи за отклањање незаконитости, односно неисправности, и доставља га кориснику. Првостепено решење Служба је дужна да донесе у року од 30 дана од дана пријема примедба датих на записник о извршеној контроли, односно истека рока за давање примедба, а у решењу се кориснику одређује рок у којем је дужан да отклони утврђене незаконитости, односно неисправности, који не може бити краћи од 15, ни дужи од 30 дана од постанка решења коначним.

Ако се у поступку контроле утврди да је корисник друштвених средстава поднео завршни рачун, периодични обрачун или други

(6) Попис и процена средстава, довођење у ред и ажурирање књиговодства, састављање обрачуна приписаних обавеза (чл. 51. Закона о Служби...).

(7) У случају непоступања по закључку од стране корисника друштвених средстава, Служба може – поред обавештавања о тој чињеници органа самоуправне контроле тог корисника, надлежног органа ДПЗ и надлежног друштвеног правобраниоца самоуправљања – дати иницијативу за предузимање привремених мера друштвене заштите према кориснику друштвених средстава због наношења штете друштвеним интересима (ст. 5. чл. 51. Закона о Служби...).

(8) Поред записника, кориснику друштвених средстава доставља се и *писмена информација* о стању утврђеном у поступку контроле. ако се у том поступку утврде бројније и теже незаконитости и неисправности у исказивању података, евиденцији, обрачуну, или располагању друштвеним средствима. Наведене исправе се достављају: пословодном органу, органу управљања и органу самоуправне радничке контроле, односно органу самоуправне контроле корисника друштвених средстава. Наведени органи су дужни да то размотре на седници, с тим да о одржавању седнице обавесте Службу, која је дужна да на седницу упути свог представника.

обрачун који није у складу са прописима – Служба ће захтевати његову исправку. Ако корисник друштвених средстава исправку не изврши у року од три дана, сматраће се да завршни рачун, периодични, односно други обрачун, није поднет.

2. Правна средства у управно-рачунском поступку

Против првостепеног решења Службе, корисник друштвених средстава може, у року од 15 дана од пријема, руководиоцу Службе у републици, односно аутономној покрајини, изјавити жалбу (9).

(9) Интересантна је пресуда Савезног суда, Гпзс – 68/87, од 16. марта 1987, којом је одбијен захтев тужене Службе за ванредно преиспитивање пресуде Вишег привредног суда Србије – УРС 195/86–5, од 23. јануара 1987. "У уводу означеним решењем одбијена је као неоснована жалба тужиоца изјављена против *закључка* Службе, којим је првостепени орган констатовао да се сматра да није ни поднета жалба тужиоца против решења истог органа. Одлучујући о тужби за поништај другостепеног решења, Виши привредни суд Србије је пресудом уважио тужбу и поништио оспорено решење. Против наведене пресуде тужена је благовремено поднела захтев за ванредно преиспитивање због повреде савезног закона са предлогом да се пресуда преиначи тако да се тужба одбије. Закључак Службе да се сматра да није ни поднета жалба против првостепеног решења донетог у поступку контроле обрачунавања и уплате пореза на промет производа код тужиоца, заснива се на утврђеној чињеници да је жалба била *нетаксирана* и да тужилац ни у остављеном року по позиву првостепеног органа таксу није уплатио, те на одредби чл. 14. ст. 2. и 3. Закона о административним таксама СРС, према којој се сматра да нетаксирани поднесак за који таксени обвезник не уплати таксу у року одређеном опоменом, није ни поднет. Наиме, одредбом чл. 68. ЗУП-а, који се у погледу доношења решења и предузимања других радњи у поступку контроле, па и у погледу поступања са подnescима који садрже недостатке, сходно примењује на основу чл. 64. Закона о Служби..., с обзиром на то да тим Законом поступање по таквим подnescима у УРС-у није друкчије одређено, прописано је да ће се сматрати да није ни поднет поднесак који садржи формални недостатак који спречава поступање по њему, а тај недостатак није отклоњен у одређеном року".

Међутим, наведена законска одредба се односи на недостатке у вези са подацима које сваки поднесак мора да садржи и без којих се не може поступати по поднеску. Ове податке одређује члан 67. ЗУП-а, према којем поднесак мора бити разумљив и садржати све што је потребно да би се по њему могло поступати, а нарочито: означавање органа којем се упућује, предмет на који се односи, захтев, односно предлог, ко је заступник или пуномоћник ако га има, као и име и презиме и боравиште подносиоца, односно заступника или пуномоћника, с тим што је поднесак дужан својеручно потписати подносилац, а изузетно и друго лице ближе одређено том законском одредбом.

"Према томе, то што жалба није била таксирана, није недостатак предвиђен одредбом чл. 67. наведеног Закона, који би, када позив органа у датом року буде отклоњен сходно чл. 68. Закона, могао бити основ да се сматра да жалба није ни била поднета. На овакав закључак упућује и околност да је право на жалбу уставно право странке у управном поступку, а истовремено и средство којим се обезбеђује законитост управног акта, па представља и обавезу органа да странци омогући коришћење овог права (чл. 213. и 215. Устава СФРЈ), те се и са тог разлога констатација да поднесак није ни поднет ниуком случају не би могла, с позивом на чл. 68. ЗУП-а, ставити у односу на поднесак који није таксиран, или чије је подношење везано за рок, што значи да се наведена одредба не би могла применити (осим ако се не ради о недостатку из чл. 67. ЗУП-а) у ситуацијама где се дефинитивно губи неко право".

Решење које донесе такав руководилац Службе (у другостепеном поступку) је *коначно*, јер против њега нема редовног правног средства у управном поступку (10) (жалба је исцрпена).

Против решења Службе са својством коначности у управно-рачунском поступку, могу се даље поднети два ванредна управноправна средства: обнова поступка и ревизија.

Обнова управног поступка, окончаног коначним управним актом Службе, може се захтевати под условима утврђеним савезним законом којим се уређује општи управни поступак (11).

Ревизија је предвиђена Законом о СДК. Предмет контроле је коначно решење Службе. Друштвено-политичка заједница, или корисник друштвених средстава, могу, у року од две године од дана достављања коначног решења, поднети *захтев* да се измени, укине или поништи коначно решење Службе, којим је повређен пропис на њихову штету. Када је повредом прописа коначним решењем Службе *причињена* знатна штета, Служба може, у поступку ревизије *по службеној дужности*, у наведеном року донети ново решење којим се коначно решење мења, укида или поништава. Поступак ревизије се не може водити против коначног решења (у целини или дела решења), ако је: а) у току УРС, или је б) донета пресуда у УРС-у.

Овим ванредним правним средством конституише се "неправа тростепеност" у управно-рачунском поступку пред надлежним органом Службе. Она је "неправа" јер ревизију врши *другостепени* орган.

II. УПРАВНО-РАЧУНСКИ СПОР

1. Појам

Управно-рачунски спор је посебна (специјална) врста управног спора, у којем по тужби корисника друштвених средстава, стварно и месно надлежни суд одлучује о законитости коначног управног акта који је донела служба (12).

2. Судови надлежни за решавање

Савезни суд одлучује: 1) по тужбама против решења генералног директора Службе; 2) поводом ванредних правних средстава у циљу заштите савезних закона.

(10) Ако је решење у *првом степену* донео руководилац Службе у републици, односно аутономној покрајини, или генерални директор Службе, такво решење је *коначно*.

(11) Чл. 249-259. ЗУП-а.

(12) Институт УРС-а уведен је Законом о друштвеном књиговодству, донетом 19. октобра 1959. године. УРС има генеричне особине управног спора предвиђене ЗУС-ом, али је, у извесном смислу, и особен.

Управно–рачунске спорове против решења руководиоца Службе (коначног управног акта) у републици, односно руководиоца Службе у аутономној покрајини решава надлежни суд.

С обзиром на то да постоје разлике у организовању правосудних органа у републикама и покрајинама, стварно надлежан суд за решавање УРС–а није увек исти, јер је то регулисано републичким, односно покрајинским прописима – Законима о редовним судовима република и покрајина.

У републикама у којима постоје специјализовани судови за решавање у УРС, стварно је надлежан окружни или виши привредни суд у тој републици (Виши привредни суд Србије, Окружни привредни суд у СР Црној Гори, Управни суд у СР Хрватској), док је у републикама и покрајинама у којима не постоје специјални судови стварно надлежан суд опште надлежности, у којем постоји посебно одељење за одлучивање у привредним и управно–рачунским споровима.

Управно–рачунске спорове против решења старешине Службе у републикама и покрајинама и против решења генералног директора Службе решавају надлежни судови у већу састављеном од двојице судија од којих је један председник већа, а други судија поротник.

3. Предмет

Предмет УРС–а је коначни управни акт – решење Службе, издат у вршењу управно–финансијског надзора.

Дакле, специфичност УРС–а (у односу на управни спор) јесте, поред осталог, и у томе што му је предмет оцене законитости само једна врста управних аката, "специфичне садржине и својства издаваоца" (13).

УРС се може водити против решења Службе: 1) донетог у другом степену; 2) против којег није допуштена жалба; 3) донетог у поступку ревизије.

4. Странке

Тужена страна у УРС–у је орган чији се акт оспорава. То је увек Служба у одређеној републици или покрајини (14).

Тужилац је: 1) корисник друштвених средстава ако сматра да су решењем Службе повређени његово право или интерес на закону заснован; 2) друштвено–политичка заједница и други корисници друштвених средстава ако сматрају да су решењем Службе, које се односи на другог корисника друштвених средстава, противно закону умањени приходи.

(13) Вид. Томић Зоран, *Управно право (Управна контрола управе)*, Београд, 1990. стр. 468.

(14) На пример: у СР Србији (без покрајина), тужена је увек Служба друштвеног књиговодства у СРС, Централа у Београду.

Треће заинтересовано лице стиче положај странке и ставља се на страну тужене стране, под условом да поништавање оспореног акта непосредно иде на штету тог лица.

5. Покретање и ток

Управно-рачунски спор се покреће тужбом (15). Примерак тужбе доставља се туженом на одговор.

Решење Службе са својством коначности може се побијати због материјалноправне и формалноправне незаконитости.

Управни акт Службе може се побијати:

- а) због непримењивања одговарајућег прописа, или погрешног тумачења садржине меродавног материјалног прописа;
- б) због доношења акта од стране ненадлежног органа;
- в) због повреде правила поступка;
- г) због недостатака у форми писмено издатог акта;
- д) због непотпуно утврђеног стања "у битним тачкама" и (или) погрешно утврђеног чињеничног стања;
- ђ) због извођења неправилног закључка у погледу чињеничног стања (16).

У случају да надлежни орган решава по слободној оцени на основу овлашћења и у његовим границама, које му је дато правним прописима, у складу с циљем у којем је овлашћење дато не може се побијати управни акт због погрешног тумачења садржине меродавног материјалног прописа.

Тужба се подноси суду у року од 30 дана од дана достављања управног акта странци која је подноси.

Тужба због ћутања администрације може се поднети и у управно-рачунском спору. Пошто безуспешно протекне рок од 60 дана за доношење решења по жалби странке и рок од 7 дана по поновном обраћању странке – тзв. пожурница, странка може покренути УРС. Тужбом се напада чињеница недоношења управног акта у ситуацији када је суд био дужан да га донесе (17). Неки аутори сматрају да је предмет спора претпостављени акт чија је садржина *неповољна* по тужиоца.

Непотпуну или неразумљиву тужбу суд не одбацује аутоматски, већ председник већа позива тужиоца да у одређеном року отклони недо-

(15) У тужби се мора навести, пре свега: управни акт против којег је тужба управљена, кратко излагање (због чега се тужи, као и у ком правцу и обиму се предлаже поништавање управног акта). Уз тужбу се мора поднети акт у оригиналу или препису (чл. 27. ЗУС-а).

(16) "По испитивању тужбе, побијаног управног акта, као и укупног списка УРС-а, Виши привредни суд Србије је нашао да – тужба није основана. Управни акт службе је донет правилном применом закона, на правилно утврђено чињенично стање, без повреде одредаба поступка... Због изнетог, тужба је одбијена као неоснована". Виши привредни суд Србије, УРС 132/87, од 23. новембра 1987.

(17) Више о предмету УРС-а због ћутања администрације: Томић, *op. cit.*, стр. 437.

статке. У том случају председник већа указује шта тужилац треба да учини и упозорава на последице непоступања – одбацивања тужбе.

У свакој фази поступка суд ће одбацити тужбу ако је:

- а) поднета неблаговремено, или је преурањена;
- б) очевидно да се управним актом, који се тужбом оспорава, не дира у право тужиоца или у његов непосредни интерес заснован на закону;
- в) могла бити изјављена жалба, па није уопште изјављена, или није благовремено изјављена;
- г) већ донета правноснажна одлука у УРС–у, у истој ствари.

Оспорени управни акт са недостацима који спречавају оцену законитости акта поништиће се пресудом, без достављања тужбе не одговор.

У случају да Служба, након подношења тужбе, донесе други акт којим се мења (ставља ван снаге) побијани акт, суд ће позвати тужиоца да се изјасни да ли и даље остаје при тужби и у ком обиму – и у зависности од тога ће даље поступати.

Суд ће – ако тужбу не одбаци, или управни акт Службе не поништи, из изнетих разлога – тужбу доставити Служби на одговор, са захтевом за достављање управног списка. У случају да Служба тако не поступи, суд може решити спор и без списка.

О управно–рачунским споровима суд, по правилу, решава у нејавној седници. У сложеним споровима, суд може (18) одлучити да се одржи усмена расправа због разјашњења одређених питања. Странке могу, из истих разлога, предложити да се одржи усмена расправа.

Надлежни суд испитује законитост управног акта у границама захтева из тужбе. При томе суд није везан разлозима тужбе. На ништавост оспореног акта суд пази по службеној дужности.

О тужби у управно–рачунском спору суд одлучује пресудом.

Пресудом се тужба:

- а) одбија;
- б) уважава и побијани управни акт Службе поништава; или
- в) уважава, побијани управни акт Службе поништава и пресудом решава управна ствар.

До пресуде под "в" долази када суд нађе да се оспорени управни акт има поништити, а природа ствари дозвољава и подаци поступка пружају поуздан основ да сам суд, пресудом, реши управну ствар. Таква пресуда у свему замењује поништени акт.

(18) Пред Вишим привредним судом Србије не практикује се одржавање усмене расправе, иако у Закону постоји могућност за њено одржавање. У пракси овај суд решава на основу писмених доказа. Усмена расправа би, примера ради, могла да се одржи у ситуацији када се налаз вештака и записник Службе налазе у колизији. Овде би било речи о два стручна налаза. У таквој ситуацији Суд не би могао да се определи без одржавања усмене расправе. Међутим, у пракси се дешава да Суд поништи акт Службе (чл. 10. ст. 3. ЗУС–а) и Служба доноси нови акт у извршењу судске пресуде.

б. Правна средства

(а) Редовно правно средство

Жалба

Одредбама Закона о служби друштвеног књиговодства прописано је да се против првостепене одлуке надлежног суда, под одговарајућим условима, могу поднети: 1) захтев за заштиту законитости и 2) захтев за ванредно преиспитивање (више о томе у одговарајућим поглављима).

Стриктним тумачењем поменутог закона не може доћи до другостепеног решавања по жалби у УРС–у. Међутим, у управно–рачунским споровима сходно се примењују одредбе Закона о управним споровима и Закона о парничном поступку, те је судска пракса "створила" жалбу – редовно правно средство у УРС–у, у републикама и покрајини у којима је УРС *двостепен*. То је тумачење судске праксе у СР Македонији, СР БиХ и САП Косову. У осталим републикама (СР Србија, СР Хрватска, СР Црна Гора и СР Словенија) и у северној покрајини (САП Војводина) управно–рачунски спор је – *двостепен*. С обзиром на то да у републикама и покрајини у којима првостепену одлуку доноси највиши суд (у управно–рачунским споровима) нема редовних правних средстава у овој материји, против првостепене судске одлуке може се тражити судска заштита пред Савезним судом (19).

Изостављање жалбе, несумњиво, ставља у неравноправан положај странке у УРС–у у наведеним републикама и покрајини. Непостојање овог правног средства и последица које из тога произлазе (мањи степен заштите права и правних интереса странака и објективне законитости) добрим делом је "дело" непоштовања одредаба Устава којима је прописано да се поступак за решавање управно–рачунских спорова уређује савезним законодавством.

У републикама и покрајини у којима одлуку не доноси највиши суд у материји управно–рачунских спорова, жалба се подноси у року од 15 дана од дана достављања одлуке странци која подноси жалбу, а предаје се суду чија се одлука побија жалбом (20).

Дакле, примена овог правног средства омогућена је сходном применом ЗУС–а у вези са чл. 68. Закона о Служби... Сходна примена ЗУС–а односи се и на питања правне природе управних спорова и на питања поступка у управним (односно управно–рачунским) споровима.

(19) Пуна јурисдикција води порекло из француског права. "У УРС, пуна јурисдикција је знатно чешћа него у општем управном спору. Ову околност узрокује сама природа ствари о којој се расправља, као и неопходност обезбеђивања законитости одлучивања у већем степену. У складу са претходним је и квалификованост надлежних судова за решавање правних и чињеничних питања". Томић, *op. cit.*, стр. 470; супротно Томићу, на одговарајућим местима Ивошевић С. наводи да пуна јурисдикција није правило (у магистарској тези *Судска контрола управе*).

(20) Супротно: "Произлази да у УРС–у уопште није допуштена жалба, а ни понављање судског поступка – што, поред осталог, одваја управно–рачунски од општег управног спора" (Томић, *op. cit.*, стр. 470.)

(б) Ванредна правна средства

У републикама и покрајини у којима је одлуку у УРС-у донео највиши суд у републици, односно покрајини, могу се изјавити *ванредна* правна средства.

Захтев за ванредно преиспитивање

Против правноснажне одлуке, коју је у УРС-у донео највиши суд у републици, односно покрајини, којом је повређен *савезни* (21) закон, странке могу Савезном суду поднети захтев за ванредно преиспитивање те одлуке.

Такође, против одредбе Савезног суда, донете у УРС-у по тужби ради поништаја решења генералног директора Службе, странке могу Савезном суду поднети захтев за ванредно преиспитивање одлуке.

Захтевом се може побијати одлука: 1) због *битне* повреде одредаба поступка и 2) због повреде материјалног права.

Захтев се у року од 30 дана од дана достављања побијане одлуке подноси непосредно Савезном суду.

Савезни суд може захтев

- 1) одбити;
- 2) уважити и укинути побијану одлуку; и
- 3) уважити и преиначити побијану одлуку.

Захтев за заштиту законитости

Против одлуке Савезног суда, донете у УРС-у по тужби ради поништаја решења генералног директора Службе, као и против одлуке Савезног суда донете по захтеву за ванредно преиспитивање одлуке републичког, односно покрајинског суда, савезни јавни тужилац може поднети захтев за заштиту законитости – Општој седници Савезног суда, ако је том одлуком учињена тежа повреда савезног закона.

Захтев за заштиту законитости може се поднети у року од 60 дана од дана достављања одлуке странкама.

Против правноснажне одлуке суда, који у УРС-у не врши функцију највишег суда у републици, односно покрајини, надлежни јавни тужилац може поднети надлежном суду у републици, односно покрајини, захтев за заштиту законитости, ако су таквом одлуком повређени закон, други пропис или општи акт.

Захтев за заштиту законитости надлежни јавни тужилац може поднети против одлуке већа суда, који у УРС-у врши функцију највишег суда у републици, односно аутономној покрајини, ако су том одлуком повређени републички, односно покрајински закон, други пропис или општи акт.

(21) У СР Црној Гори Врховни суд Црне Горе одлучује о захтеву за ванредно преиспитивање судске одлуке донете у УРС-у (регулисано одредбама Закона о редовним судовима СР Црне Горе).

Тужба за понављање поступка

Тужба за понављање поступка подноси се суду који је донео одлуку на коју се односи разлог за понављање.

Разлози понављања поступка набројани су у чл. 52. ЗУС–а, и могу се поделити на две групе:

а) новосазнате правно релевантне чињенице и околности и нови докази и околности (који су наступили после окончања ранијег поступка); и

б) битне процесне грешке из ранијег судског поступка (22).

7. Обавезност пресуда

Обавеза извршавања пресуда, по правилу, неће се састојати у издавању новог решења од стране надлежне Службе, јер пресуда из спора пуне јурисдикције у потпуности замењује поништени управни акт. Дакле, уношење потребних промена на рачуну корисника извршаваће организационе јединице Службе код које се води рачун корисника.

Када суд поништи акт против којег је покренут УРС, предмет се враћа у стање у којем се налазио пре него што је поништени акт донет. Ако, према природи ствари која је била предмет спора, уместо пониште-ног акта треба донети други управни акт, Служба је дужна да га донесе без одлагања, а најкасније у року од 30 дана од дана достављања пресуде. Надлежни орган (Служба) је, при томе, везан правним схватањем суда, као и примедбама суда у погледу поступка (23).

III. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Од институционализовања УРС–а (крајем шездесетих година) до данашњих дана (1990. година) судска контрола над законитошћу аката донетих од Службе имала је велику улогу.

Надлежни судови донели су хиљаде пресуда вршећи контролу: 1) законитости остваривања и коришћења друштвених средстава, и 2) извршавања обавеза корисника друштвених средстава.

Тешкоћу у раду судова у служби, надлежних у материји УРС–а, представља и непостојање целовитог и једнообразног решења поступка на савезном нивоу.

Са променама друштвено–економске основе и савезног и других устава, доћи ће, засигурно, и до промена у систему заштите вредности које чине предмет УРС–а. Колики ће бити њихов домаћај и у ком правцу ће се промене изводити показате време.

(22) Класификација према: Томић, *op. cit.*, стр. 462, у вези са управним спором.

(23) Чл. 62. ЗУС–а.

*Борђе Бурковић,
саветник Уставног суда Југославије*

САМОСТАЛНОСТ ПРОПИСА ЧИЈА СЕ УСТАВНОСТ ОЦЕЊУЈЕ

(Поводом једне одлуке Уставног суда Југославије)

Законом АП Војводине о примени Закона Републике Србије о исплати личних доходака у одређеним делатностима до закључења колективних уговора на територији АП Војводине ("Службени лист АПВ", број 1/91) прописано је да се наведени републички закон ("Сл. гласник РС", број 6/90) примењује и на територији АП Војводине.

Законом СР Србије о исплати личних доходака у одређеним делатностима до закључења колективних уговора (чл. 2, 3. и 4) прописано је да правно лице може исплаћивати месечне аконтације личног дохотка по раднику највише до износа просечног месечног личног дохотка у привреди Републике исплаћеног у претходном месецу; да правна лица која се, претежно, финансирају из друштвених фондова усклађују висину исплаћених личних доходака по раднику са просечно исплаћеним месечним личним дохотком у привреди општине, односно града Београда и да правна лица која искажу губитак у пословању за раздобље јануар–септембар 1990. године, а која су исплатила личне дохотке у износима већим од прописаних, не могу повећавати аконтације личних доходака до закључења колективних уговора.

Скупштина АП Војводине је, дакле, доносећи свој закон о исплати личних доходака на територији Војводине, питање исплате личних доходака до закључења колективних уговора уредила тако што је прописала да ће се Закон Републике Србије о том питању примењивати и на територији АП Војводине. Суочени смо, дакле, с једним занимљивим законодавним решењем: да један закон "преузима" неки други закон, и то не тако што ће усвојити решења која садржи други закон, закон друге друштвено–политичке заједнице, већ тако што прописује да ће се одредбе једног другог закона примењивати и на подручју друштвено–политичке заједнице чија скупштина, иначе, има право да самостално уређује питање које је предмет закона на чију примену упућује. Иако је реч о једном, као што је речено, занимљивом законодавном решењу, занимљивом питању законодавне технике, то питање овде неће бити разматрано. Чини се да је, тим поводом, довољно истаћи само следећу напомену: ма како на први поглед изгледало неубичајено и занимљиво решење које садржи Закон АП Војводине, није ни посве оригинално ни непознато у законодавној пракси и законодавној техници. Има бројних

закона из одређене области друштвених односа која се дотиче с неком другом облашћу тих односа који, да не би понављали већ постојећа решења једног закона, другим законом упућују на примену одредаба постојећег закона.

Повод за ових неколико напомена нису, дакле, питања законодавне праксе и законодавне технике, већ питања која се постављају у вези с оцењивањем уставности и супротности доцнијег закона (у овом случају Закона АП Војводине) са савезним законом. Та питања проистичу из следећег: Уставни суд Југославије оценио је (одлука I-У број 131/90, од 24. априла 1991) да одредбе чл. 2, 3. и 4. Закона СР Србије о исплати личних доходака – који се по Закону АПВ примењује и на територији АП Војводине – нису у складу с Уставом СФРЈ и да су у супротности с одредбама Закона о исплати личних доходака, средстава за непосредну заједничку потрошњу и средстава за исхрану радника у току рада ("Сл. лист СФРЈ", бр. 37/90). Пошто Закон АП Војводине прописује да ће се на територији Војводине примењивати републички закон, чије одредбе нису у складу с Уставом СФРЈ и у супротности су са савезним законом, постављено је питање да ли Уставни суд Југославије треба да оцењује уставност покрајинског закона (и супротност тог закона са савезним законом) или ће, полазећи о своје одлуке о неуставности одређених одредаба републичког закона, једноставно утврдити ту чињеницу и, следствено томе, поступити на један од два начина: (1) одбити да оцењује уставност покрајинског закона, или (2) огласити неуставним покрајински закон, због тога што је покрајински закон прописао да се примењују одредбе републичког закона које су већ оглашене неуставним.

Поступак за оцењивање уставности покрајинског закона покренуло је Савезно извршно веће, које је уставност тог закона довело у питање, углавном, са становишта супротности тог закона с поменутиим савезним законом.

Известилац у овој ствари поступио је тако што је, припремајући предлог одлуке Уставног суда Југославије, разматрао уставност (и супротност са савезним законом) покрајинског закона, независно од тога што покрајински закон непосредно не утврђује правила понашања у исплати личних доходака и, у битном, независно од тога што је Уставни суд Југославије већ оценио да су одређене одредбе републичког закона, које су примењиване и у Покрајини, несагласне с Уставом СФРЈ и у супротности са савезним законом. Известилац је, наиме, изнео своје мишљење, односно разлоге због којих сматра да покрајински закон није у складу с Уставом СФРЈ и да је у супротности са савезним законом. У питању су разлози известиоца због којих он сматра неуставним покрајински закон који произлази из разматрања уставности покрајинског закона, односно супротности тог закона са савезним законом који суд о неуставности покрајинског закона изводи из тих разлога, а не из једноставне чињенице што већ постоји одлука о неуставности републичког закона на чију примену упућује покрајински закон. Известилац није, разуме се, могао занемарити ни чињеницу да постоји одлука о неуставности одредаба републичког закона, иако свој суд о неуставности покрајинског закона није засновао на тој чињеници као основној.

Реферат известиоца изазвао је занимљиву расправу на седници Уставног суда Југославије, чија ће садржина овде бити дата у најкраћем. Постављено је, наиме, питање: ако већ постоји одлука о неуставности одређених одредаба републичког закона – које би, по покрајинском закону, имале бити примењене и у Војводини – да ли Уставни суд Југославије треба да доноси нову одлуку о уставности покрајинског закона, или да, полазећи од те чињенице, одбије да оцењује покрајински закон, или, пак, да се упусти у оцењивање уставности покрајинског закона независно од те чињенице. Иако је реч само о питању, дакле, не и о одређеном закључивању, том питању супротстављен је став: покрајински закон јесте један самосталан закон, самосталан правни акт који, без обзира на законодавну технику, па и на само законодавно решење, мора бити оцењиван као такав, у извесном смислу независно од тога што постоји одлука по којој су решења закона која треба да буду примењена и по покрајинском закону, већ оглашена неуставним. Покрајински закон је – као што је речено – закон, општи правни акт који је донела скупштина једне друштвено–политичке заједнице у границама њених права и дужности. Тај закон има се оцењивати са становишта његове уставности (и супротности са законом) независно од тога што су нека од решења републичког закона већ оцењена неуставним. У противном, то би значило покрајински закон свести на извршни пропис, што не може бити случај. Будући да покрајински закон није извршни пропис, већ општи акт једне друштвено–политичке заједнице у границама њених права и дужности, тј. акт њене скупштине, то уставност тог акта мора бити предмет самосталне оцено. Занемаривање постојања споменуте одлуке Уставног суда Југославије о неуставности републичког закона, не може бити потпуно. Сама техника којом се је послужило покрајински законодавац – да не утврђује нова правила понашања у односној ствари, да не врши просто "преузимање", преписивање одредаба републичког закона, већ да одреди да се републички закон примењује и у Покрајини – захтева да се покрајински закон, односно његова уставност, самостално оцењује. Уставни суд Југославије је, стога, решења републичког закона сматрао решењима која су, истовремено, и решења покрајинског закона, и затим оцењивао колико су та решења покрајинског закона у складу с Уставом СФРЈ, односно у супротности са савезним законом. Тиме је Уставни суд Југославије, посредно, у подтексту своје одлуке изразио и становиште по којем законодавна техника којом се послужило покрајински законодавац сама по себи није од значаја за оцењивање уставности покрајинског закона. Од значаја је, дакле, решење које садржи покрајински закон, независно од технике којом је то решење изражено. Иако сврха ових напомена није у давању одређеног суда о тој одлуци Уставног суда Југославије, чини се допустивим рећи да је таква одлука једино могућа и да би, у случају друкчијег решења, то значило свођење, у суштини ствари, једног закона на извршни акт за извршење републичког закона, што с наведеним покрајинским законом не може бити случај.

Образложење одлуке Уставног суда Југославије (I–У број 65/1–91, од 11. септембра 1991) изражава претходно изнесену самосталну оцену уставности (и супротности покрајинског закона са савезним законом),

а без позивања на претходну одлуку којом је и решење покрајинског закона, суштински, већ оцењено несагласним с Уставом, оценом која је дата о одредбама републичког закона чије се одредбе примењују и у Покрајини. Ваљаности образложења те одлуке не би сметало ни да оно, у потребној мери, садржи позивање на већ изражен став Уставног суда Југославије – да је једно решење, које се примењује и у Покрајини, већ оглашено неуставним и да је и то један од разлога због којих се покрајински закон оцењује неуставним (и супротним савезном закону). Ипак, у томе је најважније управо то што је Уставни суд Југославије подвргао самосталној оцени покрајински закон, без обзира на околности које прате тај закон.

ОДЛУКЕ УСТАВНОГ СУДА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Непокретност стечена преко граница прописаних републичких законом не прелази у друштвену својину по одредбама тога закона

Републичким законом о промету непокретности прописано је да ће општински орган управе надлежан за имовинскоправне послове, када носилац права својине по неком основу (осим у случају наслеђивања) стекне својину на непокретности преко граница прописаних републичким законом, донети решење о томе да одређена непокретност постаје друштвена својина, а да власнику, у таквом случају, припада накнада.

Одредбама амандмана XXIII на Устав СФРЈ, грађанима је зајемчено право својине на стамбене зграде и станове, средства рада, пословне зграде и пословне просторије, а земљорадницима – право својине на обрадиво земљиште у површини од највише 30 хектара по домаћинству; законом се може утврдити да у брдско-планинским крајевима површина обрадивог земљишта на које земљорадници могу имати право својине може бити већа од 30 хектара по домаћинству.

Одредбама наведеног амандмана на Устав СФРЈ нису, по схватању Уставног суда Југославије, одређене границе права својине на непокретности, осим права својине на обрадиво пољопривредно земљиште. Уставни суд Југославије сматра, стога, да границе права својине на друге непокретности, не могу бити прописане републичким законом. Из тога произлази да републички закон којим се ограничава право својине на непокретности и прописује да на непокретности стечене преко граница прописаних републичким законом настаје друштвена својина, нису у складу с Уставом СФРЈ.

Обим права својине на пољопривредно земљиште јемчи Устав СФРЈ. Последице прекорачења граница права својине на пољопривредно земљиште могу, стога, по схватању Уставног суда Југославије, бити уређене само савезним законом, будући да је реч о једном праву које непосредно јемчи Устав СФРЈ и које, када је реч о границама тог права, може ближе бити уређено само савезним законом. Уставни суд Југославије сматра, због тога, да оспорена законска одредба није у складу с Уставом СФРЈ, будући да уређује један друштвени однос чије уређивање није право и дужност републике.

(Одлука УСЈ, У, бр. 386/87, од 19. децембра 1990)

Организација осигурања одговара за штету насталу употребом трактора ако је то законом прописано

Одредбом члана 55. Закона о основама система осигурања имовине и лица (који је престао да важи), било је прописано да су заједнице осигурања дужне да накнаде штету проузроковану употребом возила чији је власник непознат, или употребом возила које није осигурано;

моторним возилом се сматра, у смислу тог закона, возило на моторни погон, осим возила која се крећу по шинама, регистровани пољопривредни трактори и друга регистрована возила на моторни погон, као и мотоцикли.

Грађанин сматра да оспорена законска одредба није у складу с Уставом СФРЈ, због тога што не обавезује организације осигурања на накнаду штете настале употребом трактора, што омогућује различиту праксу редовних судова у парницама за накнаду штете те врсте.

Уставни суд Југославије утврдио је да је оспорена законска одредба престала да важи даном ступања на снагу Закона о основама осигурања имовине и лица ("Сл. лист СФРЈ", број 17/90). Одредбама члана 91. новог Закона о основама осигурања имовине и лица, прописано је да се моторним возилима у смислу тога закона (и прикључним возилима) сматрају возила за превоз ствари и вучу, и радна возила која према прописима о регистрацији друмских возила морају имати саобраћајну дозволу.

Нови Закон о основама осигурања имовине и лица не искључује, по схватању Уставног суда Југославије, из појма моторно возило у смислу тога закона – ни тракторе. Полазећи од таквог значења одредбе члана 91. Закона о основама осигурања имовине и лица, и од тога да се основи осигурања утврђују савезним законом, да обавеза организације осигурања на накнаду штете настале употребом моторних возила зависи од тога да ли ће таква обавеза бити утврђена законом, Уставни суд Југославије налази да околност што ранијим законом није било одређено да организације осигурања одговарају и за накнаду штете настале употребом трактора, није чинила ранији закон неуставним и да нема разлога за покретање поступка за оцењивање уставности оспорене одредбе ранијег закона.

(Решење УСЈ, У, бр. 242/88, од 5. децембра 1990)

Нема повратно дејство пропис чије је важење одређено за годину у којој се доноси, а који је донесен током те године

Одлуком СИБ-а о заштитној цени сировог дувана рода 1989. године ("Сл. лист СФРЈ", број 59/88, 17/89 и бр. 50/89) утврђена је заштитна цена дувана рода 1989; заштитна цена мењана је, током 1989. године, два пута.

Предузећа за производњу, откуп и обраду дувана покренула су поступак за оцењивање уставности оспорене одлуке, налазећи да та одлука има, противно Уставу СФРЈ, повратно дејство.

Оспорена одлука није, по оцени Уставног суда Југославије, противна Уставу СФРЈ. Оспорена одлука, наиме, нема по схватању Уставног суда Југославије – повратно дејство. Нема повратног дејства прописа када пропис уређује односе који трају за време док тај пропис важи, односе који нису остварени, и који се остварују током године на коју се односи одређени пропис. О повратном дејству прописа говори се само онда када он уређује односе који су већ завршени. Све док одређени односи трају, не може се говорити о повратном дејству прописа. О повратном дејству прописа не може се, дакле, говорити ни онда када је пропис донесен по истеку рока у којем је морао бити донесен. Не

може се, уосталом, говорити о свршеним односима, све док пропис који их уређује не буде донесен.

Оспорена одлука утврђује цену једног пољопривредног производа рода године на коју се та одлука односи. Одлука је, штавише, донесена у претходној (1988) години, а током 1989. године, као године у којој се има примењивати, будући да важи за ту годину, она је мењана утолико уколико је Савезно извршно веће мењало (повећавало) цене утврђене одлуком из 1988. године, усклађујући цене дувана с кретањем инфлације. Битно је, дакле, са становишта оцењивања уставности оспорене одлуке, односно са становишта њеног повратног дејства, да се односи на цене дувана рода године за коју је донесена, независно од тога што је она током те године мењана. Оспорена одлука не дира, дакле, у већ свршена стања, да би се могло говорити о томе да она има повратно дејство које није у складу с Уставом СФРЈ.

(Одлука УСЈ, I-У број 48/90, од 13. марта 1991)

Република не може уводити никаква давања која, на било који начин, утичу на цену нафте и деривата нафте

Одредбама Закона СР Србије о путевима ("Сл. гласник СРС", број 45/89, 12/90 и бр. 35/90) прописано је да се за употребу и коришћење путева, као добара у општој употреби, плаћа накнада која се обрачунава и наплаћује уз цену деривата нафте.

Поступак за оцењивање уставности оспореног закона покренуло је Савезно извршно веће, налазећи да је накнада за путеве, која се наплаћује уз цену деривата нафте, посебан порез на промет који може бити уведен само савезним законом, да савезним законом тај порез није прописан, те да је односна одредба републичког закона, због тога, противна Уставу СФРЈ.

Федерација, по одредби члана 281. став 1. тачка 5. Устава СФРЈ, уређује систем друштвене контроле цена и обезбеђује непосредну контролу цена робе и услуга од интереса за целу земљу. Законом о систему друштвене контроле цена (савезни закон) прописано је да су деривати нафте роба од интереса за целу земљу, и да цену те робе утврђују произвођачке организације на основу критеријума које саме утврђују. Уставни суд Југославије сматра, стога, да је противно савезном закону свако прописивање давања која би теретили цену деривата нафте, која се утврђује на изложени начин. Накнада за путеве јесте, како основано тврди СИВ, порез на промет који може бити прописан само савезним законом. Такав порез није уведен савезним законом. Стога је оспорена одредба наведеног републичког закона у супротности са савезним законом, а као таква није у складу ни с Уставом СФРЈ, будући да је тим уставом утврђено не само да републички закон не може бити у супротности са савезним законом, већ и то да порез на промет производа од интереса за целу земљу може бити уведен само савезним законом.

Напомена: Уставни суд Југославије оценио је неуставним и законом, тј. друге прописе других република, којима се на одређени начин утиче на цену деривата нафте.

(Одлука УСЈ, I-У, број 108/90, од 14. марта 1991)

Одговорност за накнаду штете заједници пензијског и инвалидског осигурања

Републичким законом о пензијском и инвалидском осигурању прописано је да заједница пензијског и инвалидског осигурања има право да од лица које је проузроковало инвалидност или смрт осигураника захтева накнаду штете, ако је, по једном од тих основа, остварено право из пензијског и инвалидског осигурања, а да се при утврђивању висине те штете не узимају у обзир износи уплаћеног доприноса за инвалидско осигурање, ни укупан пензијски стаж осигураника.

Предузеће Ц тврди да оспорена законска одредба, због тога што прописује да се при утврђивању висине штете у датом случају не узимају у обзир доприноси плаћени за инвалидско осигурање, није у складу с Уставом СФРЈ. То стога што су средства доприноса за инвалидско осигурање средства обвезника доприноса, а не – заједнице пензијског и инвалидског осигурања.

Допринос који се плаћа за инвалидско осигурање постаје, чином уплате, део средстава заједнице пензијског и инвалидског осигурања којој је уплаћен; та средства нису, према томе, средства – обвезника доприноса. Уплатом доприноса за инвалидско осигурање обвезник тога доприноса испуњава једну обавезу утврђену Уставом СФРЈ, законом и другим општим актима. Уплатилац доприноса не ослобађа тиме себе обавезе да накнади штету насталу заједници пензијског и инвалидског осигурања, која за њу настаје давањима по основу обавезног инвалидског осигурања до којих је дошло кривицом послодавца или лица у његовој служби. Те одговорности није ослобођен нико чијом би кривицом била проузрокована инвалидност осигураника, телесно оштећење или смрт осигураника. Нико себе не може ослободити одговорности за штету коју проузрокује својом кривицом, тиме што плаћа допринос који је обавезан плаћати. Уплата доприноса за инвалидско осигурање није уговор о осигурању, којим би једна страна ослободила себе сваке обавезе која настаје наступањем осигураног случаја. Ако је осигурани случај наступио кривицом обвезника доприноса за инвалидско осигурање, обвезник доприноса не може се позвати на то да је платио допринос и да га ни кривица због наступања осигураног случаја не обавезује на накнаду тако настале штете. Пензијско и инвалидско осигурање заснива се и на начелу солидарности, по којем осигураник остварује права из инвалидског осигурања која нису непосредно условљена висином доприноса који је за њега плаћен пре наступања инвалидности. Заједница пензијског и инвалидског осигурања сноси, по редовном току ствари, издатке за случај инвалидности који се никоме не може уписати у кривицу. Ако је инвалидност настала нечијом кривицом, право је заједнице пензијског и инвалидског осигурања да од штетника захтева накнаду издатака који за њу настају давањима по основу обавезног инвалидског осигурања. Зато није основана тврдња да је износ доприноса за инвалидско осигурање средство онога ко је дужан платити тај допринос, будући да та средства постају, по начелу узајамности и солидарности, средства свих осигураника који у заједници пензијског и инвалидског осигурања остварују права из тог осигурања. Непостојање обавезе на накнаду штете настале проузроковањем инвалидности осигураника, било би противно и усвојеном начелу да свако одговара за штету која му се може приписати у кривицу.

(Одлука УСЈ, I–У, бр. 15/2–88, од 20. фебруара 1991)

И за раднике с посебним овлашћењима може бити обавезан конкурс

Републичким законом о радним односима прописано је да се конкурс за избор радника с посебним овлашћењима и одговорностима, у друштвеном предузећу и у организацији у области друштвених делатности, обавезно расписује сваке четврте године, ако законом или општим актом није одређен краћи рок.

Грађанин сматра да је оспорена законска одредба у супротности са Законом о предузећима, будући да питање избора радника с посебним овлашћењима уређује супротно Закону о предузећима.

Одредбом члана 9. Закона о основним правима из радног односа, прописано је да су друштвено предузеће и организација друштвене делатности дужни да распишу конкурс у средствима јавног обавештавања, кад је реч о избору пословодног органа, уз назначење времена за које се врши избор. Та одредба савезног закона не односи се, по схватању Уставног суда Југославије, на избор радника са посебним овлашћењима и одговорностима. Значење те одредбе савезног закона не састоји се у томе да републичким законом не може бити прописано да се и та категорија радника бира, односно именује на основу конкурса. Закон о основним правима из радног односа није прописао да се за избор, односно именовање тих радника не може расписати конкурс. То произлази и из одредбе члана 10. став 2. тога закона, по којој избор кандидата за радно место с посебним овлашћењима и одговорностима врши пословодни орган, односно послодавац. Није, дакле, противно савезном закону ако републички закон пропише да се и радници с посебним овлашћењима и одговорностима бирају на начин прописан оспореном одредбом републичког закона.

(Одлука УСЈ, I-У, број 106/1-90, од 13. фебруара 1991)

Законодавац није дужан штитити проналазак који није технички изводљив (који није примењив)

Одредбама Закона о заштити проналазака, техничких унапређења и знакова разликовања ("Сл. лист СФРЈ", број 34/81, 3/90 и бр. 20/90) прописано је да се патентом штити проналазак који је технички изводљив и који се може применити у индустријској или другој делатности.

Грађанин сматра да оспорена законска одредба даје надлежном органу овлашћење да произвољно решава о заштити проналазака, што, по мишљењу грађанина, није у складу с Уставом СФРЈ.

Устав СФРЈ (члан 169) јемчи ствараоцима научних и уметничких дела, као и научних открића и техничких изума, морална и материјална права на њихове творевине. Та права уређују се законом. Како ће та заштита бити остварена зависи, дакле, од законодавних решења која усвоји савезни законодавац који је, по Амандману XXXIX на Устав СФРЈ, овлашћен да штити проналаске, техничка унапређења и знакове разликовања. Није противно Уставу СФРЈ, по схватању Уставног суда Југославије, ако закон пропише да заштиту ужива само проналазак који је технички изводљив и практично примењив. Тиме није повређено ниједно право које ствараоцима и проналазачима јемчи Устав СФРЈ.

О заштити проналазака не решава се арбитрарно, будући да је свакоме ко подноси захтев за заштиту проналаска омогућено да у управ-

ном спору војује против решења којим надлежни орган одбија заштиту проналаска. Прописани услов за заштиту јесте стручно и техничко питање о којем се решава у управном поступку. Оцена о томе припада стручним лицима. Уставни суд Југославије не може, због тога, оцењивати да ли су услови за заштиту проналаска прописани оспореном законском одредбом, утврђени у складу с тековинама науке и технике, и политички оцењивати те услове.

(Решење УСЈ, I–У, број 27/1–91, од 15. марта 1991)

Припремио *Борђе Ђурковић*

ОДЛУКЕ УСТАВНОГ СУДА СРБИЈЕ

Корисник градског грађевинског земљишта

1. Иницијативом Управе друштвених прихода СО Нови Београд тражена је оцена уставности члана 49. став 2. Закона о грађевинском земљишту ("Службени гласник СРС", бр. 27/86 – пречишћен текст). У тексту Закона о грађевинском земљишту који је на снази ("Службени гласник СРС", број 23/90 – пречишћен текст). Спорни члан 55. став 4. гласи:

"Непосредним корисником градског грађевинског земљишта у смислу става 1. овог члана сматра се друштвеноправно лице у чијим се средствима налази објекат изграђен на одређеној грађевинској парцели, или закупац објекта, сопственик објекта који тај објекат користи за своје потребе или га даје у закуп, као и носилац станарског права".

У иницијативи се наводи да је према оспореној одредби Закона, обвезник накнаде за коришћење грађевинског земљишта власник објекта који тај објекат даје у закуп, чиме се практично ове обавезе ослобађа закупац који фактички користи градско грађевинско земљиште. По оцени подносиоца представке, оспореном одредбом Закона доводе се у неравноправан положај непосредни корисници пословног простора са аспекта плаћања накнаде за коришћење грађевинског земљишта. У образложењу захтева се истиче да различито третирање два привредна субјекта исте врсте, у погледу плаћања накнаде за коришћење грађевинског земљишта, у зависности од тога да ли делатност обављају у закупљеном пословном простору у друштвеном или приватном сектору, доводи их у неравноправан положај. Осим тога, висина накнаде за корисника – закупца друштвеног објекта, утврђује се и према врсти делатности, па је стога, по правилу знатно виша од накнаде коју плаћа власник објекта, јер се у том случају ова обавеза обрачунава по другим мерилима. На овај начин отвара се могућност да се за два објекта, у којима се обављају исте делатности и на исти начин користи грађевинско земљиште, плаћа различита накнада. У иницијативи се, такође, износе и знатне тешкоће у исплати накнаде од грађана, сопственика објеката које дају у закуп.

2. Закон о грађевинском земљишту прописује три врсте накнаде за грађевинско земљиште: накнаду за уређивање, накнаду за коришћење земљишта и комуналне накнаде (члан 52). Према члану 55. став 1. Закона, за коришћење градског грађевинског земљишта, које је у одређеном

обиму и степену опремљено комуналним објектима и уређајима заједничке комуналне потрошње (путеви, улице, зелене и друге јавне површине, расвета и др.), непосредни корисници плаћају накнаду за коришћење градског грађевинског земљишта. Ова накнада утврђује се у зависности од обима одржавања изграђеног грађевинског земљишта и потреба за његовим комуналним опремањем, узимајући при томе у обзир и потребе и могућности корисника тог земљишта (став 2. члана 55). Накнада за коришћење градског грађевинског земљишта плаћа се према јединици површине земљишта, односно према површини изграђеног корисног простора, а њена висина се одређује зависно од погодности које одређено земљиште пружа кориснику, као што су: обим и степен уређености земљишта, његов положај у насељу, рационалност коришћења, опремљеност земљишта објектима друштвеног стандарда, снабдевање и вршење услуга, саобраћајна повезаност са локалним и градским центром, радним зонама и другим садржајима у насељу и друге погодности које земљиште има за корисника.

Мерилима на основу којих се утврђује висина накнаде (одлуком скупштине општине) то се земљиште може различито категорисати према погодностима које пружа, с обзиром на положај у насељу и одређену намену коришћења (за становање, за производњу или другу пословну делатност). Уговор о износу накнаде за коришћење грађевинског земљишта сматра се закљученим ако непосредни корисник настави да користи земљиште и после пријема обавештења о износу накнаде, а у случају спора око висине ове обавезе надлежан је редовни суд (члан 56. Закона). Из наведених законских одредаба произлази да се накнада за коришћење грађевинског земљишта утврђује како према објективним мерилима (обим и степен уређености земљишта, положај у насељеном месту), тако и према одређеним елементима који се односе на кориснике земљишта, као што су потребе и могућности корисника и намена коришћења земљишта. Све то упућује на закључак да се накнада за коришћење грађевинског земљишта, а посебно њена висина, одређују према субјекту који непосредно, фактички користи то земљиште, а не само према објективизираним мерилима.

Оспорена одредба става 4. члана 55. Закона, међутим, утврђује да је обвезник накнаде за коришћење градског земљишта, када је у питању објекат у друштвеној својини, друштвеноправно лице у чијим се средствима објекат налази, или закупац, а код приватних – увек власник, без обзира на то да ли објекат користи сам или га даје у закуп. У овом другом случају основ за плаћање накнаде није фактичко (непосредно) коришћење градског грађевинског земљишта, већ право својине на објекту, па се може поставити питање да ли је овакво одређивање обвезника накнаде за коришћење у складу са природом поменуте обавезе. Осим тога, применом оспорене одредбе Закона, закупац објекта у друштвеној својини доводи се у неповољнији положај у односу на закупца објекта у својини грађана, у случајевима када под istim условима обављају исту делатност. С обзиром на то да делатност, по правилу, представља и један од најзначајнијих критеријума за одређивање висине накнаде за коришћење градског грађевинског земљишта, то закуп друштвеног објекта има знатне материјалне обавезе, којих је ослобођен закупац приватног објекта. На исти начин може се поставити и питање неравноправности власника објекта у односу на друштвеноправно лице у чијим се средствима налази објекат који се даје у закуп.

Чланом 85. Устава СР Србије, било је предвиђено да земљиште, шуме, воде, водотокови, руде и друга природна богатства уживају, као добра од општег интереса, посебну заштиту и користе се под условима и на начин прописан законом, а према члану 299. став 1. тачка 3. Устава СР Србије, Република је законом, поред осталог, утврђивала и начела о уређењу и коришћењу грађевинског земљишта.

Према члану 60. ст. 1. и 3. Устава Републике Србије, градско грађевинско земљиште, као добро од општег интереса, у државној је или друштвеној својини и на њему се, под условима утврђеним законом, може стећи право коришћења, а према ставу 6. истог члана Устава, Законом се уређује плаћање накнаде за коришћење градског грађевинског земљишта. То значи да је и у време доношења оспореног закона постојао, а и сада постоји, уставни основ за законско уређивање накнаде за коришћење грађевинског земљишта, а у оквиру тога и за одређивање непосредног корисника градског грађевинског земљишта, односно обвезника поменуте накнаде. Међутим, поставља се питање да ли се уређивањем ових односа могу довести у неједнак положај одређени субјекти привређивања, односно поједини облици својине.

Према члану 55. Устава Републике Србије, економско уређење заснива се на слободном привређивању свим облицима својине на јединственом тржишту робе, рада и капитала. Чланом 56. став 1. Устава јемче се друштвена, државна, приватна и задружна својина и други облици својине, а према ставу 2. истог члана сви облици својине имају једнаку правну заштиту. На овај начин гарантује се равноправност и једнака заштита свих облика својине, с тим што се принцип равноправности не обезбеђује само на тржишту, већ и у остваривању и заштити других права и обавеза носилаца својине.

С обзиром на изложено, Уставни суд је решио да покрене поступак за оцену уставности члана 55. став 4. Закона о грађевинском земљишту.

(Решење Уставног суда Србије I—У, бр. 124/90, од 10. јануара 1991. године)

Примања народних посланика

1. Представком је иницирано покретање поступка пред Уставним судом Србије за оцену уставности чл. 6. и 8. Закона о примањима народних посланика и изабраних функционера у Народној скупштини Републике Србије ("Службени гласник РС", бр. 7/91).

Подносилац представке сматра да су неуставне одредбе Закона, којима се примања и награде за рад народних посланика утврђују према одређеном коефицијенту на основу просечне месечне зараде у привреди Републике. Такође, сматра да су оспорене одредбе у супротности са Уставом СФРЈ, који у основним начелима прокламује да лични доходак сваког радника зависи од резултата рада, а не од коефицијената, што је у супротности и са савезним Законом о основним правима из радног односа.

2. Наведеним законом уређено је право на награду, накнаде, трошкове за вршење посланичке дужности и остала примања народних посланика и личних доходака изабраних функционера у Народној скупштини Републике. Према чл. 2. и 3. овог закона, народни посланици имају право на награду за рад у Скупштини, трошкове за вршење посла-

ничке функције, бесплатан превоз, дневнице и накнаду трошкова преноћишта и друге накнаде и примања предвиђена Законом, а изабрани функционер награду или лични доходак и друге накнаде и остала примања.

Према оспореном члану 6. Закона, висина награде народних посланика одређује се на основу просечне месечне накнаде у привреди Републике у претходном месецу, а према објављеним подацима републичке организације за послове статистике, применом утврђених коефицијената. Коефицијенти су утврђени, такође оспореним, чланом 8. Закона и то почев од председника Скупштине у висини од 5,30, до народног посланика у висини од 4. Овим чланом предвиђен је и додатак народном посланику у износу од 0,5% награде за сваку започету годину радног стажа до законом утврђеног најдужега стажа осигурања за остваривање права на старосну пензију.

Иначе, према чл. 4. и 5. Закона, право на награду у сталном месечном износу има посланик за којег Скупштина одлучи да буде на сталном раду у Скупштини, који због тога не остварује право на лични доходак по основу радног односа или обављања самосталне делатности, док посланик који није на сталном раду у Скупштини има право на разлику између пуног износа награде народног посланика и личног дохотка који остварује, односно пензије.

У образложењу предлога овог закона наводи се да су основна начела на којима се Закон заснива, поред осталих, и да сви народни посланици, примерено високој државној или политичкој функцији коју обављају, имају право на награду за обављање својих функција у Скупштини, која има карактер личног дохотка; да сви народни посланици имају право на накнаду трошкова за вршење посланичке дужности у изборној јединици у месечном паушалном износу и да сви народни посланици имају право на бесплатан превоз, накнаду трошкова преноћишта и друге накнаде у вези с вршењем посланичке дужности. При утврђивању висине награде и других накнада народних посланика, полази се од просечних месечних зарада у привреди Републике, чиме се обезбеђује да награде и друга примања народних посланика зависе од ових зарада.

Према члану 72. ст. 1. тач. 11. Устава, Република уређује и обезбеђује организацију и рад републичких органа. Чланом 82. Устава прописано је да Народна скупштина уређује своје рад и организацију и начин остваривања права и дужности народних посланика. Сагласно овим уставним овлашћењима, Република је могла да уреди питања награде за рад или личних доходака народних посланика и изабраних функционера на сталном раду у Народној скупштини, као и других примања и накнада које се тичу њиховог материјалног положаја, па и да утврди основ и висину тих примања, односно награду за рад.

Слично питање Уставни суд је оцењивао у предмету IV-485/82 од 27.1.1983. године, поводом оцене уставности раније важећег Закона о накнадама личних доходака и трошкова делегата у скупштини Социјалистичке Републике Србије, републичких функционера, чланова Председништва Социјалистичке Републике Србије и Савета Републике ("Службени гласник СРС", бр. 34/74, 19/75, 13/86, 30/90, 32/90. и "Службени гласник РС", бр. 6/90), којим је била уређена накнада личних доходака и других примања делегата у Скупштини и других функционера. Суд тада није прихватио иницијативу за покретање поступка за оцену

уставности оспорених одредаба Закона, оцењујући да "Уставни суд није овлашћен да се упушта у питање како ће Република уредити материјални положај својих функционера, јер је то ствар њене политике, коју она утврђује и води у оквиру својих права и дужности. Стога оспорене законске одредбе нису несагласне са Уставом СР Србије".

Полазећи од питања која су уређена овим законом, а посебно оспорени чланови 6. и 8, мишљења смо да овим законом нису повређена права и интереси подносиоца представке, а спорне одредбе нису несагласне са Уставом, због чега је Уставни суд решио да не прихвати иницијативу за покретање поступка за оцену уставности спорних чланова наведеног закона.

(Решење Уставног суда I–V, бр. 80/91. од 25. IV 1991)

Самосталност правосудних органа

1. Републички јавни тужилац, на основу члана 128. став 2. Устава Републике Србије, покренуо је поступак пред Уставним судом за оцењивање уставности чл. 525. и 526. Статута Општине Суботица (прецишени текст).

По мишљењу овлашћеног предлагача, оспорене одредбе Статута Општине Суботица у супротности су са чл. 96. и 103. Устава Републике Србије, којима је прописано да су судови самостални и независни у свом раду и суде на основу Устава, закона и других општих аката, односно да је јавно тужилаштво самостални државни орган и да своју функцију врши на основу Устава и закона. Затим се истиче да облик рада прописан статутом, као и то што се закључци, мишљења и препоруке конференције правосудних органа достављају органима правосуђа и Скупштини општине ради предузимања мера, доводе у питање самосталност правосудних органа.

У одговору Скупштине општине Суботица наводи се да је предлог за оцену уставности чл. 525. и 526. Статута основан, те да се очекује доношење Закона о територијалној организацији и Закона о локалној самоуправи, након чега ће се приступити доношењу новог Статута Општине. На крају, изражена је спремност да се, по налогу Суда, Статут усклади с Уставом.

2. Оспорене одредбе Статута гласе:

"Члан 525.

Ради измене искустава, уједначавања критеријума и утврђивања јединствене политике, одржава се конференција свих носилаца правосудних функција у општини.

У раду конференције могу учествовати и представници Скупштине општине и друштвено–политичких организација, самоуправних организација, месних и других заједница, као и државних органа и органа правосуђа, других друштвено–политичких заједница".

"Члан 526.

Конференцију носилаца правосудних функција у општини сазива председник општинског Извршног већа.

Закључци, мишљења и препоруке конференције достављају се органима правосуђа и Скупштини општине ради предузимања потребних мера".

3. Оспорени Статут Општине Суботица донет је у време важења Устава СР Србије од 1974. године, са Амандманима од IX до XIX на Устав СРС.

Према члану 14. став 3. Уставног закона за спровођење Устава Републике Србије ("Службени гласник Републике Србије", број 1/90), Статут општине, односно града Београда, мора се донети, а избори за скупштину општине, односно града Београда, морају се расписати у року од 60 дана од дана доношења Закона о територијалној организацији Републике Србије.

У члану 18. Уставног закона (под тачком 6. усклађивање прописа с Уставом) утврђено је да покрајински закони и други покрајински прописи и прописи органа и организација других друштвено-политичких заједница у Републици, остају на снази до усклађивања, односно доношења одговарајућих републичких закона и других републичких прописа, у складу са Уставом. Према томе, оспорене одредбе Статута Општине Суботица имају се оцењивати у односу на Устав СР Србије са Амандманима.

Чланом 242. Устава СР Србије било је прописано да су судови у вршењу судске функције независни и суде на основу Устава, покрајинског устава, закона и самоуправних општинских аката.

Чланом 245. став 2. Устава СР Србије прописано је да редовни судови у свом делокругу имају право и дужност да обавештавају скупштину одговарајуће друштвено-политичке заједнице о примењивању закона и о раду судова.

Одредбом става 1. члана 258. Устава СРС утврђено је да је јавно тужилаштво самостални државни орган који гони учиниоце кривичних и других законом одређених кажњивих дела, предузима законом одређене мере за заштиту интереса друштвене заједнице и улаже правна средства ради заштите уставности и законитости. У ставу 2. овог члана прописано је да јавно тужилаштво врши своју функцију на основу Устава, покрајинског устава и закона, а у складу с политиком утврђеном општим актима скупштине друштвено-политичких заједница.

Оспорене одредбе чл. 525. и 526. Статута нису у сагласности с Уставом, јер се њиме уводи такав организациони облик рада који доводи у питање независност и самосталост правосудних органа. Наиме, уједначавање критеријума и утврђивање јединствене политике, не може се вршити преко конференције носилаца правосудних функција у општини, у чијем раду учествују и представници Скупштине општине, друштвено-политичких организација (које више и не постоје), самоуправних организација, месних заједница и других органа. Осим тога, прописивање да се закључци, мишљења и препоруке конференције достављају органима правосуђа и скупштини општине, ради предузимања потребних мера, може угрозити Уставом утврђену независност и самосталност у раду правосудних органа.

Исправно је становниште републичког јавног тужиоца да се "уједначавање критеријума и утврђивање јединствене политике може радити само у судовима и тужилаштвима, а никако кроз друге органе и друге видове организовања". У том смислу указујемо на одредбу члана 15. Закона о јавном тужилаштву ("Службени гласник СРС", бр. 45/89), којом је прописано да Републичко јавно тужилаштво прати и проучава појаве и проблеме из праксе јавних тужилаштава, који су од интереса за примену савезних и републичких закона. У члану 37. Закона о редовним

судовима ("Службени гласник СРС", бр. 45/89), прописано је да Врховни суд Србије у општој седници, поред осталог, утврђује начелне правне ставове и начелна правна мишљења ради јединствене примене републичких закона од стране судова. Такође у чл. 44. и 47. овог закона утврђено је да се у седницама судских одељења и седницама свих судија, као облицима унутрашње организације у суду, разматрају питања уједначавања судске праксе, праћење и проучавање друштвених односа и појава и примењивање закона у одговарајућој области, припремају предлози који се упућују скупштинама друштвено-политичких заједница, другим органима и организацијама.

Јасно је да оспорене одредбе чл. 525. и 526. Статута Општине Суботица нису у сагласности ни с чл. 96. и 103. Устава Републике Србије (на шта се указује у предлогу), који још више наглашава независност и самосталност судова и тужилаштва, полазећи од једног од принципа на којима се заснива нови Устав – поделе власти као принципа организације власти.

4. С обзиром на изложено, Уставни суд је утврдио да одредбе чл. 525. и 526. Статута Општине Суботица ("Службени лист Општине Суботица", бр. 11/90 – пречишћен текст) нису у сагласности с Уставом.

(Одлука Уставног суда Србије I—У, бр. 67/91 од 11. априла 1991. године)

Номадска испаша

Представком групе грађана затражено је покретање поступка пред Уставним судом Србије за утврђивање неуставности и незаконитости Наредбе Скупштине општине Сомбор о мерама за спречавање номадске испаше стоке.

Представком се наводи да је оспореном наредбом, супротно закону, забрањена не само номадска, већ и свака друга испаша оваца и друге стоке, на територији општине, што је супротно закону којим је уређена ова материја. Оспореним актом је на незаконит начин наређено држање оваца и друге стоке у торовима и ограђеним просторима, раскидање уговора о закупу ливада и пашњака закључених између друштвено-правних лица и власника и држаоца стоке, одузимања оваца и друге стоке у случају поступања супротно овој наредби, што има за последицу да су ове мере усмерене на спречавање развоја сточарства.

У одговору доносиоца оспореног акта се наводи да је ову наредбу донео Извршни савет Скупштине општине Сомбор 28. XI 1990. године, на основу овлашћења из члана 17. Закона о забрани номадске испаше оваца ("Службени лист САПВ", бр. 29/88. и 34/90), у циљу спречавања номадске испаше оваца и штете која настаје на пољопривредном земљишту услед овакве испаше. Наредба је објављена у "Службеном листу општине Сомбор", бр. 2/91).

Наредбом се, у циљу заштите пољопривредног и другог земљишта, усева и засада, од штета које настају номадском испашом оваца на подручју општине Сомбор и ради спречавања и ширења заразних и паразитских болести животиња од номадске испаше оваца, одређују мере: власницима и држаоцима оваца и друге стоке наређује се да овце и другу стоку искључиво држе у торовима или другом ограђеном простору на свом поседу, уз потпуну забрану пуштања ван тора – ограђеног

простора. Друштвеним пољопривредним предузећима у саставу ПК "Сомбор" и другим друштвеним пољопривредним предузећима која су закључила уговоре о коришћењу ливада и пашњака са власницима оваца, наређује се да исте одмах раскину, јер не садрже елементе из члана 13. Закона о забрани номадске испаше оваца и ништави су, с обзиром на то да нису оверени од стране надлежног органа. Уколико власници и држаоци оваца и друге стоке не држе исте на начин утврђен тачком 1. Наредбе, овце и друга стока биће одузети на трошак власника-држаоца оваца и друге стоке. Тачкама 4. и 5. Наредбе утврђен је орган надлежан за њено спровођење и одређена правна и физичка лица која ће се непосредно упознати са овом наредбом. Тачком 6. уређено је ступање на снагу Наредбе даном доношења, као и обавеза објављивања у службеном гласилу општине.

Законом о пољопривредном земљишту ("Службени гласник СРС", бр. 52/89 и 2/90 и "Службени гласник Републике Србије", бр. 22/90), у члану 8. прописана је забрана номадске испаше оваца. Под номадском испашом оваца, у смислу овог закона, сматра се испаша оваца гоњењем преко пољопривредног и шумског земљишта, испаша на овом и другом земљишту изван места пребивалишта, односно седишта држаоца оваца, као и гоњење оваца преко земљишта и саобраћајница, које се врши противно прописима. Одредбе чл. 1-32. Закона, примењују се јединствено на целој територији Републике, према одредби члана 125. Закона, а на основу Амандмана XXXIII тач. 1. и 13. подтач. 6. на Устав СР Србије.

Из наведеног произлази да је одредба тач. 1. оспорене наредбе, којом је изречена забрана пуштања оваца и друге стоке ван тора или ограђеног простора свих власника или држалаца оваца и друге стоке, несагласна са одредбама члана 8. Закона о пољопривредном земљишту, јер су овом забраном обухваћени и случајеви који, према Закону, не спадају у номадску испашу, а забраном је обухваћена и друга стока сем оваца, што Закон не предвиђа.

Одредбом члана 13. овог закона прописано је да, ако корисник пољопривредног земљишта (у које према члану 2. ст. 1. Закона спадају и пашњаци и ливаде) у друштвеној својини није у могућности да обрађује пољопривредно земљиште, дужан је да обезбеди његову обраду уступањем тог земљишта путем лицитације заинтересованим субјектима. У противном се сматра, према члану 13. Закона, да је теже оштетио друштвени интерес. Према члану 17. Закона, предузеће или друго правно лице које управља пашњацима (корисник пашњака), утврђује начин и услове за коришћење пашњака, о чему обавештава држаоца и сопственика чија се стока напаса на пашњаку.

Из наведеног произлази да је тачка 2. Наредбе несагласна са наведеним одредбама Закона о пољопривредном земљишту, које допуштају коришћење пашњака на основу уговора закључених између друштвено-правних лица – корисника пашњака и власника или држаоца оваца и друге стоке. Тачка 2. ове наредбе несагласна је и са одредбом члана 17. став 2. Закона о облигационим односима, којом је предвиђено да се обавеза из облигационог односа може угасити само сагласношћу воља учесника или на основу закона, али не прописом који је нижи од закона, па је у овом делу нарушено начело аутономије воље и уређивању и престанку уговорних обавеза на начин који Закон није предвидео.

Одредбом тач. 3. Наредбе, којом је предвиђено одузимање оваца и друге стоке на трошак власника–држаоца у случају непридржавања прописа о начину њиховог држања утврђеног у тач. 1. Наредбе, прекорачена су законска овлашћења, јер прописивање овакве санкције и у овом случају није предвиђено ниједним законом.

Наредбом је, у тачки 6. прописано њено ступање на снагу даном доношења, што је несагласно са чланом 120. Устава Републике Србије, којим је прописано да закон, други пропис или општи акт, ступа на снагу најкасније осмог дана од дана објављивања, осим ако, из нарочитих разлога, није предвиђено да раније ступи на снагу.

На основу изложеног, Уставни суд Србије је утврдио да наведена наредба није у складу са Уставом и законом.

(Одлука Уставног суда Србије I—У, бр. 391/90. од 18. априла 1991. године)

Комасација земљишта

1. Иницирано је покретање поступка пред Уставним судом за оцenu уставности и законитости Одлуке СО Дољевац о спровођењу комасације у КО Орљане, Чаплинац, Шарлинац, Шаиновац и Дољевац од 30. IX 1985. године ("Међуопштински службени лист Ниш", бр. 31/85). У иницијативи се наводи да је оспорена Одлука незаконита, јер је усвојена без претходне сагласности грађана Месне заједнице Шарлинац, који су против комасације и траже да се земљиште ове катастарске општине изузме из комасационе масе. У представи се указује и на незакониту примену оспорене Одлуке и незаконитости у раду комисије за спровођење комасације.

У одговору Скупштине општине Дољевац наводи се да је оспорена Одлука донета у складу са Законом о коришћењу пољопривредног земљишта, а да је усвајању овог акта претходило изјашњавање грађана у месним заједницама о потреби спровођења комасације. Истиче се да је крајем 1986. године поднета иницијатива МЗ Шарлинац за промену граница комасационог подручја у односу на КО Шарлинац, али да овај предлог није прихваћен јер се изузимањем дела земљишта које је тражено не постиже циљ и сврха програма комасације.

2. Оспореном Одлуком СО Дољевац утврђене су границе комасационог подручја (члан 1), начин и услови обезбеђења финансијских средстава за спровођење комасације (члан 2), рок за спровођење комасације (члан 3) и забрана изградње објеката и подизања дугогодишњих засада и усева на комасационом подручју (члан 5).

Према члану 273. став 2. тачка 5. Устава СР Србије, у општини се, поред осталог, уређује коришћење земљишта и добара у општој употреби.

Према члану 117. Закона о пољопривредном земљишту ("Службени гласник СР Србије", број 52/89) поступак комасације започет до дана ступања на снагу овог закона, наставиће се по одредбама Закона о коришћењу пољопривредног земљишта ("Службени гласник СР Србије", број 7/86 – пречишћен текст) до дана правноснажности решења о подели комасационе масе.

Према Закону о коришћењу пољопривредног земљишта, комасација је груписање земљишта у веће и правилније парцеле у циљу рациона-

налнијег искоришћавања земљишта, спровођења мелиорационих и других радова и стварања повољнијих услова за развој и унапређење пољопривредне производње (члан 1). Потреба за комасацијом и површине на којима се спроводи, утврђује се друштвеним планом општине на основу којег се доноси програм комасације (члан 95). Одлуку о спровођењу комасације доноси скупштина на основу члана 96. Закона. Према члану 83. Закона из 1981. године ("Службени гласник СРС", бр. 39/81) скупштина општине је одлуку о спровођењу комасације морала да доноси по претходно спроведеном референдуму или другом облику личног изјашњавања сопственика земљишта које се налази у комасационом подручју. Чланом 9. Закона о изменама и допунама Закона о коришћењу пољопривредног земљишта ("Службени гласник СРС", бр. 19/85) промењен је члан 83. Закона тако што је задржано овлашћење скупштине општине да доноси одлуку о спровођењу комасације, а изостављена је обавеза претходног личног изјашњавања сопственика земљишта о доношењу ове одлуке. С обзиром на то да је оспорена Одлука Скупштине општине Дољевац донета септембра месеца 1985. године, у време важења наведених измена закона, то није постојала обавеза спровођења референдума или другог облика личног изјашњавања учесника комасације приликом доношења наведене одлуке.

У погледу навода иницијатора да се оспореном Одлуком незаконито обухвата и део катастарске општине Шарлинац и да ово земљиште треба изузети из комасационе масе, важно је истаћи да се комасација спроводи на одређеном комасационом подручју које по правилу обухвата земљиште једне катастарске општине. Ако то захтевају привредни или други оправдани захтеви, комасационо подручје може обухватити само један заокружен део катастарске општине или више катастарских општина, односно њихових делова (члан 91). Предмет комасације су, по правилу, сва земљишта у комасационом подручју (комасациона маса), с тим што се поједина земљишта (шуме, воћњаци, виногради) могу изузети из комасационе масе када скупштина општине оцени да за то постоје оправдани разлози (члан 92). Из наведених законских одредаба произлази да се друштвеним планом општине утврђују површине на којима се спроводи комасација, а одлуком скупштине општине утврђује се опис границе комасационог подручја. О томе да ли ће комасационо подручје обухватити земљиште само једне катастарске општине или више катастарских општина, односно њихове делове, одлучује скупштина општине, имајући у виду одређене привредне и друге оправдане разлоге.

Уставни суд није надлежан да оцењује да ли је део катастарске општине Шарлинац требало изузети из комасационе масе, на чему се у иницијативи посебно инсистира, па је стога одлучио да не прихвати дату иницијативу.

(Решење Уставног суда Србије I—У, бр. 243/90. од 13.XII 1990. године)

Припремио др Томислав Вељковић

ОДЛУКЕ ВИШЕГ ПРИВРЕДНОГ СУДА СРБИЈЕ

Прекид поступка и јединствени супарничари

Првостепени суд је прекинуо поступак јер је над првотуженим отворен стечајни поступак.

Тужилац у жалби побија ово решење и сматра да нема услова да се поступак прекине и према друготуженом пошто се он не налази у стечају, па је предложио да се решење преиначи и поступак настави према друготуженом.

Виши привредни суд је одбио жалбу и потврдио првостепено решење.

Из образложења:

"Правилно је првостепени суд поступио када је у смислу чл. 212. ЗПП-а прекинуо поступак јер се ради о отварању стечајног поступка над првотуженим.

Није основан навод жалбе да се поступак може наставити према друготуженом јер се ради о јединственим супарничарима, пошто се друготужени појављује као осигуравајућа организација чија обавеза према тужиоцу зависи од утврђене обавезе првотуженог, па се овде не може поступак раздвојити да одвојено тече према првотуженом, који је прекинут, а одвојено према друготуженом".

Према томе, када се ради о јединственим супарничарима, прекид поступка према једном од супарничара делује и према осталим супарничарима, па се не може поступак наставити према друготуженом после прекида поступка према једном супарничару над којим је отворен стечајни поступак.

(Решење Вишег суда Србије Пж. 5623/91. од 21. VIII 1991)

Пренос права коришћења и надлежност привредног суда

Првостепени суд се огласио стварно ненадлежним, а предмет уступио општинском суду према месту где се налази непокретност.

Тужилац у жалби сматра да се привредни суд неосновано огласио стварно ненадлежним, па је предложио да се решење укине и предмет врати истом суду на надлежност.

Виши привредни суд је одбио жалбу тужиоца и потврдио првостепено решење.

Из образложења:

"Правилно је првостепени суд поступио када је донео ожалбено решење којим се огласио стварно ненадлежним за поступање у овој правној ствари, са ког разлога је правилно сходно чл. 15, 16. и 21. ЗПП-а одлучио да по правоснажности решења списе овога предмета уступи Општинском суду у Неготину као стварно и месно надлежном суду.

Жалбени наводи због којих тужени побија првостепено решење нису основани. Ово из разлога, што је првостепени суд правилном применом одредбе чл. 23. ст. 1. тач. 1. Закона о редовним судовима Србије ("Сл. гласник СР Србије" бр. 45/89) нашао да су привредни судови надлежни да суде привредне спорове настале између субјеката из чл. 489. ЗПП-а у обављању привредних делатности, или који су у вези

са том делатношћу, а то су односи који настају производњом и прометом робе и пружањем услуга на тржишту.

Сагласно изнетом, првостепени суд је у овом случају правилно утврдио да није стварно надлежан за пресуђење ове правне ствари, будући да је тужилац предметном тужбом тражио издавање ваљане преносне исправе за пренос права коришћења на предметној згради која се налази у Неготину”.

Према томе, привредни суд није надлежан да издаје исправе подобне за пренос коришћења на непокретностима, али је надлежан да решава и спорове везане за право коришћења и управљања непокретностима које су средства за рад предузећа и других субјеката.

(Решење Вишег привредног суда Србије Пж. 4923/91. од 28. јуна 1991. године)

Организовање радне организације друштвених делатности у предузећу

Првостепени суд је прекинуо поступак док суд удруженог рада не реши о поништају одлуке о организовању радне организације која обавља друштвене делатности у предузећу.

Радна организација жалбом побија ово решење и истиче да су испуњени услови да се радна организација организује у предузеће и да је поднета сва документација, па није било услова за прекид поступка и зато је предложила да се решење укине и да се дозволи упис предузећа у судски регистар.

Виши привредни суд је уважио жалбу, решење укинуо и предмет вратио на поновни поступак.

Из образложења:

”Према чл. 189. Закона о предузећима, радна организација која обавља друштвене делатности може се организовати у предузеће.

Услове за упис организовања предузећа у судски регистар цени регистарски суд, а не суд удруженог рада. Суд удруженог рада није надлежан да поништава одлуку о организовању радне организације која обавља друштвене делатности у предузеће, јер то Законом није предвиђено, а на организовање овако насталог предузећа примењују се одредбе Закона о предузећима.

Према томе, овде се не могу применити одредбе чл. 39. ст. 2. и 3. Закона о поступку за упис у судски регистар.

Ово са разлога што од одлуке суда удруженог рада, који није надлежан да утврђује чињенице везане за упис у судски регистар, не може ни зависити упис предузећа у судски регистар, већ те чињенице које су одлучујуће за упис предузећа у судски регистар утврђује искључиво регистарски суд, па је првостепени суд погрешно када је прекинуо поступак да би суд удруженог рада утврђивао чињенице везане за упис у судски регистар.

Како се у списима налазе одлука о организовању предузећа, као и други докази и исправе, то је у смислу чл. 63. Закона о поступку за упис у судски регистар ваљало решење укинути, а предмет вратити на поновни поступак.

У поновљеном поступку суд ће ценити да ли су испуњени услови за упис у судски регистар, па уколико је потребно, затражиће од подносиоца пријаве и друге доказе, односно исправе”.

Према томе, радна организација која обавља друштвене делатности може се организовати у предузеће под условима предвиђеним законом, а услове за упис у судски регистар цени и привредни суд као регистарски, а не суд удруженог рада.

(Решење Вишег привредног суда Србије Пж. 6721/90 од 12.II 1991. год.)

Заштита фирме

Првостепени суд је одбио захтев тужиоца да се туженику забрани употреба фирме.

Тужилац побија пресуду и истиче да се из самог назива тужиоца и туженика види да може доћи до забуне у правном промету, па сматра да није прихватљив став изражен у првостепеној одлуци да странке немају исти назив и зато је предложио да се пресуда укине, а предмет врати на поновни поступак.

Виши привредни суд је одбио жалбу, а потврдио првостепену пресуду.

Из образложења:

"Правилно је првостепени суд утврдио чињенично стање и правилно применио материјално право када је одбио тужбени захтев тужиоца да се забрани туженику употреба фирме. Ово са разлога што назив фирме тужиоца и туженика нису исти, што су им седишта различита, а осим тога тужилац и туженик обављају различите делатности које немају сличности и то: тужилац монтажу централног грејања, вентилацију и гасификацију, а туженик изводи грађевинске радове ниско и високоградње и завршне радове у грађевинарству па из тога произлази да не може доћи до забуне у правном промету са трећим лицима и зато нема услова да се забрани употреба фирме туженику, нити је угрожена фирма тиме што је туженик утврдио фирму као "Техно-монтиг", а тужилац има фирму "Монтиг-Београд".

Остали наводи жалбе су без утицаја на доношење другачије одлуке.

"Како фирма туженог не може довести до забуне у правном промету са трећим лицима јер се ради о фирми која није истоветна са фирмом тужиоца већ садржи само једну заједничку реч "Монтиг" и ради се о организацијама које обављају различите делатности, па би са свега изложеног, а у смислу чл. 368. ЗПП ваљало жалбу тужиоца одбити и првостепену пресуду као правилну потврдити".

Према томе, да би се са успехом заштитила фирма треба да су фирме странака исте или сличне, да странке обављају исту или сличну делатност и да употреба фирме може довести до забуне потрошача на тржишту.

(Пресуда Вишег привредног суда Пж. 1713/89. од 31.III 1989. год.)

Припремио др Јездимир Митровић

ОДЛУКЕ СУДА УДРУЖЕНОГ РАДА СРБИЈЕ

Надлежност суда удруженог рада

Радник је у предлогу за покретање поступка навео да је одлуком Дисциплинске комисије Радне заједнице Службе за вршење заједничких послова Скупштине општине, оглашен одговорним за учињене теже повреде радне обавезе и изречена му је мера престанка радног односа. Како повреде радних обавеза које су му стављене на терет није учинио, предложио је да суд поништи одлуку Дисциплинске комисије.

Основни суд удруженог рада у Врању је одлуком Ро. број 966/90 од 7. XI 1990. године усвојио захтев радника и поништио одлуку Дисциплинске комисије о изреченој дисциплинској мери престанка радног односа. Утврдио је да је против радника покренут дисциплински поступак због учествовања 1. II 1990. године у непријатељским демонстрацијама албанских националиста и сепаратиста. Након што је спровео доказни поступак, Основни суд је констатовао да у дисциплинском поступку, као и у поступку пред судом, није могло поуздано да се утврди да ли је радник учествовао одређеног дана у непријатељским демонстрацијама. Чињеница да је радник виђен на улици у време демонстрација не доказује да је учествовао у демонстрацијама.

Суд удруженог рада Србије је решењем Ро. број 319/91 од 14. II 1991. године укинуо одлуку Основног суда и утврдио да Основни суд удруженог рада није стварно надлежан да поступа по предлогу предлагача за поништај одлуке Дисциплинске комисије, те се списи предмета уступају Општинском суду у Прешеву као стварно и месно надлежном суду. У образложењу је навео да је коначни акт, којим је раднику изречена мера престанка радног односа, донео извршни орган Скупштине општине, те је сагласно члану 196. став 1. Закона о државној управи за решавање овог спорног односа надлежан редован суд, а не суд удруженог рада. Наиме, према члану 196. став 1. Закона о државној управи ("Службени гласник СР Србије" број 52/89), ако радник сматра да је коначним решењем и другим актом функционера који руководи органом управе, односно извршног органа, повређено његово право из радног односа, може поднети захтев за заштиту права редовном суду у року од 15 дана од дана пријема коначног решења.

(Одлука Основног суда удруженог рада у Врању Ро. бр. 966/90, од 7. XI 1990. године и решење Суда удруженог рада Србије Ро. бр. 319/91, од 14. II 1991. године)

Престанак радног односа заснованог на незаконит начин

Радник је у предлогу за покретање поступка навео да је по расписаном огласу примљен у радни однос на послове електротехничара, те да је одлука о избору постала коначна и правноснажна. Након девет месеци рада положио је приправнички испит 10. V 1990. године. Комисија за радне односе је донела одлуку да раднику престаје радни однос јер је исти засновао супротно законским прописима, пошто је огласом тражен један извршилац, а примљена су три извршиоца. Предложио је да суд поништи одлуку о престанку радног односа.

Основни суд удруженог рада у Титовом Ужицу, одлуком Ро. бр. 772/90, од 7.VIII 1990. године, усвојио је стављени захтев и поништио одлуку о престанку радног односа радника. Утврдио је да је огласом тражен један извршилац на пословима електротехничара – приправника, а да је донета одлука о избору три кандидата, који су се налазили на ранг-листи од првог до трећег места. Одлука о избору је постала коначна и правноснажна.

По ставу Основног суда коначна и правноснажна одлука о избору кандидата није могла бити поништена. Ово стога што је поништавањем такве одлуке комисија за радне односе у ствари опозвала избор, што је супротно члану 16. став 2. Закона о радним односима СР Србије.

Суд удруженог рада Србије је одлуком П Ро. бр. 3670/90, од 14.V 1991. године одбио жалбу Предузећа и потврдио одлуку Основног суда. У образложењу је навео да је првостепени суд правилно утврдио да је радник засновао радни однос на основу јавног конкурса, да је испуњавао услове огласа и да је одлука о његовом избору постала коначна и правноснажна. Суд је нашао да је без утицаја на другачије одлучивање у овој правној ствари навод жалбе да је радник незаконито засновао радни однос, јер су примљена три кандидата, иако је огласом тражен један. Ово стога што се избор већег броја кандидата од оног који је тражен огласом не може сматрати незаконитим у смислу члана 75. став 2. тачка 4. Закона о основним правима из радног односа. Наведена одредба може се применити уколико је радник приликом заснивања радног односа прећутао или дао неистините податке, значајне за извршавање послова ради којих је засновао радни однос, што у конкретној правној ствари није случај. Стога су се стекли услови да се жалба одбије, а одлука првостепеног суда потврди.

(Одлука Основног суда удруженог рада у Т. Ужицу Ро. 772/90, од 7.VIII 1990. године и Суда удруженог рада Србије Ро. 3670/90, од 14.V 1991. године)

Одлагање извршења дисциплинске мере престанка радног односа

Радница је у предлогу за покретање поступка навела да јој је одлуком Дисциплинске комисије изречена мера престанка радног односа због наводно учињене теже повреде радне обавезе из члана 2. став 1. тачка 37. Одлуке о привременом усклађивању Правилника о дисциплинској и материјалној одговорности радника са Законом о удруженом раду. Предложила је да Суд побијану одлуку поништи као незакониту.

Основни суд удруженог рада у Чачку одлуком Ро. бр. 40/89, од 22. I 1990. године, ставом 1. изреке одлуке, одбио је захтев раднице за поништај одлуке Дисциплинске комисије о изреченој мери престанка радног односа. Ставом 1. изреке одлуке, Суд је одложио извршење изречене мере престанка радног односа за период од једне године, те обавезао Предузеће да радницу врати на рад и распореди на одговарајуће послове и радне задатке. У образложењу одлуке је наведено да је Суд утврдио да је радница учинила повреду радне обавезе која јој је стављена на терет, да је иста повреда предвиђена самоуправним општим актом као тежа повреда радне обавезе за коју се може изрећи мера престанка радног односа. Стога је неоснован захтев раднице за поништај одлуке Дисци-

плинске комисије. Међутим, Основни суд је, ценећи олакшавајуће и отежавајуће околности, утврдио да има места одлагању извршења изречене мере престанка радног односа за период од једне године. Ово стога што је реч о младој радници која је у радном односу четири године и до сада није дисциплински одговарала, да је вредност предмета које је присвојила – односно имала намеру да присвоји – релативно мала, да је слабог имовног стања и да је мајка малолетног детета.

Суд удруженог рада Србије је одлуком Ро. бр. 1804/90. од 10. маја 1990. године одбио жалбу раднице, а усвојио жалбу Предузећа. У образложењу је навео да је Основни суд правилно утврдио да је радница учинила повреду радне дужности која јој је стављена на терет, те да спорном одлуком нису повређена њена самоуправна права. Међутим, жалба предузећа на део одлуке којим је одложено извршење изречене мере престанка радног односа је основана. Ово стога, што за одлагање извршења дисциплинске мере не постоје законски услови у смислу члана 153. став 1, у вези с чланом 152. став 2. алинеја 2. Закона о удруженом раду, који је био на снази у време учињене повреде радне обавезе. У погледу незаконитог располагања друштвеним средствима, као што је у конкретној правној ствари случај, не може се у смислу наведених законских одредаба одлагати извршење изречене дисциплинске мере. Ово тим пре што је у време доношења одлуке Основног суда о одлагању извршења изречене дисциплинске мере, већ био на снази Закон о основним правима из радног односа, који не предвиђа могућност одлагања извршења дисциплинске мере.

(Одлука Основног суда удруженог рада у Чачку Ро. бр. 40/89, од 22. I 1990. године и Суда удруженог рада Србије Ро. бр. 1804/90, од 10. маја 1990. године)

Припремила Радмила Шаркић

”ПЛУРАЛИЗАМ У ПРАВНОЈ МИСЛИ” (PLURALISM IN LEGAL THINKING)

Међународни семинар, Варшава, 17–27. септембар 1991.

Правни факултет Варшавског Универзитета (*Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji*) организовао је, у сарадњи са Програмом за наставу права у Централној Европи (*Central European University External Teaching Program*) из оквира Фонда Стефан Бајтори (*Stefan Batory Trust*) из Оксфорда, научни скуп на тему ”Плурализам у правној мисли – међународни семинар о настави права у Западним демократијама” (*Pluralism in Legal Thinking— International Seminar on Teaching Law in Western Democracies*), који је одржан од 17. до 27. септембра 1991. године у Варшави (односно у туристичком центру *Pogorzelska Warszawa*, двадесетак километара јужно од главног града Пољске).

Сврха овог скупа (за коју се без устручавања може рећи да је у потпуности остварена) била је ”пружање прилике за размену искустава и размишљање о приступу (настави) праву, филозофији права, социологији права и компаративном праву”, између развијених земаља Западне Европе и ”постсоцијалистичких (комунистичких)” земаља Западне Европе. Такође би се могло рећи да је по својој садржини ово био први ”прави” међународни европски научни скуп правних експерата на тему ”право у постсоцијализму”, који је одржан у једној ”постсоцијалистичкој” земљи.

Гесло семинара можда најбоље изражава мисао пољског мислиоца Станислава Ерлиха из његове познате студије *Лица плурализма* (1985): ”Као плуралистички означили смо сваку савремену тенденцију друштвено–политичке мисли која се супротставља бирократском централизму, с обзиром на то да потоња искључује учешће у доношењу одлука оних на које се такве одлуке односе, односно да намеће имплементацију ових одлука независно од тога да ли су их прихватили они на које се непосредно односе. Свака тенденција која се супротставља униформизацији јавног живота је плуралистичка. Плурализам није особеност неког посебног друштвено–политичког система или облика власти, која их разликује од осталих. Напротив, антиномија дегенерисаног, униформистичког централизма и плурализма, јавља се у свакој историјској епохи (...). Сходно томе, мора се јавити и у историји друштвено–политичке и друштвено–економске мисли”(1).

Заслуга за успешно остварење активности скупа припада директору Програма из Оксфорда, Збигњеу Пелчинском (*Zbigniew Pelczynski*) и међународном ”Стручном академском одбору” (*Advisory Academic Committee*, којег чине: *Stanislaw Elrich*, Варшавски универзитет; Лав С. Левич, Универзитет у Санкт Петербургу; *Zbigniew Pelczynski*, Оксфорд; *Jerzy Rajski*, Варшавски универзитет; *Joseph Raz*, Balliol College, Оксфорд; *An-*

(1) Stanislaw Ehrlich, *Oblicza pluralizmu*, Panstwowe wydawnictwo naukowe, Warszawa, 1985, стр. 405.

drzej Stelmachowski, председник Сената Републике Пољске; *Robert Summers*, *Cornell Law School*, Итака, САД и *Anna Turska*, Варшавски универзитет) (2).

На семинару је учествовало двадесетак реномираних предавача и педесетак учесника из 17 земаља (3). На овом скупу су, између осталог, успостављени стручни и колегијални контакти са представницима универзитета из Естоније и Литве, односно Јерменије, као и других источноевропских универзитета, посебно из Твера, Минска, Кијева, Букурешта и Тиране.

Током рада семинара детаљно су обрађене посебне теме скупа у излагањима предавача, нарочито у оквиру дискусије на "округлим столовима" и "радионицама" (*workshops*).

У оквиру уводних излагања, обрађене су подтеме: *Pluralism and ideology of criminal law* (проф. *Lech Falandysz*, Правни факултет Варшавског универзитета); *Revolution and law in 20th. century Europe* (проф. *Hubert Izdebski*, Правни факултет Варшавског универзитета); *Axiological foundations of the constitution in times of reform; the Polish case* (проф. *Piotr Winczorek*, Правни факултет Варшавског универзитета).

У оквиру теме *Природа права* (*Nature of law*) обрађене су подтеме: *Is law a system of rules — debate between H. L. A. Hart and R. Dworkin* (проф. *John Gardner*, *All Souls College — Oxford*); *Law and morality — selected topics* (проф. *Wieslaw Lang*, Универзитет Николај Коперник, Турин); *The changing world requires new approaches to the essence of law* (проф. Нено Неновски, Институт за државу у право при Бугарској академији наука, Софија).

У оквиру теме *Владавина права* (*Rule of law*) обрађене су подтеме: *On rights and the rule of law* (*J. Gardner*); *The rule of law; in defence of an ideal* (проф. *Jacek Kurczewski*, Правни факултет Варшавског универзитета); *Five obstacles to building the rule of law — from the experience of the practice of the Polish Ombudsman* (проф. *Ewa Letowska*, пољски "омбудсман", односно "ombudswoman").

У оквиру теме *Филозофија права и социологија права – искуства и перспективе у настави* (*Philosophy of law and Sociology of law — experiences and perspectives in teaching*), обрађене су подтеме: *Philosophy of law and sociology of law — a British approach* (проф. *Roger Cotterrell*, *Queen Maey Westfield College, University of London*); *Philosophy of law and sociology of law in Hungary* (проф. *Csaba Varga*, Институт за правне и управне науке Мађарске Академије наука, Будимпешта).

У оквиру теме *Право и његова примена у савременој Европи* (*Law and its implementation in contemporary Europe*); обрађене су подтеме: *The process of complex decision making in the production of European legal norms* (проф. *Andre—Jean Arnaud*, *Direktor de recherches — Centre national de recherches sociales (CNRS), Paris*; *Scientific director — International Institute for the sociology of law, Onati*); *Is Dutch penal policy as tolerant as they say* (проф. *Erhard Blankenburg*, *Vrije Universiteit, Amsterdam*).

(2) Посебна заслуга, свакако припада и колегама са Правног факултета Варшавског универзитета, пре свега професору Томашу Ставецком (*Tomasz Stawelski*), као и колегама Вијеславу Стаскиевичу (*Wieslaw Staskiewicz*) и Томажу Козловском (*Tomasz Kozlowski*) и њиховим сарадницима.

(3) Из наше земље учествовале су и колеге са универзитета у Новом Саду, Загребу и Љубљани.

У оквиру теме *Лице права – друштвени и теоретски аспекти* (Faces of Law — social and theoretical aspects) обрађене су подтеме: *Pluralism as a necessary step towards the future law of Europe* (A. J. Arnaud); *Moral neutrality of law* (проф. Wojciech Sadurski, University of Sydney, Аустралија).

У оквиру теме *Социологија права – изазови теорије и емпиријских истраживања* (Sociology of law — challenges for a theory and empirical studies), обрађене су подтеме: *Comparison of legal cultures; The Netherlands. Federal Republic of Germany and the German Democratic Republic* (E. Blankenburg); *New forms of the law and the social aspects of economic reforms* (проф. Grazyna Skapska, Социолошки институт Јагелонског универзитета, Краков).

У оквиру теме *Право и процеси друштвеног и политичког преображаја* (Law and processes of social and political transformation) обрађене су подтеме: *Law and social change* (R. Cotterrell); *On law and social change* (проф. Maria Borucka—Arctowa, Институт политичких наука Јагелонског универзитета, Краков); *The problems of limits of law* (проф. Krzysztof Paleski, Институт политичких наука Јагелонског универзитета, Краков); *The changing role of comparison between East and West European laws* (проф. Ulrich Drobnig, Max Plank Institut, Хамбург).

У оквиру теме *Упоредно право* (Comparative law) обрађене су подтеме: *Civil and criminal process in Great Britain* (judge George Dorby, Лондон); *Revival of commercial law in Eastern and Central European states; the role of comparative law* (проф. Jerzy Rajski, Правни факултет Варшавског универзитета); *Equality and liberty in a liberal law* (W. Sadurski), као и још неке подтеме.

У оквиру теме *Право и легитимитет* (Law and legitimacy), обрађене су подтеме: *Contemporary approaches to the legitimacy of law* (G. Skapska); *Legitimacy of law and the legitimacy of political systems* (проф. Wojciech Lametowicz, Правни факултет Варшавског универзитета).

Осим обимног и веома добро одабраног материјала, који су колеге са Варшавског правног факултета припремили за учеснике семинара, посебну пажњу заслужује студија пољског аутора Адама Подрогерцког *Social Oppression* (4) о "садржини и техници идеолошке репресије у тоталитарним режимима комунистичке провенијенције", с посебним освртом на улогу права (правног система) у остваривању овог циља.

Илустрације ради, у овој студији се, између осталог, истиче: "Инсталација невидљивог унутрашњег агенса (internal agent) друштвене контроле који стално врши евалуацију, вредновање, праћење и надзор (monitoring), као и могуће сопствено санкционисање сопственог понашања, много је суптилнији, ефикаснији и продорнији облик контроле сопствених односа са другима од најсофистициранијих спољних интервенција (...) Може се утврдити преломни тренутак који је био пресудан у историји репресије; прелаз од примене (физичких) казни ка успостављању режима надзора (surveillance). (...) То је био тренутак када је постало јасно да је ефикасније и делотворније, у смислу економичне употребе моћи, ставити људе под режим праћења и надзора, уместо да се подвргавају одговарајућим казнама (5).

(4) Адам Подрогерцки, *Social Oppression*, Ottawa University, Department of Anthropology and Sociology, Ottawa, 1991.

(5) Адам Подрогерцки, *Social Oppression*, стр. 43.

У односу на право, у студији се, између осталог, констатује: "Према традиционалној концепцији права, оно обавезује када се обе стране у питању сагласе да утврде своја одговарајућа права и обавезе (...) За право у тоталитарним земљама најважнија је карактеристика да оно нема само социо–психолошке импликације, већ и да директно утиче на саму суштину теоријског поимања права. (...) Суштина функционисања права у тоталитарним системима огледа се у томе да је дејство (validity) правне норме у овим системима лишено сваке сопствене аутономије и да оно у потпуности зависи од политичке садржине и друштвено–политичке праксе која делује на норму. Иако се начело владавине права на површини поштује у посттоталитарним системима, дубоко укоревљени организациони механизам у стварности остаје нетакнут. (...) Независно од политичке репресије која је посебно обележје тоталитарних друштвено–политичких система, ови системи генеришу стално стање несигурности, анксиозности и рањивости (vulnerability). Ово социо–психолошко стање ствари пружа онима који имају моћ много више погодности у употреби репресије у односу на оне над којима се влада" (6).

Међународни семинар "*Pluralism in legal thinking*", са упоредном анализом стања "правне науке и наставе права на универзитетима" у земљама "западне демократије", с једне, и у "постсоцијалистичким (комунистичким)" земљама Европе, с друге стране, било је нешто што свакако није требало пропустити.

Стеван Лилић

СИМПОЗИЈУМ "ПРАВНА ДРЖАВА – ПОРЕКЛО И БУДУЋНОСТ ЈЕДНЕ ИДЕЈЕ"

Die Tagung "Rechtsstaat — Ursprung und Zukunft einer Idee"

На Правном факултету у Београду је у сарадњи са Културним и информативним центром Западне Немачке 26. и 27. септембра 1991. године одржан симпозијум посвећен идеји правне државе, њеном пореклу и њеној будућности. Симпозијум је замишљен као научни допринос расветљавању ове значајне и актуелне теме, а организован је поводом прославе стопедесетогодишњице постојања Правног факултета. То је један у низу сличних научних скупова посвећених прослави овог значајног културног и друштвеног јубилеја нашег народа.

У току дводневног научног рада на симпозијуму, реферате су поднели професор др Вернер Кравиец (Werner Krawietz), професор Ерхард Денингер (Erhard Denninger) и професор др Улрих Пројс (Ulrich Preuss) као гости, а у име домаћина професор др Стеван Врачар, професор др Коста Чавошки, професор др Драгољуб Поповић, доцент др Јовица Тркуља, асистент мр Един Шарчевић и асистент мр Јасминка Хасанбеговић. После сваког научног саопштења вођен је разговор, док је на крају симпозијума организована генерална дебата. У раду симпозијума активно су учествовали, поред референата, и угледни професори Правног

(6) Адам Подрогерцки, *Social Oppression*, стр. 111–116.

факултета у Београду и правних факултета у Србији, као и угледни научници, јавни и културни радници.

Симпозијум је отворио професор др Данило Баста, који је у својству председавајућег поздравио учеснике и госте и подсетио их на смисао и значај обележавања јубилеја Правног факултета у Београду, поводом којег је организован симпозијум о правној држави. Истичући велики допринос немачке теорије стварању развијене теорије правне државе, професор Баста је упутио речи захвалности угледним гостима из Западне Немачке, на показаном разумевању и спремности за сарадњу и замолио др Хансјерга Ајфа (Hansjörga Eiffa), амбасадора Западне Немачке у Београду, професора др Мирослава Петровића, декана Правног факултета у Београду и др Дитера Милера (Dietera Müllera), директора Културног и информативног центра Западне Немачке у Београду, да својом поздравном рећу званично отворе симпозијум.

Поздрављајући угледне госте и учеснике симпозијума, др Хансјерг Ајф је указао на везе Немачке и Србије, а посебно на везе немачких и српских научника, правника и студената права. Ти мостови сарадње допринели су да се у Немачкој боље упозна српска правна наука, њен развој и резултати који су интересантни и значајни. Др Хансјерг Ајф је изразио своје уверење да ће симпозијум осветлити идеју правне државе, везе правне државе и социјализма и кризу правне државе у Југославији.

У својој поздравној речи професор др Мирослав Петровић је подсетио на везе немачких и српских професора права, од којих су многи своје знање стицали на универзитетима у Хајделбергу, Дрездену, Минхену и другим познатим правним научним центрима у Немачкој. Те везе нису никад прекинуте, јер је тежња да се одговори на питање шта треба учинити да идеја постане стварност заједничка свим истинским научницима. Изражавајући уверење да овај симпозијум наставља такву драгоцену тежњу, професор Петровић је упутио речи захвалности гостима из Немачке, јер су они међу ретким позваним учесницима који су одржали реч и одазвали се позиву да учествују у прослави јубилеја Правног факултета у Београду.

Захваљујући се на лепим речима, др Дитер Милер је у име института "Гете" и Културног и информативног центра, представио циљ ових установа, које су спремне за сарадњу са свим партнерима који су заинтересовани за проучавање актуелних научних, политичких и друштвених питања. Др Дитер Милер је свим учесницима и гостима симпозијума пожелео успешан рад.

Научни и радни део симпозијума отворио је својом уводном рећу академик професор др Радомир Лукић. Поздрављајући госте из Немачке, професор Лукић је подсетио присутне на међусобне везе и утицаје који потичу још из средњег века, у којем је Србија била развијена и богата држава, као и на каснији велики утицај немачке науке на српску науку у XIX веку. Тај утицај постоји и данас, иако у много мањој мери. Што се тиче правне државе, професор Лукић је истакао да је реч о актуелној теми која је интересантнија са политичког и идеолошког становишта него са становишта права, јер је свака држава у формалном смислу правна установа чија је делатност регулисана правним нормама. Тема о правној држави, стога, има смисла само ако је реч о држави која хоће да буде демократска и о једном посебном типу демократског права којег нема, а које је пожељно у диктаторским државама. Такво демократско

право не може да постоји без демократске свести, па је борба за правну државу у ствари борба за демократски преображај друштва.

У преподневном делу првог радног дана, реферате су поднели проф. др Вернер Кравице и проф. др Стеван Врачар. Први референт на симпозијуму, професор Вернер Кравице, поднео је реферат под насловом *Друштвена правила игре и право у перспективи теорије система* (Soziale Spielregeln und Recht in systemtheoretischer Perspektive). Полазећи од става да право није само императив, већ и један сложени информативно–комуникациони систем, професор Кравице је проблем одређивања појма правне државе и проблем одређивања стварности правне државе анализирао са становишта основа важења правне државе, односа права и државе и односа права и друштва. Основ правне државе професор Кравице налази у постојању правних устава, систему поделе власти, владавини закона и права, гаранцијама основних људских права и судским гаранцијама, које повезује са правним начелима сразмерности, забрани пристрасности, правичности итд. Што се тиче међусобних веза права, државе и друштва, оне се могу посматрати и у оквиру замишљених социјално–кибернетских модела за придржавање правних правила, које развијају теорија о институцијама и теорија о системима. Један такав модел показује да норме и право настају у социјалним интеракцијама које подлежу верификацији у информативно–комуникацијским системима. Стога је потребно разликовати улогу државе и државног права од улоге друштва и државног, тј. прирођеног друштвеног права. У том односу држави као "великоорганизаторској бирократији" припада место "нотара" који прати интеракције у друштву и подлеже информативно–комуникацијским системима. Таквој стварности правне државе не одговара стање у земљама Источне Европе, па професор Кравице закључује да демократским променама у тим земљама може да се успостави пре "нормално друштво" него модерна правна држава.

Следећи референт, професор Стеван Врачар, поднео је реферат под насловом *Правна држава и државно право* (Rechtsstaat und Staatsrecht). Проблематику правне државе и државног права професор Врачар је изложио у три велике проблемске целине које се односе на правну државу, државно право и на међусобно прожимање правне државе и државног права. Према професору Врачару, правна држава може бити само модерна, институционализована и демократизована држава, а државно право саставни део модерног, институционализованог и демократизованог права. У том смислу, концепт "државног права" представља и изражава настојање и одређена достигнућа на путу успостављања што "објективније правне регулације", како би се право што "потпуније и прикладније повезало са примереном му државом". Што се тиче међусобних веза правне државе и државног права, професор Врачар сматра да су оне такве да се може говорити не само о "језичко–логичкој", већ и о "стварносној" корелацији, која је потврђена истицањем "државноправног поретка", па је свако суштинско и појавно унапређивање "правности државе" праћено и суштинским унапређењем "државности права". Другим речима, постепено и сложено консолидовање "правне државе" и "државног права", у виду модерног државноправног поретка, представља истинско афирмисање њиховог стварног бића и идентитета.

У поподневном делу првог радног дана симпозијума реферате су поднели професор др Ерхард Денингер, асистент мр Един Шарчевић и асистент мр Јасминка Хасанбеговић.

У реферату под насловом *Границе и угрожавања правне државе* (Grenzen und Gefährdungen des Rechtsstaates) професор Денингер оцењује да правна држава представља "крхко уметничко дело" и истиче да идеја о владавини права и закона у правној држави зависи од "избалансираности" државне власти и права. Та танана равнотежа трпи четири главне врсте "оптерећења", које преко правних установа препознајемо као "патологију модерне правне државе". Прво оптерећење, или комплекс проблема, односи се на правне норме и, поједностављено речено, на "логички претеране захтеве за повећањем броја правних норми"; друго на "идеолошке и програмске изазове" са којима се суочава правна држава, јер и модерна правна држава почива на претпоставкама које не може да гарантује; треће на "технолошко–еколошком угрожавању" правне државе старим и новим технологијама које уништавају животну средину, а правну државу стављају пред сасвим нове изазове; и, четврто, "економско преоптерећење", које се своди на питање да ли захтеви за учинком у добротворној и социјалној држави "социјалне праведности" могу да се објасне и оправдају поступцима државе "грађанско–либералног" типа. Према професору Денингеру, "преоптерећења" и изазови правној држави озбиљно доводе у питање њен прокламовани концепт, јер њихово уклањање захтева све интензивније интервенције у сфери грађанских слобода, што је супротно самој идеји модерне демократске правне државе.

Следећи референт, асистент Един Шарчевић, поднео је реферат под насловом *Проблематизација методолошког приступа правној држави: правна држава и ауторитарна држава* (Die Problematisierung der methodologischen Annäherung an den Rechtsstaat: Rechtsstaat und autoritärer Staat), у којем се правна држава схвата као заштита "социјално–правних вредности". Ова страна правне државе другачије се може свести на питање могу ли се принципи правне државе протезати само на тзв. западни културни круг. То питање је утолико значајније уколико се и резултати национал–социјалистичке теорије правне државе могу, такође, приписати таквој једној идејној, културној и научној оријентацији земаља Западне Европе. Стога је потребно разликовати правну државу од правне државности, која може и не мора наликовати правној држави. Пошто идеја правне државе не може да потре силу, сили је потребан морал поникао на најбољим европским традицијама хуманистичке оријентације. Стога се ни народна, ни нацистичка држава, не могу сматрати правим правним државама, већ њиховим "перверзним" издањима.

У реферату асистента Јасминке Хасанбеговић *Реторички карактер права и правност државе* (Der rhetorische Charakter des Rechts und die Rechtlichkeit des Staates), истакнута је идеја да су владавина права и правна држава синоними, јер добра је само она владавина у којој влада право. Посматрано из "савременог угла", с друге стране за истину није важна дилема да ли треба да владају закони или људи. Исто тако, право на непослушност има и у владавини права свако ко је "исцрпео правне могућности (безуспешне) заштите неког свог основног права (или слободе), а сматра да је оно повређено или негирано", јер непослушност у порецима који нису пореци владавине права, увек има исту сврху – "освајање неког људског права или слободе". Стога, правна држава по-

стоји само ако остварује слободе и права грађанина. Таквој правној држави својствени су и одговарајући идејни, друштвени, организациони и технички принципи у којима се преламају посебно важни и сложени државноправни проблеми, какав је случај, на пример, са сувереношћу такве државе. У сваком случају, концепција правне државе као владавине права, подразумева и захтева демократију у формалном и материјалном смислу, рационални легитимитет власти и томе примерен конституционализам.

У преподневном делу другог дана симпозијума реферате су поднели професор др Улрих Пројс и доцент др Јовица Тркуља.

У реферату *Улога правне државе у трансформацији посткомунистичких друштава* (Die Rolle des Rechtsstaates in der Transformation postkommunistischer Gesellschaften) професор Пројс правну државу посматра у светлу слома комунизма друштава Источне и Средње Европе, у којима су већ оштро испољена раслојавања и сукоби најразличитије врсте и, насупрот њима, захтеви за интеграцијом, нарочито у погледу вођења и управљања моделом привредног система који се заснива на класичним тржишним принципима. У светлу наведених противуречних тежњи, посебно значајно изгледа трећа категорија проблема, који се односе на институционалне облике преласка са комунистичке владавине на различите верзије конституционалне демократије и на однос према правној држави. Према професору Пројсу, поступак преласка из једног у други систем друштвеног организовања на новим уставним основама треба да буде потчињен принципима правне државе, међу којима је основни да нико није изнад закона, па ни законодавац. Правна држава треба, другим речима, да ослободи спутане друштвене потенцијале који неће ићи на уштрб већ материјализованих добара, што је посебно уочљиво у области "имовинских позиција" и њиховог прелажења у облике који су примерени законима тржишне привреде. Упркос огромним имовинским преслојавањима у друштвима Источне и Средње Европе, до сада нису створени адекватни правни основи који би легално и без великих социјалних потреса обезбедили "реституцију капиталистичког својинског поретка". Тако се долази до парадоксалног исхода да пут до правне државе захтева политичке одлуке које би тешко могле задовољити мерила правне државе.

Следећи референт, доцент др Јовица Тркуља, поднео је реферат под насловом *Реал–социјализам и правна држава* (Der real—existierende Sozialismus und der Rechtsstaat). Указујући да је реч о "споју немогућег", доцент Тркуља у реферату говори о природи реал–социјалистичких друштава, о путу од ауторитарно–бирокупатске до либерално–индивидуалистичке правне државе, као и о ауторитарном негирању правне државе, при чему посебну пажњу посвећује проблемима доминације политичке власти у социјализму, која реалсоцијалистичку државу чини антиподом правне државе. Што се тиче успостављања правне државе на "развалинама реалсоцијализма", неопходно је да се успоставе извесни нужни и довољни услови за конституисање правне државе у тзв. (пост) реалсоцијалистичким земљама, као што су ограничење власти правом и правно институционализована заједница у којој су права и слободе мера њене правности, демократске институције и правни плурализам, конституисање грађанина и гаранције слобода и права човека, правна сигурност и једнакост, принцип поделе власти, слободно тржиште и сл. При томе се као битни моменти за успостављање правне

државе у тим земљама појављују ослобађање економије од туторства политике, демократија и систематска контрола носилаца политичке власти, напуштање концепта диктатуре пролетаријата, конституисање и еманципација грађанина, подела власти, независно судство и цивилно друштво. Сви поменути услови и моменти, према оцени доцента Тркуље, не значе још да је у тим друштвима збиља и успостављена правна држава која, као и владавина права, представља пробни камен ваљаности промена у друштвима (пост)реалсоцијализма.

У наставку радног дела другог дана симпозијума, реферате су поднели професор др Коста Чавошки и професор др Драгољуб Поповић.

У реферату под насловом *Природно право, владавина права и тирански закони* (Naturrecht, rule of law und tyrannische Gesetze), професор Чавошки истиче да неправични, изопачени и тирански закони представљају "проклетство људског рода". Њих је одувек било, "а и наша генерација, нарочито у Источној Европи, није их била поштеђена". Како су то, међутим, по правилу били важећи, позитивни закони које намеће суверена власт, у филозофији и теорији су до данас остала актуелна питања да ли треба поштовати такве законе и на шта се ваља позвати када се таквим законима ускраћује послушност. Одговор на прво питање је дат већ у Софокловој *Антигони*, а касније, са превлашћу правног позитивизма, у оквиру идеје о владавини права, при чему се помно разматра однос позитивног према природном праву. Што се тиче владавине права, ваљаност позитивног законодавства и права је условљавана његовом моралношћу која се обично подводи под појам правде. Ове идеје су снажно представљене у најзначајнијим правно–политичким документима нове грађанске класе и у каснијим документима светске заједнице. Што се тиче основа за ускраћивање послушности тиранским законима, професор Чавошки запажа да је право на побуну примереније старим режимима. Од њега, међутим, треба разликовати право на непослушност која може постојати само у демократији у којој постоји слобода јавности, које нема без правне свести и правне културе грађана. У таквим друштвима јавно мњење у праву види главно ограничење могуће самовоље власти. У ауторитарним и тиранским режимима управо је убрнато: право постаје пуко средство којим власт контролише грађане и нема готово никаквих могућности да се ваљана правна свест уопште створи, а камоли да буде било каква противтежа власти.

У реферату под насловом *Одређење појма правне државе код српских професора права у XIX веку* (Die Bestimmung des Rechtsstaatsbegriffs bei den serbischen Rechtsprofessoren im XIX Jahrhundert), професор Поповић је изнео схватања правне државе у српској правној науци која су одликовала најистакнутије писце у прошлом веку. Том приликом посебно су испитивана и приказана схватања српских професора права, који су највише утицали на правну науку и на обликовање правне свести народа. Различита схватања о правној држави професор Поповић разврстава на две главне групе. Првој групи припадају она схватања која правну државу одређују преко државног циља, какав је случај са схватањима Димитрија Матића, Милоја Лешњанина, Стојана Марковића и Јакова Ненадовића. Другој групи припадају професори права и писци који правну државу одређују преко начина вршења државне власти, какав је случај са Војиславом Вељковићем и Глигоријем Гершићем. Оваква оријентација је настављена и у првој половини XX века, када Миливоје Марковић пише кратку монографију у којој излаже потпуно заокружено

схватање правне државе. Централно место правна држава заузима и у делу Слободана Јовановића, који у свом делу о држави користи искључиво израз *правна држава*. У сваком случају, одређивање правне државе преко начина вршења државне власти, може се сматрати млађим и модернијим, иако је, као и прво гледиште о правној држави, и оно било плод утицаја немачке правне мисли на српску науку.

После сваког излагања референата вођен је жив разговор, у којем су постављана питања, изношена властита виђења појединих проблема, изношена запажања која су допуњавана и илустрована примерима из науке и правне праксе и давани одговори. На крају симпозијума организована је генерална дебата у којој је, поред референата, узео реч велики број професора права, научника и других угледних учесника симпозијума. У разговору на генералној дебати дотакнута су многа актуелна научна и друштвена питања везана за идеју правне државе, њен појам, границе, могућности и стварносно постојање у историјском и савременом смислу речи, као и проблеми везани за успостављање модерне правне државе у друштвима Средње и Источне Европе. Генерална дебата је била прилика да се настави и заврши разговор учесника започет након излагања сваког референта у току самог рада симпозијума. Високом научном нивоу симпозијума допринели су посебно академик професор др Радомир Лукић, професор др Божидар Марковић, професор др Славољуб Поповић, професор др Јелена Даниловић, професор др Драгољуб Кавран, професор др Данило Баста, професор др Милан Подунавцац, др Лидија Баста, доцент др Зоран Томић, доцент др Драган Митровић и други учесници и угледни гости симпозијума. Из њихових излагања произлази да је свака држава правна организација, али да свака држава као правна организација још није и правна држава. Правна држава, наиме, може бити само развијена савремена демократска држава која обезбеђује политичка права, слободе и једнакост грађана пред правом. Том циљу су подређена и организационо–техничка решења и средства контроле у таквој држави, иако она сама по себи не гарантују да ће због тога збиља и постојати правна држава. Стога, ред и мир, као основне вредности правне државе, почивају пре на одговарајућој правној свести и правној култури, него на одговарајућим заштитним механизмима који могу постојати и тамо где правна држава постоји само формално. Правна држава, другим речима, претпоставља и захтева постојање релативно аутономног развијеног друштва, које је чини и најразумнијом и најправеднијом државом. Правна држава је, исто тако, одређена и деловањем природних и економских закона, научним сазнањима, људским уверењима и заблудама, религијским учењима, метафизичким вредностима, организованом силом и начином њеног коришћења итд, што представу правне државе посебно усложњава и, тамо где постоји, приказује је збиља као крхку уметничку творевину, подложну различитим "оптерећењима", која постоје како у друштвима Западне Европе, тако и у друштвима Средње и Источне Европе, у којима се тек предузимају одговарајући кораци ка успостављању модерне демократске правне државе.

Затварајући симпозијум о правној држави, др Дитер Милер и професор др Данило Баста су у својим завршним речима изразили задовољство током и резултатима симпозијума, износећи уверење да разговор о правној држави не може имати краја и наду да ово неће бити једини разговор такве врсте. Том приликом је договорено да реферати

са дискусијом буду објављени у одговарајућим правним публикацијама у нашој земљи и у Немачкој, што само може допринети бољем познавању, разумевању и сарадњи између српских и немачких правних научника.

Све време рада симпозијума било је обезбеђено квалитетно симултано превођење, што је, такође, помогло успешном раду свих учесника и обезбедило висок научни ниво целог симпозијума.

Таквом нивоу било је примерено интересовање и посета професора права, научника и других угледних јавних и културних радника, који су се одазвали позиву да учествују у научном обележавању великог јубилеја Правног факултета у Београду – стопедесетогодишњици његовог постојања.

др Драган М. Митровић

Лазар Јоцић, РИМСКО ПРАВО, Нови Сад, 1990, стр. 272

Најстарија правна наука, Римско право, има дугу традицију уџбеника и у свету и код нас. Већ предатни уџбеник Аранђеловића заслужује високу оцену, а књига пок. Д. Стојчевића добила је награду као најбољи универзитетски уџбеник. Стога је разумљиво интересовање које побуђује овај нови уџбеник, јер се поставља питање које ће новине у форми и садржини донети после тако истакнутих претходника. На жалост, не може се рећи да он оправдава очекивања у погледу наставка једне светле традиције.

Уџбеници могу личити један на други. Оригиналноост уџбеника пре може представљати ману него врлину, нарочито у једној науци која траје готово читав миленијум. Али се, ипак, знају границе између онога што је инспирисано неким узорима и онога што представља позајмицу или је нека врста плагијата.

Јоцић нашироко од својих узора позајмљује не само идеје, већ и формулације. И то углавном од оних које или не цитира (мене) или мало цитира (Д. Стојчевић), а не од оних које чешће наводи (Борас и Маргетић).

Ево неколико позајмица од Стојчевића:

– На стр. 21 (претпоследњи пасус) Л. Јоцић пише (о принципату): "...правни институти ... допуњени и изграђени, добијају свој завршни и класични облик, а правне норме своју класичну формулацију".

Код Д. Стојчевића (издање из 1966) стр. 34: "...правне установе добиле свој класични облик, а правни прописи своју класичну формулацију". Разлика је, како видимо, што је Јоцић уместо "установе" употребио "институти" (уместо наше речи употребио туђицу), уместо "норме" – "прописи" (уместо стране речи њен превод). Јоцићу се та мисао, изгледа, веома допала, тако да је налазимо и на стр. 66, готово без икаквих измена ("... добијајући свој класични облик, а правне норме своју класичну формулацију").

– Јоцић (стр. 25, други пасус): "Почев од Готофредусове реконструкције, *Corpus iuris civilis* је доживео многа издања, данас се сматра најбољим у редакцији Момзена, Кригера, Шела и Крола, са краја прошлог века".

Стојчевић (издање из 1985, стр. 13): "...*Corpus iuris civilis* доживео је безброј издања, а... сматра се најбољим издање које су припремили Момзен, Кригер, Шел и Крол". Приметићемо да је овде формулација исправнија ("сматра се најбољим издање које...") од оне Јоцићеве. Поред тога, Јоцић је додао Готофредову реконструкцију, која не постоји. Вероватно је Јоцић помешао са реконструкцијом Закона 12 таблица Готофред није објавио неку реконструкцију Јустинијановог зборника, већ онакве текстове какви су пронађени.

– На стр. 29, други пасус, код Јоцића стоји: "Иако назив потиче од речи *senex* – старац, у његов састав (мисли се на сенат – О. С.) улазиле су старешине генсова, тако да је имао 300 чланова". Ово је доста нејасна формулација. Она постаје јасна ако обратимо пажњу на узор из којег је

ово преписано уз изостављање кључних речи. Код Стојчевића (издање из 1985, стр. 19, други пасус) налазимо: "Иако његово име потиче од речи *senex* = старац, њега не сачињавају старци... него старешине генсова (300 на броју)..." и овде је узор бољи и јаснији од Јоцићеве "прераде".

"Позајмљивач" се најбоље препозна по грешкама које преузме из оригинала. Тако је и пре рата, приликом једне јавне оптужбе да је један, тада надобудан, а касније познати наш научник, начинио плагијат, кључни доказ било управо преписивање грешака из оригинала. Јоцић у последњем пасусу на стр. 32, који је готово у целини преузет (уз мале модификације "да се Власи не сете") пише како се бакарни ас делио на "*uniciae*". Тиме је преузео штампарску грешку из старијег издања Стојчевићевог уџбеника, оног из 1966. у којем на стр. 23. такође стоји *uniciae*, уместо: *unciae*. Узгред, у новијим издањима је та грешка исправљена (стр. 32 издања из 1985).

Део о банкарству на стр. 40–41 само је препричан Стојчевић (стр. 30–31 издања из 1985), наравно, уз неке измене које не побољшавају, већ, напротив, погоршавају текст. Тако уместо "упоредо" (Стојчевић) стоји; "паралелно"; уместо "новац и кредит" – "банкарство и зеленаштво". Зеленаштво код Стојчевића "доприноси уништењу и пролетаризовању малих земљопоседника и стварању латифундија". Јоцић то преформулише у: "веома је доприносило настанку латифундија и пролетаризацији сељаштва"; "...у виду друштва за закуп пореза (*societas publicanorum*) и друштва за закуп јавних радова" код Јоцића постаје: "...у виду друштава за закуп пореза и закуп јавних радова (*societas publicanorum*)...". Али, ако је већ навео мношину уместо једнине ("друштава" уместо "друштва"), онда је требало и латински пребацити у плурал (*societates publicanorum*).

– Говорећи о разлозима за увођење формуларног поступка, Стојчевић пише: "Правни живот постаје врло сложен. Јавља се велики број нових правних установа које траже заштиту...". Код Јоцића налазимо: "Врло сложен правни живот са великим бројем нових правних послова које је требало правно заштитити...". Стојчевић: "То су били разлози због којих је ... био уведен нови поступак." Јоцић: "Били су то разлози увођења новог поступка". Нешто даље код Јоцића (стр. 116, претпоследњи пасус) налазимо рогобатну и бесмислену реченицу; "*Actiones honorariae* створили су претори и курулски едили, али су тужбе биле неупоредиво бројније и значајније". Код Стојчевића налазимо: "Тужбе које је створио претор су бројније и значајније од оних које је створио курулски едил" (стр. 113). И овде је преписивач, у жељи да макар мало одступи од узора, изостављајући кључне речи, учинио реченицу неразумљивом.

Одељак посвећен породичном праву врви од позајмица, нарочито од Стојчевића. Ево неких примера:

– Стојчевић (стр. 90–91, издање из 1985): "Економску основу ове породице чини затворена кућна привреда на малом комплексу обрадиве земље, наслоњеном на комплексе шума и пашњака који припадају генсу... обрађиваном радом свих чланова породице, уз само спорадичну употребу робова (патријархално ропство); Јоцић: "Затворена кућна привреда, обрада ситних и средњих поседа и сточарство на пашњацима који припадају старом генсу, условили су да се само заједничким животом и радом на породичној имовини... радом свих својих чланова, уз спорадично коришћење робова – патријархално ропство". Јоцићева "побољшања" оригинала су, дакле, додатак "стари" уз "генс" и стављање

повлаке уместо заграде код "патријархално ропство". Даље, Стојчевић: "Отац, као најстарији мушкарац, постаје природни шеф породице." Јоцић: "*Pater familias*... је био природни старешина... најстарији мушкарац". Измењен је, дакле, само редослед. Стојчевић: "Сва остала лица која живе у породици и сви потомци патерфамилијаса и њихове жене, потчињени су његовој *patria potestas*, су *alieni iuris*, без обзира на то колико су стари и какав положај у друштву заузимају". Јоцић: "Сви остали чланови породице, потомци *pater familias*а и њихове жене потчињени су његовој *patria potestas*, добијали су статус *alieni iuris* без обзира на узраст и положај који су у друштву заузимали". Стојчевић: "Жена патерфамилијаса је имала у породици положај домаћице (*mater familias*) и одговарајућу власт наређивања млађим женама и деци". Јоцић: "Жена патерфамилијаса била је домаћица у породици (*mater familias*) могла је да напредује млађим женама и деци...". Разлика је само што код Јоцића постоји штампарска грешка, а њих има безброј у књизи (1) ("напредује" уместо "наређује"). Стојчевић (стр. 63 издања из 1966): "У конзорцијуму је настао начин рачунања сродства ... агнатско сродство. Зато се конзорцијум често назива агнатском породицом. Основ агнатског сродства је заједница живота и рада: сродник (агнат) је онај са којим се живи и ради у истој породици, а није сродник ко живи ван породице, па ма био у блиској крвној вези са члановима породице". Јоцић: "Типичан систем агнатског сродства формирао се у конзорцијуму, по њему се ова породица назива и агнатском. Основ сродства одређен је заједницом живота и рада у оквиру породице. Сродник – агнат је лице из исте породице ... док није сродник лице које живи изван породице иако је са њима у блиској крвној вези". Врло мало је измењено, осим што и овде Јоцић показује да су му драже повлаке од заграда. Стојчевић (стр. 76–77): "Брачни другови дугују узајамно поштовање и верност и уздржавање од сваког акта који би довео у питање опстанак брака". Јоцић: "Муж и жена обавезни су на узајамно поштовање, верност и помагање и уздржавање од сваког поступка који би био против постојања брака". Оригиналност овог "препева" је: "поступак" (уместо: акт) и "који би био против постојања брака", што је бесмислица. Овде и наслућујемо главни разлог толиког преписивања и верности узорима – када хоће да одступи, Јоцић почиње да греша.

Када говори о узупапији, Стојчевић пише (стр. 127–128): "Овакав пропис, који у првом моменту збуњује, јер омогућава приграбљивање туђе имовине ... постаје потпуно разумљив ако се посматра у условима у којима је донет". Јоцић: "Овакав пропис на први поглед омогућавао би лако стицање туђе имовине... и може се објаснити само у склопу услова у којима је примењиван" (стр. 190). Стојчевић: "Рим је, пак, био мала и врло сиромашна средина у којој се тако рећи за свакога знало шта има... нити је могао себи допустити луксуз да је на годину дана, односно две препусти другом ... Зато су случајеви прибављања својине на овај начин били сигурно врло ретки... Циљ ове установе био је доказивање и учвршћење права својине". Јоцић: "Рим је тада био мала и сиромашна заједница у којој су се сви познавали, тешко да се могло десити да неко остави и заборави своју ствар код другог чак и за краће време од годину дана. Стицање својине на овај начин било је веома ретко и то сигурно

(1) Неке од ових грешака набројане су при крају приказа.

није био главни циљ овог института. Пре свега је олакшавао... доказивање и доприносио учвршћивању права својине”.

Други аутор од којег је Јоцић ”позајмљивао”, нарочито у прегледу римске историје, јесте Иво Пухан. Од њега преузима називе италских племена (Пухан, стр. 13, Јоцић, стр. 27), понеку фусноту, понеку формулацију (”сенат је ратификовао одлуке скупштине” – Пухан, стр. 23, Јоцић, стр. 29). Од Пухана су преузете теорије о пореклу плебејаца, али има и опсежнијих позајмица. Када говори о односима клијената и патрона, Пухан пише: ”Основне дужности патрона биле су да клијентима тумаче право, да уместо њих воде спорове и да им пред судовима помажу... Клијенти су били обавезни да патронима помажу при удаји ћерки, да њих и припаднике њихових породица откупљују из ропства и да за њих плаћају новчане казне” (стр. 20). Јоцићева верзија је нешто сажетија (стр. 30): ”Патрон је клијенту пружао заштиту, давао поклоне, тумачио право, заступао на суду, а клијенти су обавезни да патрону помажу при удају ћерке, да га евентуално откупе из ропства, за њега плаћају казне, прате га на јавним местима”. Додаци: ”давао поклоне”, ”пратио на јавним местима”, рекао бих да су преузети од мене (стр. 26). Пухан (стр. 34): ”... сенат је био државни орган састављен од 300 најугледнијих припадника патрицијског друштвеног реда. Постепено, кроз борбу са патрицијима, право на приступ у сенат добили су исслужени плебејски магистрати. Тако се сенат учврстио као тело... најугледнијих припадника патриција и плебејаца”. Јоцић (стр. 35): ”Сенат се састојао од 300 најугледнијих припадника патриција, постепено кроз борбу у њега улазе и бивши плебејски магистрати, тако да представља државни орган од најугледнијих чланова старе и нове аристократије”. И овде се оригиналност састоји у томе што недостаје реч ”састављен” чиме реченица постаје рогобатна.

Јоцић ме нигде не цитира, што је свакако његово право, али користи мој уџбеник.

– Ја тврдим да је ”Италија... етнички шаролика” (стр. 19). Јоцић: ”Становништво Апенинског полуострва у етничком погледу било је разнолико”. Овде се примећује већи напор аутора да измени оригинал, више него када се преузима од Стојчевића. Можда зато што је реч о живом колеги. Такође се препознаје мој уџбеник у формулацијама на истој страни ”централни положај” (Италије) ”доста густих шума, пространих пашњака, река богатих водом, неиспошћеном земљом, богатом и разноврсном фауном”. Код мене (стр. 19) то гласи: ”централни положај... јер је било густих шума, реке су биле богатије водом, а земља неиспошћена вековном обрадом”. Када говори о реформи Сервија Тулија, Јоцић каже: ”...пети разред чинило је 30 центурија сиромашних наоружаних праћкама и батинама, људи без икакве имовине – пролетарији сврстани су у једну центурију и нису били обавезни да служе војску”. Не подсећа ли то на следеће моје формулације: ”Последњи разред је давао само тридесет чета наоружаних праћкама и батинама, а они који нису имали ни тај минимум прихода нису обавезни да служе војску”.

Под насловом Освајања (исти наслов имам и ја) налазимо: ”Освајања нису увек вршена војним методима... Поред народне, снажне и дисциплиноване војске, за успешна освајања заслуге су имали и спретни политичари и дипломати којима је руководећи принцип био: *divide et impera* – завади па владај. Код мене (стр. 30) пише: ”Велику заслугу за

ова освајања имају не толико војсковође, колико политичари... А део освајања дугују и дипломатији. Они су се држали начела: завади па владај (*divide et impera*)...". Нешто даље се помиње и "народна војска", коју је Јоцић такође преузео, уз додатак "снажна и дисциплинована", као што је уз политичаре додао "спретни". Податак да је "у новоосвојеним провинцијама држава око трећину земље проглашавала за *ager in solum provinciale*" веома подсећа на: "Од освојених провинција држава је обично узимала око трећину најбоље земље" (стр. 34 мог уџбеника). Јоцићево "побољшање" су "новоосвојене провинције".

Јоцићево: "Источни део државе, будућа Византија, у коме робовласништво никада није имао чист и раширен облика, и где је већ раније било у кризи, успео је да преброди тешкоће... и да потраје још готово миленијум" (интерпункција и штампарске грешке су преписане). То свакако има везе са следећим мојим текстом: "У источном делу је већ раније робовласништво било у кризи... овде и пре римског освајања робовласништво није имало чист облик, нити је у тој мери раширено". "Византија је успела да преброди тешкоће и да потраје још један миленијум". Оригиналност Јоцића се састоји у тврђењу да робовласништво "никада није имао чист и раширен облика", што је стилски конфузно и суштински погрешно.

Када говорим о Јустинијану и његовој кодификацији (стр. 79), употребљавам следеће формулације: "Био је образован, енергичан и суров човек". Јоцић (стр. 74) пише: "... уз свестрано образовање... био је изузетно марљив... човек сурове нарави". У мом уџбенику стоји: "Један од разлога за његов успех је у сарадницима којима се окружио: правник Трибонијан, управник финансија Јован Кападокијски, војсковође Велизар и Нарзес, архитекта Антемије, писац Прокопије, а не треба заборавити ни његову жену Теодору, која је била куртизана и глумица, тако да је царева женидба шокирала јавно мњење Константинопоља". Јоцић: "За остварење својих циљева и сараднике, бирао је најспособније људе у одговарајућим областима, као што су били правник Трибонијан, војсковође Велизар и Нарзес, економиста Јован Кападокијски, укључујући и његову жену Теодору, бившу глумицу, иако је женидбом са њом скандализовао јавно мњење престонице". Мисао и већина формулација су идентични. Ево неких одступања: уместо "управник финансија" Јоцић употребљава: "економиста". И овде, да би забашурио извор којим се служио, Јоцић мења, али те промене су погоршање оригинала. Такво занимање – економиста у античко доба не постоји. Аристотел је користио "*oikonomia*" као реч за вештину управљања домаћинством, али не у оном смислу у којем се данас употребљава (2). Јоцић је испустио Антемија и Прокопија, као и податак да је Теодора била куртизана (задржао је: глумица). Уместо: "шокирала јавно мњење Константинопоља", Јоцић каже: "иако (што је бесмислено – О.С.) је женидба са њом скандализовала јавно мњење престонице".

На стр. 108, када говори о легисакционом поступку, Јоцић најпре каже како он "води порекло из самопомоћи и арбитраже", што је преузето од Стојчевића (уз незнатне измене: "настао из самопомоћи и арбитраже", стр. 117). У набрајању особина поступка комбиновао је

(2) *Aristotelis politica*, 1278 Б, 37–38. Економија у данашњем смислу речи настаје тек од француских економиста из XVIII века.

Стојчевићев и мој текст. Код мене стоји: "Његове су карактеристике последица општих особина права... Те особине су: самопомоћ, арбитража, формализам, деоба на два дела, недостатак правних лекова, персонална егзекуција" (стр. 147). Јоцић: "Из оваквих услова и... основних обележја правног система произашле су његове опште карактеристике: подела поступка на два дела, самопомоћ и арбитражно суђење, строги формализам и непостојање правних лекова".

На стр. 168 Јоцић пише: "Идеју о подели ствари (реч је о телесним и бестелесним – О.С.)... коју су више у филозофском смислу преузели из грчких филозофских учења... Бестелесне ствари се састоје у правима: наследство, плодуживање или облигација". У мом уџбенику на стр. 167 стоји: "Поделу на телесне и бестелесне ствари најпре налазимо код Грка, али у једном... више филозофском значењу... Бестелесне ствари су права: наслеђе, плодуживање, облигације".

Чини се да се овакво "позајмљивање" идеја може видети и у низу других примера: у начину на који почиње излагање о браку, у делу који говори о положају жене (само је Јоцић спојио у један наслов оно што је код мене изложено у три), о околности да излаже хипотезу Д. Стојчевића о функцији старог римског тестаментa, што се једино може наћи у мом уџбенику. У одељку који говори о предмету и садржини облигација (иако се стиче утисак да није разумео проблем, на шта ћемо се још вратити), о изворима облигација (стр. 226–227), затим у излагању о *condictiones sine causa* итд.

Има у овом "пачворку" и нешто материјала преузетог од Ромца. Ево, ради илустрације, једног примера. На стр. 184. Јоцић пише, тј. преписује: "дељени су на *adquisitiones civiles* и *adquisitiones iuris gentium*... Цивилно правни начини били су свечани, формалистички и деле се на јавне... Начини стицања по *ius gentium* били су нејавни, несвечани и неформални...". То је доста необичан начин изражавања ("нејавни, несвечани и неформални"). Необичан да, али оригиналан не. Ромац (стр. 161): "*Acquisitiones civiles* су биле јавне, свечане и формалистичке, за разлику од *acquisitiones naturales*, које су биле нејавне, несвечане и неформалне". Има много Ромца и код услова одржаја (стр. 191, упоредити са Ромцем, стр. 169) и на још доста места.

Набројати сва преписивања и одгонетнути све поступке (додуше не баш много веште) којима је Јоцић забашуривао своје изворе, захтевало би књигу колика је његов уџбеник, ако не и већу.

Наведена литература и фусноте су, исто тако, занимљив и речит сведок "оригиналности" овог уџбеника. Цитира се нешто извора (углавном преузето из других уџбеника), нешто аутора и уџбеника. Уџбеници су навођени без икаквог разлога, јер мишљења која њима подупиру нису први пут изложена у тим уџбеницима, нити су њихови аутори творци ових ставова (стр. 132, 154, 242, 269). Цитирање уџбеника Бораса и Маргетића једино се може схватити као "омаж" рецензентима. Аутори су искључиво старији: Мајер (једно дело из 1907, друго из 1915), Салковски (1894), Белох (1886), Власак (1888), Пелман (1901), Коста (1918), Допш (1923). Једно од "новијих" дела које цитира је Момзеново "*Römische Strafrecht*" из 1955, али је, у ствари, то репринт књиге из прошлог века (!) Није чудо што Јоцић на стр. 36 за Пуљезову књигу из 1963. тврди да је "новија литература". На стр. 118 (фуснота) у новију литературу убраја студију Казаволе из 1955 (!). И то је најсвежија роба на овој бајатој трпези. Узалуд ћемо у овом музеју тражити неког од новијих ауторитета

за античку привредну историју (Финлија, нпр.), у њему нема ни Хонореа, Питера Стејна ни многих других. То што Јоцић сматра новитетима била је "новија литература" за оне уџбенике (Стојчевић, и то старије издање, Пухан) из којих је позајмљивао ставове, речи, реченице, штампарске грешке, па и фусноте, али од тада је прошло тридесетак година и постоји велики број новијих схватања која су у међувремену изнета.

Поставља се питање зашто је аутор овако отворено "позајмљивао" од других, тако да није потребно много труда ни проишљивости да се позајмице открију. Мотиви и разлози нису сасвим јасни, али се могу наслутити. Вероватно је реч о три недостатка: времена, способности и скрупула.

Да се журило са књигом доказ су многобројне штампарске и друге грешке ("Тибор" уместо Тибар на стр. 29; на стр. 62 је наслов у којем недостаје једна реч, Марцијан је постао Марјан на стр. 64; на стр. 89 у цитату из Гаја изостављена је једна реч; на стр. 115 погрешно је цитирана формула у фусноти, уместо "*usucapere*" треба да стоји "*usu capere*" на стр. 190 итд.). И сама систематика је збркана. На страни 94 постоји наслов *Правна лица*, а затим под а) поднаслов *Правна лица у римском праву*. Даље нема ни "б", нити другог слова. Слично је и на страни 102. Код излагања својине помешани су догматски и историјски критеријуми, тако да читав одељак делује незграпно. На стр. 177 набројани су следећи облици својине:

1. Својина са елементима друштвене својине;
2. Приватна својина (квиритска, преторска, провинцијска и пере-гринска);
3. Својина са феудалним елементима;
4. Својински облици са елементима друштвене својине (!?).

На страни 163 недостаје фуснота која се најављује у тексту, као и фуснота бр. 2 на стр. 230. Завршна реченица првог пасуса на стр. 231 је конфузна.

Можемо се питати, уколико жели да прикрије "позајмице", зашто се Јоцић не задовољава само туђим идејама, већ узима и речи, реченице, фусноте, па и штампарске грешке? За тај вештији облик кићења туђим перјем потребно је извесно знање материје и стилска сигурност. Тако се може добити текст који изгледа као да је изашао из једне руке и који нема противуречности нити стилских рогобатности. Све то овде није случај, већ се лако могу препознати шавови и закрпе. Један од изузетака, где је показао више уметности, је на стр. 251 "... "*Pactum, pactio*" потиче етимолошки од речи *pax* која значи мир, измирења, поравнање, нагодба". То је мање-више преписано од Стојчевића (стр. 281: "... измирења, поравнање, погодбу"), осим последње речи која је преузета од мене (стр. 270: "решавање сукоба, *нагодба*").

Ево неколико примера "прављења књиге маказама" без завршног изравнавања шавова.

Када говори о правнику Улпијану, Јоцић на страни 70 тврди како је једна трећина *Дигеста* састављена од његових одломака. Али, заборављајући то, када пише о *Дигестама*, каже како 40% фрагмената отпада на Улпијана. Откудова недоследност? Отуда што је први податак преписан од Ромца (стр. 42), а други из мог уџбеника (стр. 81). На истом месту, неком погрешном аритметиком долази до податка да на остале правнике отпада 17% фрагмената, иако је тај проценат знатно мањи (испод 7%).

Код одржаја је махом преузимао од Стојчевића, али је понешто убацивао од других и тиме направио збрку. Тако тврди да није циљ старог института узукapiје стицање својине, да би две реченице затим рекао супротно: "Посебно је погодовао присвајању земљишта... одузетог од непријатеља...". На почетку стр. 217 пише: "Предмет дужникове чинидбе или престације је одређена ствар или чинидба..." (преузет од Стојчевића, стр. 203 старијег издања: "предмет дужникове обавезе... тј. ствар или чинидба"). То је нетачно и противуречи тврђењу самог Јоцића на почетку тог одељка да је предмет облигације "одређено понашање дужника" (ово је преузето од мене).

Јоцићево знање општих правних појмова доста је непоуздано. Он тврди (стр. 139) да је у Риму универзална сукцесија претходила сингуларној. Он не разликује сасвим појам заменљивих и потрошних ствари (стр. 236). На стр. 194 тврди да је код *actio negatoria* тужени морао да докаже своје право на узнемиравање, "што је било неупоредиво теже", а ствари управо обрнуто стоје – то је неупоредиво лакше него власнику да докаже да он нема то право. Германи нису свог вођу звали *dux*, већ је то латински назив (стр. 29, фуснота 1).

Ни његова писменост није поуздана. На страни 176, други пасус, налазимо две грешке у једној речи: "чак шта више". Он пише "исчезава", уместо "ишчезава" (стр. 22, 82). Затим: "цивилно правни начини" (стр. 184), "историјско правна школа" (стр. 84, више пута, тако да није реч о штампарској грешци, већ о убеђењу). Папинијана назива "доајеном" римске правне науке, што свакако не одговара (Вујаклија: доајен = старешина, најстарији по реду примања у неку установу, најстарији по годинама, декан). Не пише се великим словом "Западни део римске државе" (стр. 27). Налазимо и утицаје исквареног бирократског стила: "У вези класичног принципа" (стр. 204); "приказ мишљења у вези теста-мента" (стр. 149, фуснота). Двострука је таутологија: "развијени робно-новчани односи, робна размена и тржишни односи" (стр. 22). Преведена античка дела цитирају се у оригиналу (Апијанови *Грађански ратови*, Петронијев *Сатарикон* – стр. 45 и 48), а нека непреведена се цитирају у преводу (совјетски аутори на стр. 30). Уз *Res gestae* (стр. 47) наведена је страница, а у ствари је то поглавље. На стр. 97 наведен је Гај, тако да се стиче утисак да он одобрава туторство над женама, а он у ствари преноси мишљење старих песника, које критикује (1. 144, 190).

Ево неколико примера стила овог уџбеника када његов аутор не препишује. Јоцић пише (стр. 97): "Туторство над женама је специфична римска установа, која се суштински разликовала од туторства над малолетницима и старатељством...". "Успешни ефекти спољнополитичких односа одразили су се на римску економику, на све области привређивања, која добија обележје класичне робовласничке привреде, засноване на класичном античком ропству и тржишним робно-новчаним односима" (стр. 38). Мисао да су две основне промене робноновчани односи и класично античко ропство (само у измењеном редоследу) преузета је од мене (стр. 34).

Посебна је прича латински језик. Њега нема много у тексту, што је добро. Јер и у оно мало текста унето је доста грешака које доводе у сумњу ауторово знање овог језика. "*Honores*" не значе "изабрани", већ "почасни" (стр. 62). Није поверилац питао јемца: "*Praes est?*", већ: "*Praes es?*". Могло би се поверовати да је реч "*ignorantiam*" (уместо "*ignorantia*") штампарска грешка, али је налазимо двапут у максими: "*Ignorantiam iuris*

nocet, ignorantiam facti non nocet" (стр. 229, фуснота). Формула кондемнације је гласила: "*condemnato*", а не "*condemnatio*" (стр. 115, фуснота). "*Postulo*" не значи "молим", већ "захтевам" (стр. 111), списак судија се звао "*album iudicum*", а не "*album iudicium*". Јоцић упорно пише: *Gai, Institutiones*, а треба: *Gai institutiones* (јер није реч о номинативу, тј. "Гај, Институције", већ генитиву, тј. о наслову дела: "Гајеве институције"). То је као кад би писао: "Гајеве, Институције" (стр. 24, 144, 161, 168, 206 итд.). Слична је грешка: "*Ciceronis, De legibus*" (стр. 60), "*Ciceronis, De oratore*" (стр. 61). "*Rerum cottidianarum*" може бити: "*Res cottidianae*" или "*Rerum cottidianarum libri*". Можда је на крају цитата из *Дигеста* "нпр." омашка (уместо *pr. = principium*, почетак параграфа), али сумњу изазива њено понављање (стр. 164, 167).

Занимљива је и индикативна грешка: "*Capitae menti*" (стр. 98). Такав израз не постоји у латинском. Постоји: "*mente capti*". Откуд она у Јоцићевом уџбенику? Па поступком који је веома широко користио – преписивањем. То је "позајмљена" грешка из Стојчевићевог уџбеника (стр. 55 издања из 1966: *capite menti*), што је још један доказ начина на који је књига настала.

Ако све ово имамо у виду, онда је јасно зашто се Јоцић тако верно држи својих узора да преписује све, укључујући и штампарске или друге грешке. Чим се одвоји од тог плота, за који се иначе грчевито држи, његов корак је несигуран. Његове измене су готово редовно погоршања. Оно што је његово, а тога има мало, показује низак ниво писмености и познавања материје. Исто тако јасно је зашто више користи старо издање Стојчевићевог уџбеника, а не новија, која су више пред очима читаца и из којих је опасније "позајмљивати". Разумљиво је, такође, зашто аутор није узео за рецензенте неког из своје близине или шире околине, већ М. Бораса са загребачког Правног факултета и Б. Ђурђева, историчара из Сарајева, тј. једног ван Србије, а другог и ван Србије и ван материје. Мање је вероватно да су они упознати с изворима које је нешtedимиче користио.

Узимајући све у обзир, можемо закључити да је ознака која се налази на почетку књиге: "*Copyright* Лазар Јоцић" прилично смела. Можда би уз Лазар Јоцић требало додати: "& Стојчевић, Пухан, Станојевић, Ромац и други".

Иако су извори којима се служио добри, резултат је лош. Јер вешто "позајмљивање" не захтева онолико способности колико оригинално дело, али ипак више и времена и знања од онога којим је Јоцић располагао. Пред нама је књига из које студенти могу научити да се пише "чак шта више", "у вези тога", да се "Источни део царства" пише великим словом, да су се источна и западна црква разишли – и то не први пут – 565. године, да је постојала професија "економиста" у старом веку. Они неће знати да ли је од Улпијана преузето 40% или 33% при изради *Дигеста*, да ли је предмет облигација "понашање" или "ствар", да ли је узупапија у исто време мало и много коришћена за прибављање својине.

Све у свему, пред нама је занимљива књига. Писана у традицијама "ресавске" школе, она је сведок не само способности и етике аутора, већ говори и о времену у којем живимо.

др Обрад Станојевић

*Проф. др В. Водинелић, проф. др Ж. Алексић, КРИМИНАЛИСТИКА,
"Информатор", Загреб, 1990, стр. 659*

Аутори су наши најистакнутији сувремени знанственици–теоретичари на подручју криминалистичке знаности, плодни криминалистички писци, аутори бројних књига, студија, монографија и чланака из подручја криминалистичке знаности, али и шире, из подручја кривичног процесног права, криминологије, виктимологије и сл.

Уџбеник је писан на основи позитивних законских прописа и полазећи од законитости криминалистичке знаности, те од изучавања оперативне праксе органа унутрашњих послова и форензичке праксе. Намијењен је студентима правних и криминалистичких факултета, виших школа унутарњих послова, овлашћеним радницима органа унутарњих послова, војној полицији, радницима извршења кривичних санкција, јавним тужитељима, истражним и расправним суцима, одвјетницима, цариницима, социјалним педагозима, укратко – свима онима који се у оквиру своје професије и струке баве утврђивањем истине.

Уџбеник је резултат дугогодишњег знанственог и наставног рада аутора који су га написали на основи искуства и сазнања стечених знанственим радом, непосредним контактима с оперативним радницима органа унутарњих послова, јавним тужитељима и суцима и криминалистичким вјештацима, као и на основи кориштења богате свјетске литературе из подручја криминалистичке знаности. Знанствена и практична сазнања у овој области презентирана у уџбенику, од универзалног су значаја. Аутори су настојали, и у томе су потпуно успјели, пренијети што потпуније најсувременије стручне информације из свјетске литературе и особних контаката с угледним европским и свјетским криминалистима. Избјегли су претјерано наглашавање тзв. специфичности тамо гдје су оне незнатне, или представљају стручни изолационизам и конзервативни практицизам.

Књига није теоретска расправа, иако је на високом теоретском нивоу. Аутори су успјели дати на малом броју страница (иако то звучи парадоксално) када је ријеч о криминалистичкој знаности, криминалистичко–тактичке и техничке садржаје. При томе су се морали сами одлучити о "ампутацији" појединих садржаја. Важно је апострофирати да је велик број партија потпуно самосвојан и да изражава гледиште аутора, а други дијелови су врхунска синтеза аутора, а изнимно преузета рјешења, при чему је био пресудан опсег и ступањ информисаности аутора.

У саставу излагања пружена су сазнања из подручја криминалистичке тактике и криминалистичке технике као подсустава у оквиру криминалистичке знаности, с тим што је тежиште на трасеологији. Аутори су, што је веома важно за кориснике уџбеника, криминалистичко–техничке садржаје пројигирали под углом гледања тактичара, у дози колико је то неопходно будућим корисницима уџбеника, особито код подучавања тзв. мјера првог захвата на челу с увиђајем, одређивања вјештачења и оцјене доказних информација.

Аутори у овом раду доказују своју веома широку ерудицију, смионост у приступу и оригиналност у закључцима, чиме подстичу нашу знанствену криминалистичку знатижељу и распирују искре знанстве-

них дискусија међу практичарима, што иде у прилог новим знанственим спознајама и напретку криминалистичке струке у цјелини.

При откривању и разјашњавању кривичних дјела, у правилу настаје читав комплекс разноврсних спознајних проблема, које практичари криминалисти треба да ријеше на најадекватнији начин. Садржај уџбеника даје одговор на то питање. Уџбеник садржи знанствено фундиране и за криминалистичку праксу драгоцене упуте и сазнања из подручја криминалистичке знаности, како је већ апострофирано. Оно што је посебно важно, терминологија њихова стајалишта и полазне основе уједначени су до максимума, иако је реч о два аутора. Посебну вриједност уџбеник има с дидактичког становишта, зато што су аутори градили свој методолошки сустав на основама дугогодишњег практичног рада, наставничке дјелатности, уз крајње савјесно конзултирање и навођење бројних извора свјетске криминалистичке литературе. Уџбеник је писан сажетим језиком и обилује прецизним дефиницијама криминалистичких појмова, а аутори се не губе у понављањима. Аутори су веома успјешно објединили два научна захтјева: дескриптивни и експликативни.

Садржај уџбеника је подијељен на уводни дио и четири дијела с укупно 659 страница. Иако садржај уџбеника по броју страница изгледа велик, он је фактички много већи јер је дат на веома кондензиран начин. Прецизним и логичким изражавањем аутори су изложили и објаснили низ питања из подручја криминалистичке знаности. Оно што је особито важно – та су питања изложена на оним мјестима уџбеника којима по логичком реду припадају.

У уводном дијелу под називом *Увод у криминалистику*, дефинирају се задаци, предмет и методе криминалистике, мјесто криминалистике у саставу кривичних знаности и повијесни преглед развоја ове знаности (глава I). У глави II дају се основна тактичка начела преткривичног и кривичног поступка, која у основи чине правно–хуманистички оквир за адекватно и ефикасно поступање криминалиста. На крају, аутори говоре о међународној сурадњи у борби против криминалитета и циљевима и задацима Интерпола.

У првом дијелу аутори излажу грађу о планирању преткривичног и кривичног поступка, чиме се гарантира објективно, свестрано и потпуно откривање, истраживање и разјашњавање кривичних дјела и учинилаца. Посебно интересантан дио представљају излагања о доказима и верзијама као мисаоним претпоставкама које су од круцијалног значаја за криминалисте и кривичаре. Аутори класифицирају верзије с обзиром на фазе поступка и елаборирају њихову улогу у откривачко–доказном раду органа поступка.

У другом дијелу аутори излажу грађу о тактици подузимања оперативно–тактичких мјера и радњи. У глави I дефинирају појам и врсте оперативне дјелатности; у глави II говори се о начинима сазнања за припремање или постојање кривичног дјела; у глави III о разговору о грађанима као изворима информација од интереса за поступак; у глави IV излажу криминалистичко–тактичко учење о алибију; у глави V говоре о патролирању, осматрању, засједи и рацији; у глави VI о тајном проматрању; у глави VII о потражној дјелатности; у глави VIII о псима у служби откривања учиниоца кривичног дјела; у глави IX о тактици откривања и кориштења тајних договарања међу кривцима; у глави X о криминалистичким клопкама. Те главе имају посебну важност за опера-

тивне раднике органа унутарњих послова и друге овлаштене особе. У глави XI говори се о претрази стана, слободног простора и соба; у глави XII о лишавању слободе (укићењу); у глави XIII о индицијалној методи откривања и разјашњавања кривичних дјела, а у глави XIV о посебном дијелу индицијалне методе откривања, истраживања и разјашњавања кривичног дјела (методика рада с индицијама). Ово је посебно важан дио уџбеника јер се највећи дио кривичних дјела врши без присуства свједока, тако да су криминалисти упућени једино на прикупљање и коришћење индиција да би се утврдило постојање кривичног дјела, пронашао и открио учинилац. Велик дио рада криминалиста, готово претежан, лежи у откривању и оцјењивању индиција.

У трећем дијелу се говори о тактици истражних радњи и радњи на главној расправи. У глави I се излажу основе психологије исказа; у глави II изложен је опћи дио тактике и тактике саслушања; у глави III се говори о техници и тактици саслушања – посебни дио, у глави IV о предочавању ради препознавања; у глави V о суочењу; у глави VI реч је испитивању окривљеника; у глави VII о техници и тактици саслушања дјете и младежи; у глави VIII о симулацији и њеном откривању; у глави IX о вјештацима и вјештачењу; у глави X о увиђају (увиђај је размотрен у опсегу да сам за себе представља малу студију, теоретску и практичну, разгранату у велик број појединачних питања с детаљним упутама, посебно у погледу осигурања и асервирања појединих трагова. Такав је приступ разматраним питањима изузетно риједак у криминалистичкој литератури). У глави XI говори се о реконструкцији догађаја и криминалистичком експерименту; у глави XII о криминалистичком изучавању личности оштећеној у кривичном поступку. Овај дио је од посебног интереса за јавне тужитеље, истражне и расправне суце и одвјетнике.

У четвртом дијелу се говори о основама криминалистичке технике. У глави I се говори о траговима; у глави II о траговима код прометних деликата; у глави III о траговима оруђа; у глави IV траговима на стаклу и стаклу као трагу; у глави V се говори о криминалистичком значењу чворова и узлова; у глави VI о старости трагова; у глави VII о вјештачењу ватреног оружја; у глави VIII о реституцији ознака на металу; у глави IX о знацима професије и у глави X о микротраговима. Као што је уводно истакнуто, аутори су одабрали, по њима, најважније теме из огромног подручја криминалистичке технике. Оно што је најважније и што даје посебну квалитету овом дијелу излагања јесте чињеница да аутори прилазе проблемима везаним уз кориштење криминалистичке технике кроз "оптику" тактичара, тако да су изложени садржаји разумљиви и онима који немају посебна предзнања из ове области.

Из изложеног произлази да је ријеч о темељитом, суставном и детаљном дјелу с јасно изнесеним одредницама хеуристичког и силогистичког процеса у истраживању кривичних дјела. Аутори процес истраживања кривичних дјела приказују као организиран, строго плански оријентиран, хумано инспирисан и формалноправно утемељен креативан и ефикасан сустав. Методолошки приступ аутора је индуктивно–дедуктивни, при чему аутори уграђују низ пријеко потребних сазнања интерферентних дисциплина (нпр. судске медицине и сл.), која су успјешно уклопили у modele криминалистичких и истражних оперативних мјера и радњи. Тиме уџбеник добија и интердисциплинарни карактер. Аутори у потребној мјери користе постулате кривичноправне знаности, форензичке и систематске психологије, судске

медицине, криминологије и других знаности. Текст је дидактички веома успјешно обликован, темељит и с високим ступњем обраде појединих питања која су наглашено значајна за криминалистичку праксу, уз јасно дате теоретске основе, тако да уџбеник представља cjеловито, суставно дјело и посебно вриједан приручник за практичаре. Дакле, дидактички моменат обликовања текста, како је истакнуто, аутори су у потпуности уважили, а то је круцијално питање за квалитету уџбеника. Стил писања је уједначен, лако разумљив, језик течан, стручно називље стандардно и разумљиво, а излагања занимљива и крајње јасна. Штета је што простор ауторима није дозвољавао да своја излагања поткријепе већим бројем анализираних случајева из праксе.

Оно што је потребно посебно нагласити када је ријеч о унутарњој структури излагања аутора, је чињеница да оно суставно обрађује поједине теме и да се перманентно препознаје толико потребна међусобна веза формалноправног и материјалноправног елемента с криминалистичким, дакле – дијалектички однос форме и садржаја.

Потенцијалним корисницима уџбеник ће користити за стицање неопходних знања која ће примјењивати у пракси у оквиру својих дјелатности на конкретне случајеве. "Анатомија" процеса откривања, истраживања и доказивања кривичних дјела, у великом дијелу је оригиналан рад аутора, као резултат дугогодишњег рада у овој области, што дјелу даје посебну вриједност.

На крају треба констатирати да је ријеч о зрелом и озбиљном раду, који није само знанствено теоријски на завидној висини, већ има и значајну апликативну вриједност. По свом опсегу, систематици излагања, а посебно мноштву информација, то је озбиљно, заокружено дјело знанственог карактера из подручја криминалистичке знаности. Онако како је рад конципиран и садржајно богат, пружа могућност ширег кориштења. Стога се може свесрдно препоручити за кориштење приликом теоријских проучавања, а још више практичарима којима ће теоретски аспекти криминалистичке знаности проширити криминалистичке спознање хоризонте и обогатити криминалистичко поступање и размишљање на путу утврђивања истине и правде.

доц. др Душко Модли

Др Миленко Кређа, ПРАВО МОРА – НАУЧНО ИСТРАЖИВАЊЕ МОРА И ПРЕНОС ПОМОРСKE ТЕХНОЛОГИЈЕ, "Научна књига", Београд, 1990, стр. 281

Монографија проф. др Миленка Кређе посвећена је једном новом подручју из области права мора, тематски потпуно необрађеном у нашој, а само делимично обрађеном у светској литератури. У том смислу студија *Научно истраживање мора и пренос поморске технологије* представља пионирски подухват, први рад ове врсте у нас.

Три су основна питања предмет ове монографије. Прво је анализа основних обележја међународног режима морских појасева, уз критички осврт на устаљена доктринарна схватања. По ауторовим речима, ван сваког је спора да су појасеви унутрашњих морских вода и територијалног мора правне форме путем којих се институционализује суверена власт државе, облици "*de jure*" присвајања појединих делова мора. Из императивне одредбе која каже да је отворено море "слободно за све

народе”, на први поглед изгледа да је из самог појма отвореног мора искључен сваки облик присвајања. Међутим, у стварности се ти односи јављају у другачијем светлу. Премиса о формалној једнакости држава на просторима отвореног мора доводи, у условима фактичке неједнакости, до индиректног, фактичког, присвајања мора од стране моћних поморских сила. Фактичко присвајање отвореног мора од стране великих поморских сила, прогресивно је расло с напретком технологије и повећањем обима и квалитета непловидбених коришћења, тако да је удео већег броја држава у коришћењу акцесорних слобода отвореног мора, практично занемарљив.

Премиса фактичког карактера о неисцрпљивости мора и његових богатстава, уздрмана је технолошким развојем. Импресивна богатства мора, како она из живих, тако и из неживих извора, почела су да се користе на начин и у обиму који су у блиској прошлости личили на футуристику.

Конвенција из 1982. уноси у феномен институционализације морских појасева одређене новине, квантитативне и квалитативне природе. Квалитативне се испољавају кроз проширење морских појасева, а квантитативне кроз установљивање нових појасева у интересу обалних држава. Из тих перспектива проф. Крећа указује на значај, садржину и последице научног истраживања мора. Ово је друго питање којим се аутор бави.

Богатства мора су неизмерна. Искрапа становништва великог броја земаља, у знатној мери у зависности је од искоришћавања биолошких богатстава мора. Пронађене су огромне резерве нафте и гаса; још су значајније резерве минералних сировина откривених на дну мора и у његовом подземљу. Користи од мора се не ограничавају само на биолошка и минерална богатства. Научници већ наговештавају енергетске потенцијале мора. Мада су истраживања тек на почетку, указује се на могућност плиме и осеке у енергетске сврхе, а особито снаге таласа и морских струја. Осећај скучености копнених простора, подстакнут наглим демографским растом, окреће поглед човечанства ка мору као просторном потенцијалу који ће се у будућности користити у стамбене, рекреативне и индустријске сврхе. Аутор с правом указује да се однос према мору не би смео свести на осавремењену неолитску филозофију истраживања богатстава која у њему леже. Напори за искоришћавање богатстава мора морају се на рационалној основи удружити са напорима да се искоришћавањем мора не дира у његову активну живу супстанцу, већ да се његовим богатствима разумно управља. Однос према мору, по речима писца, пробни је камен историјске зрелости човека као интелигентног бића, из чега се извлачи поука о пустошењу природе на копну. Аутор налази снаге да постави границе својој фаустовској амбицији да овлада светом.

Дајући сажет историјски осврт научног истраживања мора у прошлости, писац помно анализира сам појам научног истраживања у модерном смислу речи, омеђавајући истовремено предмет свог истраживања. У пракси Уједињених нација врши се подела на фундаментална и примењена истраживања. Прва, названа и чисто научним истраживањима, своде се на активност којом се не остварује непосредан економски циљ, већ представљају само претходну фазу након које су конкретна истраживања на терену неопходна за ефективно искоришћавање морског богатства. Међутим, проф. Крећа се критички од-

носи према оваквим схватањима, сматрајући да она немају потребну критичку масу да би, са становишта међународног права, конституисала основ за међународноправно уређење истраживања. Њихова повезаност је тако уска да се не могу вештачки разграничавати фундаментално и примењено истраживање.

Писац, затим, излаже општа међународна правна правила која се могу применити на научно истраживање мора, а посебну пажњу посвећује условима за научно истраживање мора у оквиру Конвенције о праву мора 1982.

Трећи предмет анализе је пренос поморске технологије. Два су основна технолошка модела искоришћавања биолошких богатстава мора, које писац посматра са правне тачке гледишта, уз указивање на низ конкретних правних решења којима би се могле попунити постојеће празнине у овој материји. Први модел могао би се оквалификовати као традиционални, а други професор Крећа назива новим, технолошким моделом. Овај, пак, полази од искоришћавања биолошких богатстава мора и састоји се у организованом и култивисаном узгоју живих организама – тзв. марикултура. Појам преноса поморске технологије, правилно примећује проф. Крећа, динамичка је делатна страна феномена технологије. На општи начин могао би се оквалификовати као уступање комплетног технолошког ланца, или само његових карика, од стране земаља које поседују технологију, земљама које су лишене те технологије. Централну тачку у овом делу рада представља анализа правила о преносу поморске технологије, коју је аутор подвргао критичкој анализи на један изузетно конструктиван начин. С тим у вези он подвлачи разлику између општих одредаба садржаних у оперативном делу Конвенције и специјалних одредаба које садржи Анекс III Конвенције. Своју студију аутор завршава низом конкретних предлога, како би се пронашла одговарајућа решења за изузетно сложене проблеме које Конвенција о праву мора није решила.

Монографија професора Креће представља изврстан научни рад, писан маниром врсног познаваоца међународног јавног права. Обилује суптилним правним анализама, уз које се даје и фактографија без које је немогуће обрађивати једну деликатну регулативу какву представља ново право мора, посебно када је реч о научном истраживању мора и преносу поморске технологије. Рађена је на основу богате изворне грађе, богате стране и домаће литературе, писана јасним и лепим правничким језиком.

Ово је пионирски рад у овој деликатној материји. Од интереса је за оне земље које не располажу довољним правним знањима о значењима решења уграђених у Конвенцију из 1982. године. Представља значајан ослонац и за нашу земљу, пред којом стоји задатак да изгради регулативу прилагођену Конвенцији чији је потписник.

проф. др Ненад Ђорђевић

C.M.V. Clarkson, UNDERSTANDING CRIMINAL LAW, London, 1989

Главни ауторов циљ је излагање основних појмова кривичног права, а како је *Разумејући кривично право* по свом карактеру универзитетски уџбеник, он је за британску литературу те врсте традиционално подељен на три основна дела, од којих се први односи на кривичну

одговорност, други на главна кривична дела и трећи на функцију права, посебно кривичног права у друштву.

Основа кривичне одговорности енглеског кривичног права садржана је у латинској максими: *Actus non facit reum nisi mens sit rea* (дело не чини човека кривим без да је његова душа такође крива). Кривична одговорност се састоји од два елемента: одређеног забрањеног понашања окривљеног, које се назива *actus reus*, и психичког стања кривце, које се назива *mens rea*. Оба елемента имају камелеонске особине јер се мењају од једног кривичног дела до другог. Постоји, такође, мишљење да осим та два елемента постоји и трећи којег аутор назива одсуством ваљане одбране или извињења, опредељујући се на крају да је свака таква одбрана у ствари негација или *actus reusa* или *mens ree*, а не нови посебан елемент кривичне одговорности.

Један од основних принципа енглеског кривичног права је да оно не кажњава за деликте мишљења, већ само за делатност која се физички манифестује. У оквирима радње кривичног дела објашњавају се појмови покушаја, завере, подстицања, помагања, саучесништва, саветовања и прибављања.

Покушај је таква радња којом окривљени није проузроковао забрањено дело, већ је само (безуспешно) настојао да га постигне. Аутор наводи да енглеско кривично право усваја тзв. објективно схватање правног аспекта покушаја. Такав приступ наглашава радњу окривљеног која се, без обзира на његове намере, може доказано одредити као довођење у достижну дистанцу у односу на кривично дело, односно свршену радњу кривичног дела.

Завера је сам споразум и не захтева се никакво даље понашање. Разлог је у томе што сарадња неколицине лица, или чак групе, подразумева већу опасност њихових радњи, тако да је онда и друштву, сходно томе, теже да се одбрани од таквог колективног криминала.

Подстицање је радња окривљеног којом он успешно наведе, охрабри или заповеди неком другом да изврши кривично дело. Радња подстицања су речи или друге убеђујуће радње, као што су сугестије, захтеви, обећање награде и сл. На питање зашто би било потребно кажњавати за саме речи, чак и онда када убеђивано лице није извршило кривично дело, одговор је у пожељности спречавања охрабривања других да изврше кривична дела. Како сматра аутор, подстицање може бити посебно опасно ако се састоји од пажљивог планирања и сарадње.

У енглеском праву се сматра да ће свако ко помаже, учествује, саветује или снабдева извршиоца било ког оптуженог кривичног дела, бити одговоран, оптужен, суђен и кажњен исто као и примарни учинилац. То је зато што помагање и охрабривање, како наводи аутор, повећава могућност извршења кривичног дела (понекад смо спремни да се суочимо са сваком врстом ризика ако имамо нечију подршку), тако да као опасна радња такође треба да буде кажњиво. У духу енглеског права није да помагање сматра посебним кривичним делом, већ се кривична одговорност за такве радње сматра секундарном у односу на примарно дело.

Упркос основном правилу да кривична одговорност може постојати само у погледу добровољних радњи (1), постоје случајеви када се та

(1) Аутор анализира неке случајеве невољности, као што су рефлексни покрет спљашнег узрока, психичка компулзија, несвест, потрес мозга, хипогликемија, епилепсија.

добровољност законски претпоставља, тј. када се тај појам једноставно растеже. Такви су случајеви када лице поступа, додуше невољно у тренутку радње, али се ипак сматра одговорним ако је његова грешка што се нашао у таквом стању. *Involuntary conduct preceded by fault* највише одговара нашем појму *actiones liberae in causa*, мада не у потпуности. Следећи пример одговорности упркос одсуству вољности су "статусна кривична дела" (2). Аутор, додуше, полемише с оправданошћу таквог правила, називајући га "драконским", али оно ипак постоји и примењује се.

Један од најинтересантнијих делова књиге посвећен је излагању кривице, психичког стања окривљеног. *Mens rea*, како се кривица као елеменат кривичне одговорности дефинише у енглеском кривичном праву, ментални је елеменат који се садржи у дефиницији сваког кривичног дела. Она обухвата такво стање духа окривљеног који је донео одлуку и изабрао да изврши кривично дело. Код *mens rea* постоји степеновање, тако да је на првом месту намера, затим нехат и коначно немар. Нехат (*recklessness*) је прихватање ризика да ће наступити забрањене последице, а немар (*negligence*) непредвиђање могућности наступања забрањених последица, иако је окривљени требало да буде свестан могућих ризика својих радњи. За кривичну одговорност већине кривичних дела довољан је било који степен *mens rea*, али за нека се изричито предвиђа постојање намере учиниоца да изазове забрањене последице.

Ако неко има ваљано извињење за своју радњу не може се сматрати кривим. Извињења су оправдавајуће околности извршења кривичног дела, које окривљеног ослобађају кривице. Пример парцијалног извињења је провокација (од стране оштећеног), ненормалност и интоксикација (окривљеног). У овом последњем примеру аутор се аргументовано залаже за третман пијанства као истинитог парцијалног извињења, јер је окривљени очигледно мање одговоран и заслужује мању казну за сва кривична дела.

Узрочност се у енглеском кривичном праву посматра кроз два основна критеријума. Наиме, сматра се да је радња проузроковала недозвољену последицу ако је фактички проузроковала такву последицу и ако је то проузроковање било на довољан начин њен директан узрок. Последња околност у конструкцији кривичне одговорности енглеског кривичног права је недозвољена последица (*forbidden harm*). Њена природа варира од дела до дела, али је основни принцип да се људима може судити за кривично дело само на основу крајњег резултата њиховог понашања, а не врсте предузетих радњи или настојања. Како постоји категоризација последица, будући да су неке теже од других, њихов степен је интегрална компонента у структури нивоа кривичне одговорности и кажњавања.

Други део рада посвећен је главним кривичним делима којих у Енглеској има преко 7200 предвиђених у разним законима, пошто кодификације у тој области нема. Прво се излажу кривична дела против личности (несексуалног карактера), као што су разне врсте повреда, напада, претњи нападом и сл. Аутор посебно наглашава постојање готово опште сагласности да та група кривичних дела захтева потпуну

(2) На пример, кривично је одговоран члан терористичке организације ИРА који је то постао и пре него што је донет закон који криминализује и саму припадност тој организацији.

реконструкцију због неконзистентности између њихове тежине и предвиђених казни. Од сексуалних деликата аутор анализира неморални напад (*indecent assault*), анални сношај (*buggery*), силовање (*rape*). Наводећи разлике међу њима, које се посебно огледају у кажњивости (наиме, за силовање се може изрећи казна доживотног затвора, а за неморални напад максимум од 2 године), аутор такође сматра да постоје неусаглашености.

Аутор, даље, излаже убиства која обухватају оно што бисмо ми назвали умишљајним убиством (*murder*) и нехатним убиством (*manslaughter*). Они имају исти *actus reus*, радњу која се састоји у недозвољеном убијању жртве. Оно што их разликује је ниво кривице па је *mens rea* за *murder* "злонамеран предумишљај", а за *manslaughter* сваки други нижи степен кривице. За *murder* се изриче само једна врста казне, а то је од 1965. године доживотни затвор, али пошто се у пракси разликују разне врсте намерних убиства, судије могу, доносећи такву одлуку, да препоруче минимални период обавезог трајања затвора после којег осуђени може да буде и пуштен. *Manslaughter* се дели на добровољно и недобровољно убиство, па и казна варира у зависности од тога.

Следећи одељак посвећен је имовинским кривичним делима који ма се штити приватна имовина. Политичке и економске структуре енглеског друштва у великој се мери заснивају на концепту приватне својине. Стога се власништво и поседовање охрабрују, штите и сматрају, како наводи аутор, готово као "продужење личности". Излажу се бића кривичних дела крађе, провале, разбојништва и продаје украдене робе. Ауторова критика усмерена је на, по њему, суштински недостатак целовите концесије имовинских кривичних дела, а то је чињеница да је вредност угрожене или отуђене имовине безначајна са законске тачке гледишта, па је исто дело крађа конзерве пасуља и крађа 10 милиона фунти.

Трећи део посвећен је улози права у друштву уопште, с посебним освртом на функцију кривичног права. Како свака правна област има за задатак постижање контроле у друштву, специфична кривичноправна област била би, по аутору, идентификовање понашања која се могу окарактерисати као кривична дела, уз покушај да се њихово догађање редукује, одређивање које друштвене вредности треба да буду од њих заштићене и ко и колико треба да буде кажњен. Аутор се, на крају, критички осврће на чињеницу да кривично право заправо заступа интересе најмоћнијих друштвених слојева, као израз снаге друштвене елите која има за циљ очување садашње друштвене, економске и класне структуре.

др Зорица Мршевић

ЈУГОСЛОВЕНСКА РЕВИЈА ЗА КРИМИНОЛОГИЈУ И КРИВИЧНО ПРАВО, 1990, бр. 3

Часопис који издају Савез удружења за кривично право и криминологију Југославије и Институт за криминолошка и социолошка истраживања, доноси на преко 200 страна у свом трећем броју, за 1990. годину, углавном прилоге са XXVIII редовног годишњег саветовања Савеза удружења за кривично право и криминологију, одржаног у Дубровнику од 18. до 20. октобра 1990. Излагања су распоређена у три

тематска подручја, а на крају су објављени писмено достављени прилози и кратак преглед усмених излагања, резимеи реферата и кореферата на енглеском, руском и француском језику и уобичајена рубрика *Оцене и прикази*, која садржи белешке са саветовања у Врњачкој Бањи и на Бледу.

Прво тематско подручје посвећено је актуелним питањима југословенског материјалног кривичног законодавства. Док се професор Бора Чејовић не опредељује ни за задржавање, ни за укидање смртне казне, за коју је очигледно да је (нужно) зло, дотле се професор Љубиша Лазаревић залаже за укидање забране јавног иступања као мере безбедности или бар за њено законско ограничавање на случајеве када се јавно иступање може злоупотребити за извршење кривичног дела, као и за разликовање забране свих или појединих облика јавног иступања, што је посебно важно код јавног иступања у штампи. Пажњу професора Миланке Вешовић привлаче нова кривична дела везана за остваривање слобода и права грађана, употребу компјутера и заштиту човекове средине. Задржавајући се на заштити права на глас, слободу изражавања мишљења и јавних манифестација, она поздравља брисање кривичног дела ширења лажних вести као "преживјелог вербалног деликта". По свему судећи, она је (ако је у питању иста личност) заборавила своју ранију критику југословенског законодавства што, у погледу инкриминације расне дискриминације, није у потпуности у складу с међународним обавезама Југославије (1).

Друго тематско подручје односи се на актуелна питања југословенског кривичног процесног законодавства. Прво место заузима расправа професора Николе Матовског о процесноправном положају субјеката у југословенском кривичном процесном законодавству. Највећа пажња посвећена је праву на одбрану и заштити основних људских права. У том склопу Матовски поздравља предлог да се одлука о смртној казни доноси само једногласно, утолико пре што већину у судским већима чине судије поротници. Он се залаже за још веће промене југословенског законодавства, како би се што више ускладило с међународним обавезама, како онима које проистичу из Међународног пакта о грађанским и политичким правима, тако и обавезама из Конвенције о заштити људских права и основних слобода (коју Југославија намерава да прихвати одмах по пријему у Европски савет) и других међународних аката. Наводи, при том, примера ради, низ одребаба Закона о кривичном поступку и Закона о војним судовима, које би требало изменити. У истом духу су радови професора Живојина Алексића и доцента Зорана Миловановића о примени савремених научних достигнућа у обезбеђивању доказа с гледишта доказаних забрана (2) и професора Станка Бејатовића о притвору у југословенском кривичном процесном праву и предстојећим изменама Закона о кривичном поступку.

(1) Упор. М. Дејановић, *Неки видови забране расне дискриминације у југословенском кривичном праву*, "Југословенска ревија за међународно право", 1971, бр. 3, стр. 419-423.

(2) Упор. З. Миловановић, *Савремена средства у откривању кривичних дела о обезбеђивању доказа и права човека*, "Права човека и савремена кретања у криминалној политици", Институт за криминолошка и социолошка истраживања, II изд., Београд 1989, стр. 163-182; *Права човека - савремена средства у откривању кривичних дела и обезбеђивању доказа*, "Безбедност и друштвена самозаштита", 1989, бр. 7-8, стр. 62-74.

У трећем тематском подручју само се по наслову разматрају актуелна питања југословенског привредно-преступног законодавства. Реферат Владе Балажића о привредним преступима у условима нових друштвено-економских односа, наткриљују два кореферата који се односе на заштиту основних људских права. Др Весна Николић-Ристановић наставља своја размишљања о праву на сигурност као једном од најосновнијих људских права (3). Очигледно је да није у питању кореферат специјално припремљен за саветовање (то већ наслов показује), већ скуп извода из неког већег рада, у којима се мешају право на сигурност и заштита жртве већег кривичног дела. Једино се закључна разматрања односе на измене Закона о кривичном поступку. Читалац се може питати зашто овај кореферат није сврстан у друго тематско подручје. Више од свега би могао пожелети младим истраживачима да не прихватају рђаве манире неких старијих стручњака који допуштају себи да научним скуповима (дакле и својим колегама) подносе делове радова писаних за сасвим друге намене. Млади истраживачи имају довољно стваралачке снаге и радозналости да им није потребно пабирчење и преписивање ранијих радова. А свако стварање некаквог резимеа нужно води прекидању мисли и тананих анализа у радовима у којима чине логичну целину.

Исто би се могло рећи за разматрања др Зорице Мршевић о међународном уређивању независности судија, у којима се више постављају занимљива питања покренута на међународним састанцима, него што се дају одговори на њих. Претпостављамо да се ти одговори налазе у неком нама непознатом обимнијем раду, у којем свако питање мора да буде потпуније разрађено. А таквих питања има много, почев од система поделе власти, на којем почива независност судова, до најситнијих случајева који се тичу ситуација у којима се може поставити питање независности судија. О томе је писано и у нашој правној књижевности (4), Зорица Мршевић проицљиво уочава шта све може да утиче на независност судија и судова и указује на решења која предлажу међународни документи које наводи. На жалост, реч је о документима усвојеним на невладиним скуповима, а не узимају се у обзир правила којима је уређен положај судија међународних судова. Још мање се полази од основних међународноправних докумената о заштити људских права и слобода, у којима се независност судства спомиње као инструментална вредност, као гарант стварне заштите права. Они се, додуше, овлаш спомињу али не сви (5) и не увек с тачним службеним називом (6). Уопште, стиче се утисак да наши истраживачи толико утону у страни начин изражавања, да нису у стању да се јасно изражавају на свом матерњем језику. Отуда и незграпне конструкције као што су "администрирање права између грађана и између грађана и државе", или

(3) В. Николић-Ристановић, *Жртва кривичног дела и људска права*, "Права човека и савремена кретања у криминалној политици", стр. 203-211.

(4) Нпр., Д. Ј. Данић, *Један случај повреде судијске независности*, "Архив за правне и друштвене науке", 1923, к. II, књ. VII, бр. 1, стр. 45-51.

(5) Нпр., није поменута Конвенција о заштити људских права и основних слобода (1950).

(6) Нпр., спомиње се *Међународна конвенција* (подвукао М. М.) о грађанским и политичким правима. Иначе, много је више нетачности у резимеима на свим језицима, што знатно умањује очигледан квалитет часописа.

“дужност резерве”. Сложенице из страних језика не могу се буквално преводити ни на сродне, а камоли на прилично удаљене језике. Понекад није потребан велики интелектуални напор да се, на пример, уместо “одустајање судија од појединих случајева” употреби наш израз “самои-зузеће” ако се већ не налази неки бољи. Добро је што млађе генерације боље познају стране језике од старијих и што се оспособљавају да мисле на страном језику, а не да свој језик претварају у страни, тј. преводе своје мисли, али исто тако не смеју да забораве свој добар језик који такође треба неговати, поготово када се изражавају нека општеусвојена схватања која немају језичке или националне границе.

То је управо случај са схватањем о неопходности независности правосуђа. То је показала и расправа на саветовању у Дубровнику. Треба похвалити уредништво часописа што је омогућило читаоцима да сазнају да је не само оштро критикована пракса учесталог кршења независности судија у појединим деловима наше земље, већ су учесници скупа заузели став којим изражавају своје неслагање с појавама угрожавања независности правосудних органа. Најновијим изменама прописа и смењивањем судија и тужилаца по ванредном поступку, угрожена су основна начела независности судова. Подмлађено уредништво заслужује похвале, не само за техничко осавремењивање изгледа часописа, већ и за његово садржинско обогаћивање. Пожелимо му у томе много успеха.

Момир Б. Милојевић

Зборник радова РАЧУНАРИ У ДРУШТВЕНИМ И ХУМАНИСТИЧКИМ НАУКАМА, Археолошки институт Српске академије наука и уметности и Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1991.

У Београду је 22. априла у организацији Археолошког института Српске академије наука и уметности и Института за међународну политику и привреду у згради САНУ одржан научни скуп на тему: *Рачунари у друштвеним и хуманистичким наукама: правци развоја до 1992. године*. Скуп су отворили академик др Александар Деспих, а уводна излагања су поднели др Влада Кондић (директор Археолошког института САНУ) и др Предраг Симић (директор Института за међународну политику и привреду). Рад скупа одвијао се у две сесије, у оквиру којих је од двадесетак реферата поднето и неколико у вези с применом рачунара у области права.

Са научног скупа издат је зборник радова под насловом *Рачунари у друштвеним и хуманистичким наукама*, у издању Археолошког института САНУ и Института за међународну политику и привреду.

Циљ скупа, односно мотив за издавање специјализованог зборника радова, посебно је истакнут у Предговору: “У време продора најновијих информационих технологија (хипертекстуалне базе података, мешање графике, звука, текста и слике, све већа брзина, меморијски капацитети, ниже цене и сл.), може се рећи да је куцнуо час да се уједине напори појединих ентузијаста да се сагледају досадашњи резултати примене нових технологија у друштвеним и хуманистичким наукама, да се одреде главни правци даљих активности и начин на који ће се задати циљеви најефикасије постићи. Овај зборник радова са првог научног скупа – *Употреба рачунара у друштвеним и хуманистичким наукама*, први је

корак ка реализацији циља дефинисаног као унапређење научно-истраживачког рада у друштвеним и хуманистичким наукама применом нових информационих технологија” (Драган Прља).

У зборнику су објављени следећи радови: *Baza prakse ustavnih sodišč Jugoslavije kod podloga za izgradnjo ekspertnega sistema na področju ustavnega sudstva* (Арне Мавчић, стр. 7–21); *Шта је то BBC — Bulletin Board System* (Драган Ћосић, стр. 23–29); *AGORA BBC — мултикориснички online bulletin board system друштвених и хуманистичких наука* (Миомир Ко-раћ, стр. 31–40); *Компјутеризација библиотеке Међународног суда правде у Хагу* (Бранко Милинковић, стр. 41–43); *Персонални компјутери у истраживачком раду Института за спољну трговину* (Живојин Јевтић, стр. 45–47); *ISDS и могућност примене* (Гордана Поповић — Бошковић, Бојана Брежанчић, стр. 49–53); *Базе података Европске економске заједнице у области друштвених наука* (Софија Сиришки, стр. 55–61); *База података о страним периодичним публикацијама у библиотекама Србије 1973–1989. године* (Оливера Миловановић, Љубица Видовић, Србислав Букумировић, стр. 63–66); *Улога нове информационе технологије у осавремењавању педагошке периодике и наставне праксе* (Милутин Милошевић, стр. 67–73); *Стандарди библиографских информација* (Даниела Обрадовић, стр. 75–80); *Правна информатика и кривично право* (Весна Николић—Ристановић, стр. 81–85); *Рачунари и наука о међународним односима у САД* (Драган Прља, стр. 87–90); *Белешке о коришћењу текст—процесора у научноистраживачком раду — Wordperfect 5.1 i Word 5.0* (Златко Исаковић, стр. 91–94); *Контролисани речник као нормативна датаотека у библиографској бази података* (Љиљана Ковачевић, стр. 95–101); *Тезаурус из археологије* (Софија Јовановић, стр. 103–109); *Аутоматска обрада података за археолошку карту Србије* (Зоран Бошковић, стр. 111–115); *Компјутерске мултиваријанте статистичке технике и могућности социопсихолошког инжењеринга у интегративном менаџменту* (Борислав Чукић, стр. 117–125).

Основна порука скупа, односно лајтмотив зборника, указује на преку потребу увођења опште “информатичке писмености” у области друштвених и хуманистичких наука, како у погледу коришћења рачунара за обраду текста, тако и у погледу укључивања научних институција и научних радника у коришћење великог броја база података. Осим тога, указано је и на потребу увођења информатичког описмењавања студената (нпр. на економским и правним факултетима), као општег предуслова за укључивање у савремене научне и стручне токове.

Уместо закључка може се навести став о европској оријентацији у односу на активну интеракцију образовања и развоја савремене науке и технологије: “Стратешки значај за развој целокупне науке и технологије (што је у развијеним земљама давно схваћено) има образовање, па је у складу с тим нужно предузимање ефикасних мера које треба да допринесу развоју научног рада у области образовања и трансферу добијених резултата у праксу. Схватање да информациони системи у образовању детерминишу ефикасност других система, како у садашњем тренутку, тако и у будућности, изражава се на највишим нивоима одлучивања. Шеснаеста конференција европских министара образовања имала је тему Информатичко друштво као изазов политикама образовања, а Савет ЕЗ и Конференција европских министара образовања донели су препоруке о раду на остваривању заједничких задатака у области образовања (*The Official Journal of the European Communities*, 227) које, поред осталог,

садрже ставове о потреби слободне размене идеја, о прилагођавању садржаја и метода образовања технолошким променама и потреби чвршће међународне сарадње у оквиру образовања (стр. 70).

Зборник радова *Рачунари у друштвеним и хуманитарним наукама* пружа корисне информације сваком стручњаку и научном раднику, између осталог и професорима и студентима права (и правницима уопште) о актуелном стању и примени рачунара у области друштвених и хуманистичких наука. Стога, полазећи само од чињенице да од 18 реферата шест на непосредан или посредан начин обрађују област права, није наодмет овај зборник озбиљније прелистати.

проф. др Стеван Лилић

СВЕЧАНО ОТВАРАЊЕ ШКОЛСКЕ 1991/92. ГОДИНЕ

Дана 1. октобра 1991. године у амфитеатру V Правног факултета у Београду, пред великим бројем студената отворена је нова школска година. Уводној речи проф. др Дејан Поповић, председник Савета Факултета, поздравио је студенте, указујући на чињеницу да нова генерација студената ступа на академско тло у време обележавања 150-годишњице Факултета. У одсуству декана, студентима се обратио проф. др Оливер Антић, продекан за наставу. Студентима су се обратили и Снежана Рајишић, студент продекан, Дејан Обрадовић, председник Савеза студената. Академски хор "Бранко Крсмановић" својим наступом закључио је први час у новој школској години.

Поздравна реч продекана Правног факултета у Београду проф. др Оливера Антића

Улазак нове генерације студената у храм науке увек је празник. Данас је он двострук. Имамо част и задовољство да примимо и поздравимо изврсну генерацију бруцоша и то управо у години у којој прослављамо 150 година рада Правног факултета у Београду, век и по успешне делатности на пољу науке и правног образовања будућих професора, судија, адвоката, тужилаца и других правних експерата.

Правни факултет у Београду је утиснуо у свој грб 1841. као годину свог настанка, јер је те године кнез Михаило одлучио да Лицеј пресели из Крагујевца у Београд. У ствари, Правни факултет отпочео је са радом три године раније у оквиру крагујевачког Лицеја.

Школска година је 9. септембра давне 1841. године на Правословном одељењу (које је имало три професора) отворена приступном беседом професора Јована Рајића; друга два професора били су Игњат Станимировић и Јован Стерија Поповић.

Данас Факултет има готово 100 професора и асистената, око 70 радника, богату библиотеку са 155.000 примерака књига, 100.000 примерака часописа. Имамо око 30.000 студената, на жалост, већина су они "вечити", док стварно студира њих око 4.300. Ове школске године уписано је 1160 студената, од којих је 500 редовних (бројке нису дефинитивне због наших избеглица).

Од оснивања до данас Факултет је дао готово 40.000 дипломираних правника, више од 800 магистара и преко 600 доктора правних наука.

Ви, дакле, драги бруцоши, улазите у један пажљиво неговани и развијани дом, дом науке и културе, дом богате традиције, који је од данас уједно и ваш дом.

У овим амфитеатрима и слушаоницама ви ћете изучавати, како се то најчешће и најкраће каже, *право*. Колико сте само пута чули и прочитали ту реч, колико сте пута чули речи: правда, правичност, савесност и поштење, обичај, морал, устав, закон, брак, својина, уговор, тестамент, легат, кривица, кривично дело и сличне. Овде ћете током осам семестара и у оквиру 31 предмета ући у тај сложени и богати свет који једноставно називамо правом. Рекох осам семестара, што би треба-

ло да значи четири године, али искуство показује да је то просек за натпросечне, "просечни просек" је, на жалост, око седам година. Разуме се да од овакве генерације као што је ваша, очекујемо "натпросечни просек".

Ући ћете, дакле, у један велики и богати свет права, али треба одмах рећи да студирање права није меморисање некаквих скупова норми, како то лаици често сматрају. Напротив! Ово школовање можда се може најсликовитије представити као учење неке велике и сложене игре. Да бисте постали играч, морате научити, пре свега, правила те игре, а да бисте постали добар играч морате се усавршавати - изучавањем допунске литературе, учествовањем у раду стручних група, израдом семинара, практичним вежбама, што ће вам, уз ваше природне способности, омогућити да касније постигнете високи углед у струци. Неки се задрже само на учењу правила игре, али и немали број је оних који већ од првих дана студија показују жељу да се издигну изнад просечног. Таква хтења свесрдно ће подржавати сваки професор и асистент.

Увек треба да имате на уму да је право једна од најсложенијих; ако не и најсложенија друштвена појава. Зато ћете у овој школи, да бисте могли разумети право, поред правних, изучавати и друге науке: учитељицу живота - историју, социологију, економију, међународне односе, политику, па и саму философију. Поред тога, сваки правни предмет ће садржати и историјски осврт, упоредноправни преглед, значајнија теоријска схватања и, коначно, позитивно право, дакле - сада важећа правна решења.

Неупућени сматрају да се на правним факултетима изучава само ово последње. То је, наравно, велика заблуда, јер они под правом подразумевају само оно што се види на његовој површини. Они, дакле, имају представу о праву као што би какав неучи горштак, који је први пут стао на обалу океана, имао представу о њему. Наравно, горштак би видео само површину океана. Ви сте се, пак, својим досадашњим радом изборили за право да се поринете у дубине океана који се назива *право*, да упознате његове различите, често фасцинантне животне форме, његове лепоте, богатства, али и његова искушења, опасности и ограничења. Учићете о институцијама које су настале пре више хиљада година и које се, у свом континуитету, развијају и примењују до данас. Упознаћете се са правилима која су стварале велике цивилизације, нпр., Вавилонa, Јудеје, Египта, Грчке, Рима, Византије, али упознаћете и наше правно културно наслеђе. Нека нам у овом тренутку као пример за ово последње послужи вама већ познати *Душанов законик*. Вратимо се, дакле, више од 600 година уназад, у време које карактерише самовоља феудалаца и цркве у Европи. Управо у то време у Србији, Законик овлашћује и кметове да могу водити парнице не само против својих господара, већ и против цркве, против царице, па чак и против самога цара. У члану посвећеном судијама одређено је да "све судије суде по Законику, право, како пише у Законику, а да не суде по страху од царства ми", а у одредби о закону, знајући за многа искушења која собом носи власт, јер свака власт, у већој или мањој мери, у одређеним условима тежи да буде злоупотребљена, сам цар себе ограничава: "Још заповеда царство ми, ако напише писмо царство ми, или из српбе, или из љубави, или из милости за некога, а то писмо разара Законик, није по правди и по Законику, како пише Законик, судије том писму да не верују, него да суде и врше како је по правди". То је време када је у Србији за велико дело судило 24 поротника, за мању кривицу 12, а за мало дело 6

поротника, време када су царске судије ишле по земљи "куда је коме област да надзиравају и да чине правду убогим и ништим". То је било време када је у Србији Законик важио за целу територију царства, а када је у Европи важило мноштво феудалних партикуларних права. Данас је на жалост, обрнуто!

Ви треба да будете свесни да у свет права улазите у време када је оно код нас у најдубљој кризи. Криза је таква да се неретко догађа и антиправо, а то су случајеви најгрубљих повреда највиших друштвених, цивилизацијских и људских вредности уопште. Ти факти нам намећу још теже обавезе.

Од овог стања до онога које се означава правном државом, пут није ни лак, ни безопасан, а ни кратак. За тај пут се морамо припремити: морамо разумети узроке кризе права, морамо се изградити кроз ово школовање у личности које ће бити у стању да разликују добро од зла (што није увек онако лако како можда изгледа!), у личности које ће бити у стању да бране и даље развијају основне цивилизацијске тековине, на пример, како је то говорио професор Кант, да у сваком човеку поштујемо достојанство целог људског рода или радити тако да правила нашег понашања могу постати начела општег законодавства, дакле - тековине на којима мора почивати свако друштво које тежи да буде хумано, стабилно и трајно, које хоће да својим наследницима створи услове који ће бити бољи од оних које смо ми сами наследили.

Све су цивилизације, за које смо научили да кажемо да су велике и највеће, постављале право на највиши пиједестал. Већ од сутра видећете како је то у Хамурабијевом закону, у грчком и римском праву, а ево и једног малог, али речитог примера: један сенатор је ручао са византијским царем Јустином II и зато се није одазвао судском позиву. Због такве непокорности суду сенатор је кажњен бичевањем. Или, нпр., у англоамеричком систему студије права су врхунац универзитетског образовања - услов за конкурисање на правне факултете је поседовање дипломе неког другог факултета!

Како се спремати за оно што ће вам бити животни позив? Тешко питање које захтева и, да се тако изразимо, "тежак" одговор и зато нека на то питање одговори један од најпознатијих универзитетских професора, професор Ајнштајн: "Није довољно подучавати човека за уску специјализацију. Тиме он, додуше, постаје једна врста корисне машине, али не и складно развијена личност. Битно је да се у ученика усади разумевање и живи осећај за вредности којима је достојно тежити. Он мора усвојити смисао за лепо и за морално добро... Он мора научити како да разуме мотиве људских бића, њихове илузије и њихове патње, те да тако сагради правилан однос према људима с којима се сусреће и према људској заједници. Ове вредне тежње преносе се младим генерацијама путем личног контакта с наставницима, а не - или барем не у првом реду - путем уџбеника. Тај је контакт оно што првенствено сачињава и одржава културу".

Из ове школе, драге колегинице и колеге, понећете многа знања, доста тога ћете и заборавити, али у вашем трајном власништву остаће способност за апстрактно мишљење, способност да оперишете појмовима и категоријама, запамтићете неке од највиших закона који управљају људским друштвом и људском историјом и, вероватно најважније - однећете одавде жељу за истраживањем и стваралаштвом (нека вам

подстрек буду и речи великог Гетеа да човека не чини срећним ни власт ни богатство, већ управо стваралаштво).

Један од највећих француских беседника Жан Жорес упутује је, у једној прилици сличној овој данашњој, младим Французима и ове речи: "Идући напред, увек будите спремни за мир и за рат, развијајући свој дух за борбу са свим проблемима и одгајајући своју душу да у њој нађете довољно нежности за једне и доста храбрости за друге". Треба да будете свесни да сутра, као академски грађани, ступате у један, да тако кажемо, однос интелектуалног дуга и то не према нама, вашим наставницима који ћемо вам одшкринути врата ризница људског духа и знања, већ према овом народу који се у целокупној својој историји борио и бори за слободу и правду, народу који у судбинској опцији бира царство небеско. Уз то треба увек имати на уму да "поколења дела суде" и да је свака генерација само један мали беочуг у Кјеркегоровом "Светом ланцу трајања".

На крају, истакао бих, и мислим да ћете ме у овом делу безрезервно послушати, да ко жели да буде добар правник не сме да се затвори само у свет књига, библиотека и кабинета, већ мора наћи и време за позориште, концерт, биоскоп, за путовања и дружење и, наравно, за забављање.

У име свих наставника и сарадника, у име Декана и управе Факултета, желим Вам срдачну добродошлицу и пуно успеха у раду и животу.

Хвала на пажњи

РАЗВОЈ ПРИМЕНЕ КОМПЈУТЕРА У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА НА ПРАВНОМ ФАКУЛТЕТУ У БЕОГРАДУ

Примена компјутера у међународним односима није нова, она датира још од педесетих година овог века. Мада у почетним формама, већ се тада говорило о методама и процедурама архивирања података из области међународних односа, чији су један значајан део спољнополитички односи. За последњих четрдесетак година примена рачунара у овој области драматично је измењена. Учињен је велики помак од стационарних банки података до експертних система, па се у новије време говори и о интелигентним системима за подршку одлучивању у међународним односима. На овакав светски тренд нису остали неми ни наши стручни и научни кругови.

На иницијативу професора Међународних односа Правног факултета у Београду, др Радослава Стојановића, осамдесетих година формирана је група младих стручњака последипломаца и професора, која је почела да проучава примену рачунара у међународним односима. У сврху праћења најновијих научних резултата из ове области, обезбеђене су Фулбрајтове стипендије за десетак професора и последипломаца на америчком Универзитету Мериленд, где се активно радило на проучавању и методолошкој доради банке података професора Едварда Азара (COPDAB), и примени статистичких метода у истраживању међународних односа. Као резултат овога, већ 1985. године на Правном факултету у Београду направљена је банка података за рат. Тада су направљена методолошка решења и програми који су претпостављали два решења: систем кључних речи (key words) тематски профили,

подржани речником (тезаурусом) и систем пуног текста (*full text*) за случај богатих меморијских ресурса компјутера.

У наредну фазу развоја ове банке података, укључен је подсистем математичко-статистичких модела (са систематизованим варијаблама, параметрима и константама у области међународних односа), који су имали улогу формалне анализе квантитативних података и предвиђања будућих догађаја.

Паралелно са овим истраживањима почело се са применом компјутерске симулације базиране на меморисаном низу математичко-статистичких модела, који су класифицирани по сегментима анализа постојећих података, тестирање хипотеза и доношења одлука, као и вредновање резултата.

Већ 1988. године почело је разматрање могућности примене технике вештачке интелигенције, посебно њене улоге при доношењу одлука у међународним односима. Посебно је разматрана могућност примене алгорита "здравог разума" (*common sence*) уз коришћење софтверског алата PROLOG језика (*Programming LOGic*). Дате анализе нису по значају одударале од примене мултиваријантних статистичких метода, што је определило светске трендове на све веће ослањање на снагу експерта. У центар разматрања стављено је знање, а тиме и технологија прибављања, формирања његове логичке конфигурације и интеракције са корисницима. Другачије дефинисано, реч је о инжењерингу знања из области међународних односа.

У овом тренутку напори који се чине на Правном факултету у Београду усредсређени су на изградњу инфо-система који се заснива на знању експертног система који, надопуњен базом модела уз базу знања и базом података (дескриптивно-нумеричком), одређује нови систем, тзв. интелигентни систем за подршку одлучивању у међународним односима.

Овим се не исцрпљују напори групе прегалаца са београдског Правног факултета. Поред истраживања догађаја из области међународних односа, учињени су покушаји да се формира банка података о догађајима на Косову. Реч је о пројекту који је предложен али није реализован, базираном на теорији латентног конфликта, који анализира социјалне неједнакости и популациону и етничку компоненту.

др Љубиша Станојевић

ДР ВЕЛИМИР ВАСИЋ (1914–1991)

Реч академика Ивана Максимовића на комеморацији
одржаној дана 29. марта 1991. године на
Правном факултету у Београду.

Поштована Госпођо Васић,
Поштовани чланови породице Васић,
Поштоване колеге и колегинице,

Данас смо се окупили да одамо пошту и дужно сећање на лик и дело нашем скоро преминулом колеги, професору и пријатељу, др Велимиру Вељи Васићу, дугогодишњем професору Правног факултета у Београду, дугогодишњем Правнику Катедре економских наука овог Факултета, редовном професору на предмету Економска политика, човеку, васпитачу, наставнику и научном раднику који је својом активношћу обележио готово читав послератни период Правног факултета у Београду, све до данас, иако се почетком осамдесетих година повукао из активне службе.

Професор Васић је за асистента на овом Факултету биран непосредно после завршетка другог светског рата, већ 1947. године, дакле пре пола века, да би потом текао редовну универзитетску, професорску каријеру. За доцента је биран 1952. године, за ванредног професора 1959, а за редовног професора 1964. године.

За разумевање лика, карактера и свих особености личности покојног професора Васића, потребно је осврнути се на његов живот пре ступања на Универзитет и Правни факултет, на формативни период његова живота. Озбиљнију студију о томе мораће да учине његове колеге са Факултета на основу исцрпнијих података, јер то личност и дело професора Васића несумњиво заслужују. Из штурих података које је у писаним биографијама оставио за собом, и из неких разговора и сећања које имамо о том периоду његовог живота, знамо да је он био човек којем је добар део животног века прошао у ратовима и послератним мукама обнове, сиромаштва и лишавања. Рођен почетком првог светског рата у Великом Јовановцу, крај Пирота, 1914. године, у сиромашној сељачкој породици, још као дечко, како је сам рекао, живео је тешким животом. "Моји родитељи" каже "били су сиромашни и ја сам од малена био принуђен да се борим са разним тешкоћама. Спремао сам ћаке, радио под наднициом. Испите сам већином спремао у селу и само полагао у Београду".

Оваква младост, тешка и пуна самоодрицања, створила је од покојног колеге Васића личност изузетних квалитета. Он је у свој карактер и светоназор уградио осећање одговорности и самоодговорности, смисао за самоостваривање и саморазвој, високе етичке принципе и вредности,

јаку симпатију за слабе, сиромашне и неправне, осећање социјалне солидарности, вредношћу, уредност.

Те особине су му, уз поменуте околности рада код куће и самопомагања и самоиздржавања, омогућиле да успешно заврши гимназију у Пироту и Правни факултет у Београду између 1932/1936, дакле и поред свих недаћа са само 22 године живота, да би са истом таквом свешћу и осећањем да се радом и истрајношћу, потпомогнутим дакако и талентом и сада већ солидним образовањем, уписао на докторат 1938. године, положио усмени део докторског испита јануара 1940. године и завршио тезу под насловом *Печалбарство источне Србије*

Ако се узме да је професор Васић војску служио 1936/37. године и постао резервни војни официр, и да је 1939. године морао ступити у државну службу ради егзистенције, као дипломирани правник, да би потом службовао широм Југославије – у Сарајеву, Обреновцу, Нишу, Крагујевцу, Косовској Митровици, Београду, и да је докторска дисертација 1942. године већ била написана и спремна за одбрану – може се видети како је професор Васић као двадесетпетогодишњак завршио све формативне послове за које данашњим генерацијама треба отприлике читава деценија више (у просеку и у добрим случајевима) и како упоран рад, скромност и одговорност, увек савладају све препреке које им материјална оскудица и друге животне ситуације намећу.

У том смислу младост и однос према животу проф. Васића у предратном периоду његовог живота, далеко су већи васпитни примери и подстицаји, које можемо понудити младим студентским генерацијама, него сви други такозвани педагошки модели који се контемплирају у педагошким радионицама.

Нема много података о животу и раду колеге Васића за време рата. Али и оно што имамо, и што знамо, показује да је он период окупације провео као прави патриота, настојећи гдегод је могао и какогод је могао да пружи отпор и да се супротстави непријатељу и окупатору. Прво, он је 12. априла 1941. у саставу јединица Југословенске војске, у 316. пуку у Сарајеву, учествовао у борбама против Немаца код Младеновца. Ту бива и заробљен, теран у Немачку, касније кроз Аустрију и Бугарску, одакле је побегао крајем августа, да би се почетком септембра 1941. године обрео у Нишу, и привремено запослио. Међутим, ту се професор Васић, већ одавно снажно патриотски задојен и лево оријентисан, повезује и помаже НОП, због чега у два наврата бива хапшен. Прво га током марта 1942. године хапси Специјална полиција, а затим је током 1943. године три месеца у логору Гестапоа у Нишу (од 15. марта до 15. јуна). Оба пута, како сам каже, "био сам пуштен пошто нисам признавао дела за која сам био оптуживан". Касније, ујесен 1943. године, бива принуђен да се склони у Сремску Митровицу, па у Крагујевац, гоњен од четника из околине Ниша који су га свакако имали на оку. Да је то стално бекство показује и чињеница да га крај рата затиче у околини Петровца на Млави, где се склонио од непријатеља.

По ослобођењу Србије Васић ради крајем 1944. године у Команди војног логора у Нишу, што показује да народноослободилачка власт и војска виде у њему исправног патриоту и борца позадине у ратном периоду. Већ почетком јануара 1945. године професор Васић је чиновник новоосноване државне организације у Србији, он је у Министарству финансија, где ради до половине 1946. године, када прелази на рад на Правни факултет, прво као секретар Факултета, до половине 1947. годи-

не, а тада бива биран за асистента Правног факултета за предмет Економска политика, чиме почиње његова каријера универзитетског наставника Правног факултета, која ће га задржати на том месту све до његовог пензионисања, односно у активном односу практично све до његове смрти. Како ми је испричао, професор Дејан Поповић је последњи пут видео професора Васића у четвртак 21. марта у њиховом заједничком кабинету, раније дугогодишњем кабинету професора Васића, где је он три деценије неуморно долазио, примао студенте, читао докторске и магистарске дисертације, спремао предавања и понекад држао испите, примао и ћаскао са својим колегама који су радо навраћали у његов кабинет (кувао нам је и кафу), у скретао нам пажњу шта се све ново догодило у економској науци, али и у лепој књижевности или у позоришту, областима које је он веома волео и подједнако их познавао.

Ја, који сам и сам дошао рано на Правни факултет, давне 1950. године када сам био изабран за асистента, могао сам да пратим живот и рад професора Васића, за којег ме је прво везивало колегијално поштовање нешто старијег друга, а како је време одмицало и пријатељски односи. Обојица смо дошли на катедру Економских наука, која је имала лепу традицију и име у прошлости и, задуго, представљала једину универзитетску институцију универзитета у Србији на којој се могао уписати и бранити докторат из економских наука (све док ту функцију није добио тек после II светског рата и новоформирани Економски факултет). У време у које је професор Васић био асистент на тој катедри, професори су били пре рата веома истакнути универзитетски људи – проф. др Јован Ловчевић, проф. др Милан Жујовић, професор Савић професор Љубомир Дуканац, а од послератних професора, који су већ тада или нешто касније постали значајна имена у нашој економској научној мисли, ту је био др Радивој Увалић, који је такође предавао политичку економију, др Душан Дончевић (политичку економију II), др Долфе Вогелник (статистику). То је била елитна група професора, којима су се већ тада и нешто касније привремено у настави прикључивали професори Сергије Димитријевић, др Зоран Пјанић, др Мирко Перовић.

У таквој средини асистент Васић је помогао професору др Милану Жујевићу, а од избора за доцента постепено потпуно преузео предмет економска политика Југославије, коју је кроз наставу и десетине издања уџбеника (I издање 1960. године) и неколико издања скрипата (IV издање Општег и посебног дела 1961. године), претворио у незамењиво и незаборавно штиво не само студентима београдског Правног факултета, већ и студентима правних факултета у Загребу, Љубљани, Скопљу, Новом Саду, Приштини, и другде. Готово се са сигурношћу може рећи да је то један од првих југословенских уџбеника из економске политике који је због својих квалитета – о којима ће детаљније говорити наредница на предмету економске политике професора Васића – више деценија био коришћен и још увек се користи на многим југословенским универзитетима.

Осим школске 1955/1956. године, коју је професор Васић провео на Универзитетском центру за високе европске студије у Стразбуру у Француској, где је слушао и курсеве из области економских наука и економске политике и, на крају године, после успешне јавне одбране, стекао диплому поменутог Универзитетског центра, не сећам се да је на

дуже време напуштао свој Правни факултет. Сећам се једног студијског боравка у Пољској.

Од 1960/61. године, па све до пензије, држао је предавања из економске политике на докторандским курсевима у оквиру Катедре економских наука, а био је наставник и на низу новооснованих правних факултета у Србији – у Новом Саду, Приштини, Титовом Ужицу, Крагујевцу и Нишу. Иако су му ове материјалне обавезе временом све теже падале, мислим да их је с подједнаком одговорношћу и пажњом обављао као и на свом матичном факултету у Београду. А знам и за отпоре многих факултета када је постављао захтеве за извесно ограничење или чак и престанак рада на њима. Сви су желели професора Васића за свог наставника.

Ова жеља није била платонске природе. Наиме, као што сам већ напоменуо, личност професора Васића, његова озбиљност, савесност, преданост послу, квалитет обављања наставничких функција – све је то уливало сигурност и осећање да је са професором Васићем обезбеђена сигурна и квалитетна настава у свим облицима, што су све администрације новооснованих факултета желеле.

С друге стране, као и у својој матичној средини, професор Васић је био веома популарна и општеприхваћена личност. Колико ми је познато и са старијом генерацијом професора, посебно са својим професором др Миланом Жујовићем, као и са млађом генерацијом која је временом пристигла да му у пословима обављања научног и наставног рада из економске политике помаже, професорима Александром Ваџићем и Емилијом Вукадин, покојни професор Васић је увек умео да нађе прави став, праве колегијалне односе, да оствари праву сарадњу.

Стога је било сасвим природно и нормално да после одласка у пензију шефа катедре економских наука, професора Јована Ловчевића професор Васић буде једногласно и једнодушно изабран за његовог наследника, јануара 1965. год., и он ће на тој дужности остати све до одласка у пензију 30. септембра 1982. године.

Професор Васић је наставио и унапредио нешто што је на Правном факултету, када је реч о катедри економских наука, постало традиција. То је катедра која, и поред бројних изазова и искушења везаних за струку, наставу и науку, никада није имала никаквих међуљудских проблема који нису на најбољи могући начин решавани.

То је, такође, катедра која је успела да одржи, и у релативно дугом периоду у којем јој је био шеф и први човек професор Васић, име и лик једне од најуспешнијих катедри, да са малим бројем наставног кадра обезбеди универзитетски ниво наставе економских наука и задовољи потребе Правног факултета за њима, и да пружи нашој широј заједници више истакнутих економиста – правника разних оријентација, али значајног утицаја на наш правно-економски систем. Што је то тако било, у великој мери заслуга припада њеном шефу, професору Васићу, који је својим тактичким односом, равноправним третирањем свих чланова катедре подстицањем за школски и научни рад, симпатијама према свима – све чланове катедре готово подједнако инспирисао.

Мислим да је и он сам био подједнако инспирисан. С једне стране свима нама, члановима катедре економских наука, који су му узвраћали подједнаким симпатијама и наклоношћу. С друге стране, корифејима Правног факултета, пре свега професорима Ловчевићем и Жујовићем,

које је веома уважавао, а не мање професором Константиновићем којег је, познато ми је, високо ценио.

Данас, када се опраштамо од физичке присутности професора Васића, нисмо, наравно, још спремни да до краја оценимо сав значај духовне присутности професора Васића која ће несумњиво остати, нити да оценимо све квалитете његовог понашања које је било крајње уздржано, скромно, рекли бисмо неупадљиво, а иза којег се, чини нам се, крио и извештан стоицизам. Професор Васић је, као и сви ми његови сарадници, а он можда у извесном периоду живота још и у већој мери, пролазио кроз искушења и депресије једног тешко политичког стања односа у које је била стављена интелигенција у Србији на факултету. Он је нашао свој одговор у неистицању, у пасивној резистенцији. Верујем да би у другим, бољим приликама, његов одговор био нешто другачији.

У сваком случају, оно што на крају ове комеморативне речи могу са извесношћу да кажем, то је да је поред поменутих корифеја и доајена Правног факултета и још неколико непоменутих који су уградили своје име у импозантну зграду правних и економских наука ове школе, а и као институције етичких врлина социјалне правде и права, стоји и име нашег драгог професора и пријатеља Веље Васића. И само на таквим личностима, као увек живим примерима и моделима за опонашање, моћи ће се остваривати и позитивни и хумани лик будућих младих правника на које ова земља – Србија – мора рачунати када помишља на своју будућност у већ пред нама наступајућем трећем миленијуму човечанства.

Нека је слава лику и делу нашег незаборавног колеге и пријатеља, професора Велимира Васића.

ДРАГОЉУБ ДИМИТРИЈЕВИЋ (1913–1991)

Животни пут проф. др Драгољуба Димитријевића одвијао се од његовог родног Ниша до Београда, у којем је непрекидно провео последњих тридесетак година свог живота. У Нишу, где је рођен 1913, завршио је основну и средњу школу, а на Правном факултету у Београду дипломирао 1935. године. За време студијског боравка у Немачкој 1940–1941. ухапсио га је Гестапо, па је као политички кривац провео извесно време у концентрационом логору Дахау. После пуштања из логора и повратка у земљу био је судијски приправник у Београду и Нишу, а после ослобођења Ниша радио је у правној служби, најпре у ЈНА, а затим и на другим правним пословима. Године 1948. изабран је за асистента Правног факултета у Сарајеву на предмету кривично право. Крајем 1950. одбранио је на Правном факултету у Загребу докторску дисертацију под насловом *Кривична дела против привреде ФНРЈ*. Године 1951. изабран је за доцента, а 1957. за ванредног професора. У том звању је 1958. године прешао на Правни факултет у Београду за предмет кривично процесно право, а 1964. је изабран за редовног професора. Све до пензионисања 1981. године био је шеф Катедре за кривичне науке и управник Криминолошког института.

Научни рад др Драгољуба Димитријевића одликује не толико обимност колико изузетни квалитет и свестраност. Своју научну каријеру започео је у области кривичног права, али се истовремено интересовао за криминологију и друге кривичноправне дисциплине. Као

добар познавалац неколико светских језика, бавио се и упоредним кривичним и кривично–процесним правом. Из ових области објавио је неколико значајних радова: *Основи кривичног права*, *Општи део*, *Увод*; *Кривично право и криминологија*; *Криминологија и кривични поступак*; *Докази у савременом југословенском праву*.

Међутим, научни опус проф. др Драгољуба Димитријевића даје највећи допринос науци кривичног процесног права, те се он оправдано сматра једним од наших најеминентнијих послератних процесуалиста. Његов уџбеник *Кривично процесно право* доживео је десет издања. Учење о кривичном поступку као кривично–процесном односу, на којем се заснива ово његово најзначајније научно дело, доследно се спроводи у свим његовим научним радовима, а то су: *О истини у кривичном поступку*; *Кривични поступак као кривично–процесни однос*; *Окривљеник у претходном кривичном поступку*; *Малолетник пред кривичним судом*; *Варијације расправног начела у кривичном поступку*; *Појам радње и правни однос у кривичном поступку*; *За успешнији кривични поступак*; и други.

Професор др Драгољуб Димитријевић уживао је велики углед у нашој земљи и у иностранству. Недавно је изабран за почасног доктора правних наука Правног факултета у Тибингену (Немачка). Одржао је велики број предавања на другим правним факултетима и учествовао на многим конгресима, саветовањима и научним скуповима, како у земљи, тако и у иностранству. Бројне генерације студената наших правних факултета проучавале су кривично процесно право на основу његових предавања и уџбеника. Поред тога, пружао је драгоцену помоћ многим дипломираним правницима, руководећи израдом њихових магистарских и докторских дисертација.

Драги професор Драгољуб Димитријевић отишао је заувек из наше средине, али је за собом оставио научна дела која ће користити и будуће генерације правника. Нама остаје трајна успомена на њега као врсног научника и часног, скромног човека. Остаје и наша дубока захвалност за несебичну помоћ и пажњу коју је указивао својим пријатељима.

Милица Стефановић

CLAUDE—ALBERT COLLIARD (1913–1990)

Смрћу декана Колијара (Claude—Albert Colliard) са Универзитета Paris 1, Panthéon—Sorbonne, француска и светска правна мисао изгубиле су једног од својих великана. Његово значајно дело и његова изузетна личност, топлина и пријатељство које је штедро даривао свима, сачуваће трајну успомену на овог великог човека и универзитетског професора.

Професор С.А. Colliard рођен је у Марсеју 1913. године. У свом животу, који је посветио универзитету и науци, проф. Colliard је био декан у Греноблу, а касније професор и продекан Факултета права и економских наука у Паризу. После универзитетске реформе, Colliard је постао професор на Универзитету Paris 1, Panthéon—Sorbonne, на којем је вршио и дужност директора UER (јединица за наставу и истраживање) "Развој, међународне, европске и упоредне студије", односно директора Центра за студије и истраживања међународног права.

Подручје научног рада професора Колијара било је релативно широко. Оно је обухватало нарочито међународно јавно право и административно право. У ред његових капиталних дела спада, пре свега, књига *Јавне слободе*, а затим и *Међународне институције*. Своје радове је посветио и проблемима као што су: штета у управном праву, привреда и право у области електричне енергије, дно мора, закони и обичаји који се односе на контролу загађивања у Француској, правни режим међународних река, итд. У мањим, али изузетно студиозним расправама и чланцима, дијапазон интересовања проф. Colliarda је још шири, те су предмет његове надахнуте анализе и такви проблеми као што су: буџетска процедура и међународне организације, појам аутономне територије у *Повељи и пракси ОУН*, инострана политика и међународно право, уређивање спорова у међународним организацијама неполитичког карактера, структура и функционисање међународних организација, режим јавних предузећа, једнакост и специфичност држава у савременом међународном јавном праву, право простора и сателити за примену, међународно управљање ресурсима мора, итд.

Величина и дело проф. Колијара не огледају се само у његовом изузетном научном опусу, већ и у његовој активности као научника и експерта ван његовог факултета. Та активност по својој свестраности изазива дивљење, а по доприносу и заслугама признање. Проф. Colliard је био члан Савета Француског друштва за међународно право, члан уређивачког одбора "Француског годишњака за међународно право", директор "Тромесечне ревије за Европско право", директор радне групе за просторно право у CNRS, Радне групе за нуклеарно право, Института за упоредно право, придружени члан Института за међународно право у Fribourgu, потпредседник Међународног удружења за уставно право и почасни председник овог удружења, и др.

Посебну активност проф. Colliard је развио у својству члана француске делегације на Генералној скупштини УН (1953, 1954), на III Конференцији о праву мора (1981, 1982), у својству члана групе једанаесторице правних експерата предвиђене међународним споразумом о Међународној организацији телекомуникација преко сателита; консултанта, односно саветника у раду разних међународних организација (UNESCO, OECD, Европски савет), а посебно у Европској заједници. Од 1982. године био је представник Француске у Међународној комисији за права човека.

Посебно подручје деловања проф. Colliarda су његове мисије у иностранству. Он је одржао велики број предавања на универзитетима широм света, курсеве на Академији за међународно право у Хагу, и др. Такође је био активан учесник огромног броја међународних конгреса и скупова.

Велико дело и активност проф. Colliarda нису остали без заслужених признања. Он је носилац титуле doctor honoris causa Универзитета у Лођу, Београду и др., као што је и носилац бројних одликовања добијених у својој земљи (легија части, и др.), али и у Југославији.

Професор Claude—Albert Colliard је био велики пријатељ наше земље, а посебно Правног факултета у Београду. Он има огромне заслуге за развој научне сарадње Француске и Југославије, а посебно за успостављање трајне билатералне сарадње између Универзитета Paris 1, Panthéon—Sorbonne и нашег факултета. Пријатељи и поштоваоци професора Colliarda из Југославије, као и сви они који познају његово дело, чуваће трајну успомену на овог угледног професора, знаменитог научника и доброг човека.

Павле Николић

ДР ВОЈИСЛАВ БАКИЋ (1914–1991)

Реч проф. Марка Младеновића на комеморацији одржаној 6. маја 1991. године на Правном факултету у Београду

Поштована госпођо Бакић, уважена родбино професора Бакића, колеге и пријатељи;

У оваквим трагичним тренуцима, када се опраштамо од професора Војислава Бакића, човека који је готово до јуче био међу нама, с којим смо провели цео радни век, тешко је у неколико реченица осветлити један веома богат и узбудљив живот, а да се при томе остане у границама чисте фактографије, хоћу рећи – биографије.

Пре свега, дугујем једно велико лично извињење породици Бакић. У време смрти и сахране професора Бакића био сам болестан, опет сам добио тзв. "мале мождане ударе", због којих сам прерано, три године пре законског рока, и у пензију отишао. О томе је моја супруга написала и писмо госпођи Бакић. И данас сам дошао да говорим, уз мале стрепње да ми се то баш у овом тренутку може поновити.

Као што је обичај у овим приликама, даћу само неколико најосновнијих података из живота и рада професора Бакића.

Професор Бакић је рођен 14. јануара 1914. у Рановцу. Гимназију је завршио у Пожаревцу 1932. године, а Правни факултет 1936. године у Београду. После дипломирања радио је као судски приправник у Јагодини (данашње Светозарево), Ћуприји и Шапцу. Судијски испит је положио 1939. године. Од 1940. до 1946. године био је судски приправник у Среском суду у Свилајнцу. Од 1946. до 1949. године обављао је дужност секретара Филозофског, Природноматематичког и Правног факултета.

Од 1950. године започиње права научна каријера професора Бакића на Правном факултету у Београду.

Те године изабран је за асистента за предмет породично право, 1955. за доцента, 1960. за ванредног, а 1965. за редовног професора, наравно, увек за исти предмет – породично право.

Из података о кретању у научним звањима, лако се може претпоставити да је професор Бакић негде 1956. године положио усмени докторат и одбранио своју докторску дисертацију под називом *Правни положај ванбрачне деце у ФНРЈ*. Ова дисертација је објављена у издању Савеза удружења правника Југославије 1957. године.

Током свог дугог и плодног радног века професор Бакић је објавио велики број научних радова у облику краћих студија, чланака, приказа, реферата са стручних састанака и научних симпозијума. Његова највећа преокупација била су деца, посебно ванбрачна деца, којима је посветио не само своју докторску дисертацију, већ и већи број чланака у научним и стручним часописима. Сувишно је на једном оваквом скупу све њих набројати. Треба рећи да се он дуго бавио и проблематиком брака, не само са становишта ванбрачних односа, већ и институције брака као такве. Имао сам тада задовољство да са професором Бакићем уђем у јавну полемику због нешто другачијих гледања на ову значајну правну установу.

Његово интересовање у целини било је врло широко, што потврђују многи други његови радови, од којих ћу навести само оне најзначајније, као што су: правни проблеми вештачке оплодње, правни проблеми усвојења, позаконења, еволуција бракоразводних узрока у

Југославији, особине обавезе издржавања, значај проучавања породице за њено правилно планирање, итд.

Са професором Живомиром Ђорђевићем објавио је књигу *Основи имовинског и породичног права*, а коаутор је монографије на руском језику *Семейное право зарубежных европейских социјалистических стран*, где је написао део који се односи на породично право у Југославији. Учествовао је и у изради *Правне енциклопедије*, писац је предговора за законе из области породичног права, био је уводничар или подносилац реферата на многим научним скуповима у земљи и иностранству.

Познато ми је да је више година проучавао дело Валтазара Богишића, посебно у Цавтату, где је повремено одлазио и могуће је да се у његовим рукописима нађу неки драгоцени подаци о овим истраживањима. Није искључено да се у њој могу наћи и други вредни прилози науци породичног права.

Више година био је главни и одговорни уредник "Анала Правног факултета у Београду", био је и активан друштвени радник, активни судионик и сведок свих послератних бурних збивања на Факултету, у Београду и у Србији. У време дебате о уставним амандманима борио се против забране "Анала", као њихов одговорни уредник.

Најважнији рад професора Бакића је његов уџбеник *Породично право*, односно *Породично право у СФРЈ*. Од његовог првог, до недавног, не знам тачно којег издања, петнаестог или можда и двадесетог, овај уџбеник је временом непрекидно обогаћиван и актуализован. Писан је лепим језиком, јасно и прегледно, са врло темељном научном документацијом и правним изворима. Он је и данас на многим факултетима, високим и вишим школама у Југославији – основна литература по којој студенти полажу испит из овог предмета. Професору Бакићу припала је част да његов уџбеник више од две деценије буде основни извор на свим ступњевима правног факултета, из којег су многе генерације студената стицале знања о правном устројству породице.

Треба посебно подвући педагошки рад професора Бакића. Студенти су га хвалили да је био благ, толерантан и стрпљив на испитима. Он је био један од ретких професора у овој кући који је увек био ту, присутан, увек спреман да својим саветом и својом услугама помогне свима, не само студентима.

Овај тужни чин оживљава у мени и неколико занимљивих асоцијација.

Најпре, чини ми се да са њим и са професором Димитријевићем одлазе готово последњи представници једне значајне генерације професора овог факултета и правне науке уопште у Југославији. Опроштај с овом генерацијом буди многа сећања и многе успомене. Имали смо срећу или несрећу да преко главе и преко *својих* леђа превалимо једно од можда најтежих раздобља у историји ове школске и научне установе, па и целе наше земље. Зато ником од нас нису увек цветале руже. Они који су отишли бар су ослобођени страха од неизвесне овоземаљске будућности. Али, ми немамо право да, попут Дантеа у *Божанственој комедији*, кажемо да је наш живот био пакао. То је митолошка средње-вековна визија живота.

Бернар Шо је тај наш пакао сасвим другачије видео. Према њему, пакао – то је живот, а рај је смртно досадно ленчарење испод нетакнутог грешног дрвета живота. Ипак, са пуним правом могу рећи да ми, који

остајемо у овом свету, остајемо све усамљенији, јер нас, ево, напуштају многи који су били са нама. Нека нам као утеха послужи сазнање да уместо њих, а сутра и уместо нас, непрекидно долазе нови млади људи који ће наставити оно што ми започесмо и што не довршисмо.

Кажу, када умре један човек једна звезда падне са неба. И уколико је живот човека био већи и значајнији, утолико са неба падне већа звезда. О свима нама, па и о животу професора Бакића, каснија поколења и историја даће свој коначни суд, али једно је сигурно: његов живот никако није спадао у безначајне, мале животе. Могуће је да је у тренутку смрти професора Бакића пала и велика звезда са неба. Он је резултатима свога рада то сигурно и заслужио.

Смрт професора Бакића подсећа ме на још један догађај из давне прошлости. Био сам редовни студент ондашњег Филозофског, садашњег Филолошког факултета у Београду. Нисам имао стипендију, нити сам био запослен, а имао сам и негативну карактеристику. Једноставно, био сам много гладан и спавао сам по парковима. У таквом стању и великом очају одлучим се да одем код секретара Факултета за савет шта да радим. Тада сам први пут срео професора Бакића. Рекао ми је врло једноставно: наћи неки посао и прећи на Правни факултет. Ово је школа за буржујску децу, а не за сиротињу. Одмах ми је дао исписницу. И тако је, ако смем да кажем, овај сусрет определио сав мој потоњи живот. После осам година срили смо се опет на овом факултету када сам изабран за асистента за предмет породично право, на којем се и професор Бакић налазио.

Не могу а да не споменем још један сусрет са професором Бакићем и његовом супругом, госпођом Бакић. То је био дан када Бога није било, када он није постојао, када се страшно огрешио, када је дозволио да родитељи сахрањују своје дете, сасвим противно природним и божјим законима. Ту слику очаја никада нећу заборавити. И ако ни због чега другог, наше велико поштовање заслужује професор Бакић, али још више његова супруга, што их је Бог ставио на таква огромна митска искушења.

Зато, Вама госпођо Бакић и свим члановима Ваше уважене породице, првенствено у своје име, али и у име овог факултета, изражавам најдубље саучешће и придружујем се вашем неизмерном болу.

А неке наше, његове, моје, или било чије научне заслуге, ако их је било и колико их је било, оставимо времену да им оно одреди право и достојно место. А биће и на небу довољно времена да неке наше спорове решавамо, ако их на земљи нисмо окончали до краја.

Још једном вам изјављујем саучешће, госпођо Бакић.

Хвала и слава професору Бакићу!

САДРЖАЈ

страница

ЧЛАНЦИ

<i>др Момир Милојевић</i> , Француска револуција и људска права (изворни научни рад) -----	369-390
<i>др Махмут Мујачић</i> , Америчка федерација (прегледни чланак) -----	391-407
<i>др Љиљана Радуловић</i> , Незнатна друштвена опасност – један од законских основа који искључује постојање кривичног дела (прегледни чланак) -----	408-416
<i>др Зоран Поњавић</i> , Објективни бракоразводни систем и његова ограничења (прегледни чланак) -----	417-429
<i>др Милутин Ђуричић</i> , Ручни девери и брак са манусом (изворни научни рад) -----	430-436
<i>др Маринка Цетинић</i> , Развој кривичних наука у оквиру Правног факултета Универзитета у Београду од постанка до другог светског рата (прегледни чланак) -	437-452

СТУДЕНТСКИ РАДОВИ

<i>Михајло Рабреновић</i> , Управно-рачунски спор као посебан управни спор -----	453-463
--	---------

КОМЕНТАРИ СУДСКИХ ОДЛУКА

<i>Ђорђе Ђурковић</i> , Самосталност прописа чија се уставност оцењује (поводом једне одлуке Уставног суда Југославије) -----	464-467
---	---------

СУДСКА ХРОНИКА

Одлуке Уставног суда Југославије - <i>Ђорђе Ђурковић</i> ----	468-473
Одлуке Уставног суда Србије - <i>др Томислав Вељковић</i> ---	473-482
Одлуке Вишег привредног суда Србије - <i>др Јездимир Митровић</i> -----	483-485
Одлуке Суда удруженог рада Србије - <i>Радмила Шаркић</i> --	486-488

БЕЛЕШКЕ

- др *Стеван Лилић*, Плурализам у правној мисли (Pluralism in Legal Thinking), Међународни семинар, Варшава, септембар 17-27. 1991. ----- 489-492
- др *Драган Митровић*, Симпозијум "Правна држава – порекло и будућност једне идеје" (Die Tagung "Rechtsstaat - Ursprung und Zukunft einer Idee") ----- 492-499

ПРИКАЗИ

- Лазар Јочић, Римско право, Нови Сад, 1990 - др *Обрад Станојевић* ----- 500-508
- Проф. др В. Водинелић, проф. др Ж. Алексић, Криминалистика, "Информатор", Загреб, 1990 - др *Душко Модли* ----- 509-512
- Др Миленко Крећа, Право мора - научно истраживање мора и пренос поморске технологије, "Научна књига", Београд, 1990 - др *Ненад Ђорђевић* ----- 512-514
- C.M.V. Clarkson, Understanding Criminal Law, London 1989 - др *Зорица Мршевић* ----- 514-517
- Југословенска ревија за криминологију и кривично право, 1990 - *Момир Милојевић* ----- 517-520
- Зборник радова Рачунари у друштвеним и хуманистичким наукама, Археолошки институт Српске академије наука и уметности и Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1991 - др *Стеван Лилић* -- 520-522

ФАКУЛТЕТСКА ХРОНИКА

- Свечано отварање школске 1991/92. године - др *Оливер Антић* ----- 523-526
- Развој примене компјутера у међународним односима на Правном факултету у Београду - др *Љубиша Станојевић* ----- 526-527

IN MEMORIAM

- Велимир Васић - *И. Максимовић* ----- 528-532
- Драгољуб Димитријевић - *М. Стефановић* ----- 532-533
- Claude-Albert Colliard - *П. Николић* ----- 533-534
- Војислав Бакић - *М. Младеновић* ----- 535-537

TABLE OF CONTENTS

page

ARTICLES

<i>Dr Momir Milojević</i> , French Revolution and Human Rights (original study) — — — — —	369—390
<i>Dr Mahmut Mujačić</i> , American Federation (review article) — — —	391—407
<i>Dr Ljiljana Radulović</i> , Minor Social Danger - A Legal Ground Excluding the Existence of Criminal Offense (review article) — —	408—416
<i>Dr Zoran Ponjavić</i> , Objective Divorce System and its Limits (review article) — — — — —	417—429
<i>Dr Milutin Đuričić</i> , So-called "Hand" Brothers-in-Law and the Marriage with Manus (original study) — — — — —	430—436
<i>Dr Marinka Cetinić</i> , Development of Criminal Law Sciences in the Framework of the Faculty of Law of the University in Belgrade since its Origin to the Second World War (review article) — — —	437—452

STUDENTS' CONTRIBUTIONS

<i>Mihajlo Rabrenović</i> , Administrative-Accountancy Dispute as Special Administrative Litigation Case — — — — —	453—463
--	---------

COMMENTARIES OF JUDICIAL DECISIONS

<i>Dorde Đurković</i> , The Independance of Legislative Acts whose Constitutionality is to Be Assessed (referring to a decision of the Constitutional Court of Yugoslavia) — — — — —	464—467
--	---------

COURT CHRONICLE

Decisions of the Constitutional Court of Yugoslavia - <i>Dorde Đurković</i>	468—473
Decisions of the Constitutional Court of Serbia - <i>dr Tomislav Veljković</i>	473—482
Decisions of the Superior Economic Court of Serbia - <i>dr Jezdimir Mitrović</i> — — — — —	483—485

Decisions of the Court of Associated Labour of Serbia - <i>Radmila Šarkić</i> — — — — —	486—488
---	---------

NOTES

<i>Dr Stevan Lilić</i> , Pluralizam u pravnoj misli (Pluralism in Legal Thinking), International Seminar, Warsaw, Sept. 17-27, 1991. —	484—492
<i>Dr Dragan Mitrović</i> , Symposium "The State of Law - the Origin and the Future of an Idea" — — — — —	492—499

BOOK REVIEWS

Lazar Jocić, Rimsko pravo (Roman Law), Novi Sad, 1990 - <i>dr Obrad Stanojević</i> — — — — —	500—508
Dr V. Vodinielić, dr Ž. Aleksić, Kriminalistika (Criminology), "Informator" Zagreb, 1990 - <i>dr Duško Modly</i> — — — — —	509—511
Dr Milenko Kreća, Pravo mora - naučno istraživanje mora i prenos pomorske tehnologije (The Law of the Sea - A Research of the Sea and of Transfer of Maritime Technology), "Naučna knjiga", Belgrade, 1990 - <i>dr Nenad Dorđević</i> — — — — —	512—514
C.M.V. Clarkson, Understanding Criminal Law, London, 1989 - <i>dr Zorica Mršević</i> — — — — —	514—517
Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, 1990 (Yugoslav Review for Criminology and Criminal Law) - <i>dr Momir Milojević</i> — — — — —	517—520
Zbornik radova - Računari u društvenim i humanitarnim naukama (Collection of Works - Computers in Social Sciences and Humanities), Institute of Archeology of the Serbian Academy of Sciences and Arts and the Institute for International Politics and Economics, Belgrade, 1991 - <i>dr Stevan Lilić</i> — — — — —	520—522

FACULTY CHRONICLE

Festive Opening Ceremony at the Beginning of the 1991/92 Academic Year - <i>dr Oliver Antić</i> — — — — —	523—526
The Development of Application of Computers in International Relations at the Faculty of Law in Belgrade - <i>dr Ljubiša Stanojević</i>	526—527

IN MEMORIAM

Velimir Vasić - <i>I. Maksimović</i> — — — — —	528—532
Dragoljub Dimitrijević - <i>M. Stefanović</i> — — — — —	532—533
Claude-Albert Colliard - <i>P. Nikolić</i> — — — — —	533—534
Vojislav Bakić - <i>M. Mladenović</i> — — — — —	535—537

TABLE DES MATIERES

page

ARTICLES

<i>dr Momir Milojević</i> , La révolution française et les droits de l'homme (ouvrage scientifique original) — — — — —	369—390
<i>dr Mahmut Mujačić</i> , La fédération américaine (article de revue) —	391—407
<i>dr Ljiljana Radulović</i> , Danger social minimal, un des éléments juridiques qui exclue l'existence du délit (article de revue) — — —	408—416
<i>dr Zoran Ponjavić</i> , Le système de divorce objectif et ses limitations (article de revue) — — — — —	417—429
<i>dr Milutin Đuričić</i> , "Ručni deveri" et le mariage par mancipation (ouvrage scientifique original) — — — — —	430—436
<i>dr Marinka Cetinić</i> , L'évolution des sciences pénales au sein de la Faculté de droit de l'Université de Belgrade depuis sa création jusqu'à nos jours (article de revue) — — — — —	437—452

TRAVAUX DES ÉTUDIANTS

<i>Mihajlo Rabrenović</i> , Contentieux administratif comptable comme contentieux administratif spécial — — — — —	453—463
---	---------

COMMENTAIRES DES DÉCISIONS DES TRIBUNAUX

<i>Dorde Đurković</i> , L'autonomie des règlements dont la constitutionnalité est évaluée (à d'une décision du Tribunal constitutionnel de Yougoslavie) — — — — —	464—467
---	---------

CHRONIQUE DES TRIBUNAUX

Décisions du Tribunal constitutionnel de Yougoslavie - <i>Dorde Đurković</i> — — — — —	468—473
Décisions du Tribunal constitutionnel de Serbie - <i>Tomislav Veljković</i>	473—482
Décisions du Tribunal économique suprême de Serbie - <i>dr Jezdimir Mitrović</i> — — — — —	483—485

NOTES

<i>dr Stevan Lilić</i> , Le pluralisme dans la pensée juridique (Pluralism in Legal Thinking), Séminaire international, Varsovie, du 17-27 septembre 1991. — — — — —	489—492
<i>dr Dragan Mitrović</i> , Le Symposium "L'Etat de droit, les origines et l'avenir d'une idée" (Die Tagung Rechtsstaat - Ursprung und Zukunft einer Idee) — — — — —	492—499

CRITIQUES

Lazar Jocić, Le droit romain, Novi Sad, 1990 - <i>dr Obrad Stanojević</i>	500—508
Prof. dr V. Vodinelić, prof. dr Ž. Aleksić, La criminologie, "Informator", Zagreb, 1990 - <i>dr Duško Modly</i> — — — — —	509—511
<i>dr Milenko Kreća</i> , Le droit de la mer - l'étude scientifique de la mer et le transfert de la technologie maritime, "Naučna knjiga", Belgrade, 1990 - <i>dr Nenad Dorđević</i> — — — — —	512—514
C.I.V. Clarkson, Understanding Criminal Law, London, 1989 - <i>dr Zorica Mršević</i> — — — — —	514—517
Revue yougoslave pour la criminologie et le droit pénal, 1990, <i>Momir Milojević</i> — — — — —	517—520
Recueil des travaux "Ordinateurs dans les sciences sociales et humaines", Arheološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti et Institut za međunarodnu politiku i privredu, Belgrade, 1991 - <i>dr Stevan Lilić</i> — — — — —	520—522

CHRONIQUE DE LA FACULTÉ

Ouverture solennelle de l'année scolaire 1991-92 - <i>dr Oliver Antić</i> —	523—526
Le développement de l'application des ordinateurs dans les relations internationales à la Faculté de droit de Belgrade - <i>dr Ljubiša Stanojević</i> — — — — —	526—527

IN MEMORIAM

Velimir Vasić - <i>I. Maksimović</i> — — — — —	528—532
Dragoljub Dimitrijević - <i>M. Stefanović</i> — — — — —	532—533
Claude-Albert Colliard - <i>P. Nikolić</i> — — — — —	533—534
Vojislav Bakić - <i>M. Mladenović</i> — — — — —	535—537

Уредништво „Анала” моли своје сараднике да рукописе достављају, придржавајући се следећих правила:

1. Све радове (чланке, прилоге, дискусије, приказе, судску праксу итд.) куцати на пуном папиру (не на пелиру) и то на једној страни, са проредом и са довољно белине са стране (27 редова на страни и 60 словних места у реду).

2. Уз рад намењен рубрици „Чланци” истовремено доставити резиме највише до 25 редова, куцан на исти начин као што је предвиђено под тачком 1.

3. Уз сваки рад доставити следеће податке: тачну адресу, потпуне податке о звању, број жиро-рачуна, телефон на радном месту и у стану.

4. Сваки рад доставити потписан.

5. Прикази књига које су мање од 200 страна не треба да буду дужи од 5 куцаних страна. Прикази књига које су по обиму веће од 200 страна могу се сразмерно повећати и то за по једну куцану страну на сваких додатних 100 штампаних страна. Уколико је приказ књиге по природи аналитичан, редакција ће толерисати повећање обима приказа за 20%.

6. Фусноте треба куцати на крају рада (не испод текста на страни), такође са проредом и са довољно белине са стране, и то тако да нумерација фуснота иде од броја 1 па надаље за цео рад (не правити посебну нумерацију за поједина поглавља).

7. Цитирање треба да обухвати следеће податке и то следећим редом: аутор (прво име, па онда презиме), назив дела, место издавања, година издавања, број цитиране стране или тачке пасуса. ПРИМЕР: Живојин Перић, *Стварно право*, Београд, 1922. стр. 141; Raymond Saleilles, *De la déclaration de volonté*, Paris, 1929, стр. 93.

8. За радове објављене у часописима, као и за прописе објављене у службеним гласилима, навести, после података о аутору и о раду, податке о: називу часописа (службеног гласила), броју и години излажења часописа (службеног гласила), броју цитиране стране. ПРИМЕР: Радомир Лукић, *Субјективни фактор и непосредна демократија*, „Анали Правног факултета у Београду”, бр. 2–3/1964, стр. 153; чл. 7. Закона о шумама СР Србије, „Службени гласник СРС”, бр. 19/1974.

9. За радове објављене у зборницима, енциклопедијама и сл, навести: име и презиме аутора, назив дела, назив зборника односно енциклопедије, име и презиме редактора (уколико је означено на зборнику), место издања, годину издања, број цитиране стране. ПРИМЕР: Божидар Јелчић, *Пораст и разлози пораста порезног оптерећења*, „Финанције и финансијско право”, ред. Божидар Јелчић и Владимир Срб, Осијек, 1982, стр. 37; Владимир Капор, *Купопродаја*, п. 37, „Енциклопедија имовинског права и права удруженог рада”, том први, Београд, 1978, стр. 805.

10. Навођење судских одлука треба да садржи податке о врсти одлуке, суду, броју одлуке, датуму када је донесена и публикацији у којој је објављена, односно назначење да је коришћена из судске архиве. ПРИМЕР: Решење Уставног суда СР Србије III У бр. 82/72, од 31. маја 1972, „Зборник судске праксе”, бр. 7–8/1982, одл. бр. 29; пресуда Врховног суда СР Хрватске Гзз бр. 58/75, од 18. јуна 1975, „Збирка судских одлука”, књ. I, св. 4, одл. бр. 462.

11. Уколико се једно дело истог аутора цитира у више фуснота (које нису непосредно једна иза друге), после имена и презимена аутора други и сваки следећи пут употребити скраћеницу *op. cit.* уколико се једно дело истог аутора цитира у фуснотама које непосредно следе једна за другом, после

првог навођења потпуних података о аутору и о делу употребити скраћеницу *ibid.*

12. Сви библиографски подаци требало би у начелу да буду дати у фуснотама. Изузетно, пре свега при помињању неких законских одредби, то би се могло учинити и у самом тексту. ПРИМЕР: Из пореске основице је, као што предвиђа одредба чл. 3. Закона о порезу из дохотка организација удруженог рада СР Србије, искључен износ дела дохотка у висини 55% просечног месечног нето личног дохотка радника у привреди СР Србије исплаћеног у претходној години.

13. Пошто се часопис „Анали” штампа ћирилицом, црвеном оловком треба подвући речи или реченице које треба да буду штампане латиницом. Овај захтев односи се и на фусноте.

14. Речи и реченице које треба да буду штампане курзивом подвући црном или плавом оловком. Сви наслови цитираних радова треба да буду штампани *курзивом*.

15. Речи и реченице које треба да буду штампане латиницом и курзивом истовремено подвући и црвеном и црном (плавом) оловком. ПРИМЕР: Jan Tinbergen, *Does Self—management Approach the Optimum Order?*, „Yugoslav Workers Self— management”, ed. by F. J. Brockmeyer, Dordrecht, 1970.

16. Места која се желе истакнути штампају се искључиво курзивом а не ш п а ц и о н и р а н о (размакнутим словима). Због тога у рукопису ништа не треба куцати размакнутим словима.

17. Поднасловe највишег реда обележавати римским бројевима и куцати великим словима. Уже поднасловe обележавати арапским редним бројевима и куцати малим словима, а још уже словима азбуке и такође куцати малим словима. ПРИМЕР: III. УТИЦАЈ ПОРЕСКЕ ПОЛИТИКЕ НА ПОНУДУ ЧИНИЛАЦА ПРОИЗВОДЊЕ; 1. Ефекти пореске политике на штeдњу; (а) Ефекти пореске политике на штeдњу становништва.

18. Моле се сарадници да после прекуцавања рукописа пажљиво прочитају текст и отклоне евентуалне дактилографске грешке.

Претплата за часопис „Анали Правног факултета у Београду” у 1991. години за целу годину износи:

1. За правна лица	_____	дин.	1000.—
2. За појединце	_____	”	600.—
3. За студенте (редовне и ванредне)	_____	”	200.—
4. За један примерак	_____	”	200.—
5. За један примерак за иностранство	_____	US\$ 25 (у дин.)	

Претплата за иностранство износи 50 US\$ (плативо у динарима по курсу на дан уплате).

Ове претплатне цене важе за претплатнике који уплате претплату до 30. јуна 1991. године.

Претплату слати на рачун Правног факултета у Београду број,
60803—740—030—4356

Уредништво и администрација АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА
БЕОГРАД — Булевар револуције 67, тел. 341—501